T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERN TARİH YAZIMINDA OSMANLI-TÜRKİYE RUM CEMAATİ

Evrim ÇAĞLAR
2501171817

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Sinan YILDIRMAZ

İSTANBUL - 2019

ÖZ

MODERN TARİH YAZIMINDA OSMANLI-TÜRKİYE RUM CEMAATİ

Evrim ÇAĞLAR

Bu çalışmada amaçlanan, Anadolu ve Balkan coğrafyasının otokton halklarından olan Rum-Ortodoks Cemaati'nin, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlar'daki hâkimiyeti ile birlikte başlayarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile devam eden ve hatta bugüne kadar süregelen, Müslüman bir idare içerisindeki konumu, statüsü, sosyo kültürel yaşam biçimi, ekonomik ve toplumsal rolü ve tüm bunların üretmiş olduğu Rum kimliğinin, Türk tarih yazımında farklı ideolojik bakış açıları nazarında nasıl algılandığını aktarmaya çalışmaktır. Bu amaç çerçevesinde farklı ideolojik eğilimlere sahip altı farklı tarih dergisi üzerinde inceleme yapılarak, Rum kimliğinin değişik olaylar ya da halkın dikkatinin gerekliliği düşünülen durumlarda nasıl algılandığı irdelenmiş olup, Türk tarih yazımının, Türk toplumu üzerinde, Rum- Ortodoks cemaati ile ilgili olarak nasıl bir izlenim yaratmak istediği anlaşılmaya ve objektif bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ortak kaygılar, etkisi büyük tarihsel travmalar, genel kanılar titizlikle verilmiş ve nedenleri karşılaştırmalı olarak sorgulanmıştır. Hitap etmiş olunan kitlenin Türk toplumu olması sebebiyle, bu toplumsal algı çalışmalarının, toplum nezdinde ne gibi etkilere neden olduğuna ve Rum halkı açısından ise nasıl sonuçlar doğurduğuna değinilerek, toplumsal karşıtlık olgusunun soyut, sözel tanımının, somut ve pratik karşılığının ne şekilde tezahür edeceği, olaylar üzerinden gösterilmek istenmiştir. Pre-modern toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş süreci ve beraberinde getirdiği dönüşümün toplum, siyasal yapı ve devlet kurumları nezdindeki karşılığı ve bu karşılığın aynı biçimde etkilediği Rum cemaati ile ilişkilerin nasıl evrildiği belirtilmiştir. Çalışmanın kuramsal alt yapısı itibariyle milliyetçi ideoloji, ulus devletleşme süreci ve modern devlet sonrası yeniden üretilmiş tarih yazımının doğurduğu yeni ideolojik ortamın, Türk- Müslüman toplumu ve bu toplumun ötekileri olan Rum-Ortodoks cemaati üzerindeki derin handikapları aktarılmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Rum- Ortodoksluk Cemaati, Milliyetçilik, Ulus Devlet, Millet Sistemi, Fener Rum- Ortodoks Patrikhanesi, Self Determinasyon, Tarih Yazımı.

ABSTRACT

OTTOMAN/TURKISH GREEK COMMUNITY IN MODERN HISTORIOGRAPHY

Evrim ÇAĞLAR

The aim of the study is to convey how the position, status, socio-cultural lifestyle, economic and social roles of the Greek-Orthodox community, one of the autochthonous peoples of Anatolia and the Balkans, under a Muslim administration starting with the dominance of the Ottoman Empire in Anatolia and the Balkans, continuing with the foundation of the new Turkish Republic until today, and the Greek identity formed by all these are perceived in the Turkish historiography according to different ideological perspectives. For this purpose, six different history magazines with different ideological tendencies were reviewed and it was examined how the Greek identity was perceived in different events or situations where the public attention was considered necessary, and it was tried to understand and evaluate objectively what kind of impression Turkish historiography wants to create in Turkish society about the Greek-Orthodox community. The common concerns, historical traumas with a great effect, and the general beliefs were meticulously presented and the reasons were questioned in a comparative manner. Because of the fact that the audience addressed is the Turkish society, by mentioning the effects of these social perception studies on the society and their consequences for the Greek people, it was aimed to show how abstract, verbal description, concrete and the practical response of the social opposition phenomenon will manifest itself through events. The process of transition from pre-modern society to modern social structure and the response of the society, political structure and state institutions to this transformation, and how the development of relations with the Greek community that were affected by this response were defined. In line with the theoretical background of the study, serious handicaps of the nationalist ideology, the nation-state process and the new ideological environment created by the regenerated historiography in the post-modern state era on the Turkish-Muslim community and the Greek-Orthodox community, the 'others' in this society, will be explained.

Keywords: Greek-Orthodox Community, Nationalism, Nation-State, Nation System, Greek-Orthodox Patriarchate, Self-Determination, Historiography.

ÖNSÖZ

Modernite öncesi geleneksel toplumlarda, toplumsal normları ve yaşayış biçimlerini belirleyen ve tüm ilişkileri düzenleyen temel unsurların başında din olgusu gelirdi. Toplumlar kimliklerini, yönetim şekillerini din üzerinden belirler ve şekillendirir, savaşlar din üzerinden gerçekleştirilir, tüm toplumsal ilişkiler din üzerinden kurulurdu. Bu nedenle geleneksel bir toplum yapısına ve yönetimine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda da Rum- Ortodoks cemaatine ait tüm yapılar ve ilişkiler din olgusu etrafında kurulmuş ve yürütülmüştür.

Fransız İhtilali ile birlikte yayılan milliyetçi ideolojinin beraberinde ürettiği yeni ulus devletler ve seküler yönetim algısı, geleneksel imparatorluklarda yaşayan halkların, yaşayış biçimlerinin köklü değişimini de beraberinde getirdi. Kimliğin ırk, ulus, vatandaşlık gibi yeni kavramlar üzerinden şekillendiği, bir ulusa aidiyet ve homojen toplumsal yapıların ön plana çıktığı bu yeni yönetim biçimi, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok etnili, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıda büyük çalkantıları da beraberinde getirdi. Bu çalkantılı ortamda, Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Rum-Ortodoks cemaati de kendi payına düşeni yaşamak zorunda kaldı.

Bu çalışmayı hazırlarken, yardımları ve emekleri ile yanımda olan ve her türlü desteği veren değerli birkaç ismi saymayı ve teşekkürü bir borç bilirim.

Öncelikle çalışmak istediğim alanda geniş bir literatüre vakıf olmama katkı sağlayan, yoğun geçen çalışma günlerimde her türlü esnekliği sağlayarak yardımcı olan, sevgili hocam Y. Doğan Çetinkaya'ya, kısa bir süre içerisinde, yoğun bir emekle desteğini esirgemeyen değerli hocam Sinan Yıldırmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Her dersini büyük bir heyecanla beklediğim ve büyük bir ilgi ile dinlediğim, çalışmak istediğim alana ilgi duymamın sebebi, ilk öğrencisi olduğum 2009 yılından bu yana her daim desteğini, yönlendiriciliğini, emeğini eksik etmeyen, çok kıymetli hocam Elçin Macar'a; Patrikhane'de başlayan araştırma sürecimle birlikte bir yıldır çalışmama dâhil olan, büyük bir samimiyetle ve emekle bana destek olan kıymetli arkadaşım Nikolay Senkopopovsky'e; tecrübelerini ve bilgisini cömertçe paylaşan

değerli insan Yorgo Benlisoy'a ve güler yüzlerini, muhabbetlerini hiç eksik etmeyentüm Patrikhane kütüphanesi çalışanı kıymetli insanlara; Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nin kapılarını bana sonuna kadar açan ve her türlü desteği veren sevgili ablamız Zeynep Metin'e çok teşekkür ederim.

Ve çok büyük bir teşekkür ise bu yoğun ve stresli süreçte mesleğinin tüm avantajlarını lehime kullanarak, iki çocuğumuzu profesyonelce idare eden, benim hep yanımda ve destekçim olan eşim M.Metin Çağlar'a ve maddi manevi her daim koşulsuz şartsız bana hep inanan ve arkamda olan güzel insan, annem Hatice Tığlı'ya çok teşekkür ederim. Ve oğullarım Hasan Mehmed ve Özgür Botan'dan, onlardan çaldığım zaman için özür dilerken, benimle yaptıkları işbirliği için, ikisine de ayrı ayrı teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2019.

Evrim ÇAĞLAR

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNÜMÜZE RUMLARIN KİMLİĞİ, KÖKENİ, EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL VE HUKUKİ STATÜSÜ

1.1. Rumların Kökenleri ve Rum Kimliği 7

1.1.1. Ulusal Tezlere Göre Rum Kimliği ve Kökeni 8

1.1.2 Milliyetçi Tarih Yazımına Göre Rum Kimliği ve Kökeni 10

1.1.3. İslami Kaynaklara Göre Rum Kimliği ve Kökeni 12

1.2. Rumlara ve Diğer Gayrimüslimlere Yönelik Uygulanan Vergi Politikaları 13

1.3. Osmanlı Devleti Yönetiminde Rumların ve Diğer Gayrimüslimlerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü 17

1.4. Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. Yüzyılda Yaşanan Gelişmelere Uyum Çalışmaları ve Rum Nüfusa Etkileri 24

1.4.1. 1839 Tanzimat Fermanı Sonrası Yaşanan Gelişmelerin Müslümanlar Üzerindeki Etkilerinin Rum Nüfusa Yansımaları 24

1.4.2. 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Gelişmeler ve Rum Nüfusa Etkileri 27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA CUMHURİYET ÖNCESİ YUNANİSTAN, GİRİT VE BALKANLAR

2.1. Osmanlı Hâkimiyetinde Mora Yarımadası 33

2.2. Fransız İhtilali'nin Tetiklediği Yunan İhtilali 34

2.3. Girit Sorunu ve Girit Sorunu Üzerinden Değişen Rum Algısının Türk Tarih Yazımına Etkileri 39

2.4. Balkan Savaşları'nın Sonuçlarının Türk Tarih Yazımına Yansımaları 46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA İZMİR'İN İŞGALİNDEN LOZAN'A RUM CEMAATİ

3.1. İzmir'in İşgali ve İşgalin Yarattığı Etkiler 54

3.1.1. İzmir'in Nüfus Yapısı ve Self Determinasyon Hakkı Çerçevesinde Nüfus Tartışmaları 61

3.1.2. İşgalin Etkilerinin Batı Anadolu Kentlerine Yayılması ve Yaşanan Gelişmeler 64

3.2. Türk Kurtuluş Savaşına Giden Süreç ve Yeni Ulus Devletin Temellerinin Atılması 66

3.3. Milli İktisat Politikası Sorunsalı ve Yarattığı Etkiler 70

3.3.1 Milli iktisat Politikası Uygulamaları Sonrası Duruma İlişkin Değerlendirme 73

3.3.2. Rumlara Yönelik Uygulana Boykot 75

3.4. Lozan Antlaşması 78

3.4.1 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi……..80

3.4.2 Ege Adaları Meselesi ve Adaların Kaybedilmesinin Türk Tarih Yazımına Etkisi 86

3.4.3 Lozan ile Türkiye Sınırları İçerisinde Kalan Adalar "Gökçeada ve Bozcaada" 90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE KIBRIS SORUNU

4.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkış Sebeplerine İlişkin Türk Tarih Yazımının Değerlendirmeleri 96

4.2. Milliyetçi Türk Tarih Yazımında "Bilindik Düşmanın Geri Dönüşü" 97

4.3. Milliyetçi Tarihçilere Göre Kıbrıs'ta Yönetim Nasıl Olmalıdır? 99

4.4. Türk Tarihinin Kara İki Günü "6-7 Eylül" 100

4.4.1. 6-7 Eylül Olaylarını Hazırlayan Süreç 101

4.4.2. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ve Faaliyetleri..... 104

4.4.3. 6-7 Eylül'de Yaşanan Olaylar..... 105

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMININ FOBİSİ "FENER RUM PATRİKHANESİ VE RUM ORTODOKS DİN ADAMLARI"

5.1. İstanbul'un Fethi ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Değişen Statüsü 111

5.2. Yunan İhtilali ve Patrikhane ile Osmanlı Devleti'nin Değişen İlişkileri... 116

5.2.1. Patrik Grigoryos'un İdamı ve Patrikhanenin Açılmayan Orta Kapısı Üzerine Hikâyeler 119

5.3. Türk-Yunan Savaşı ve Patrikhanenin Değişen Siyaseti 120

5.4. Siyasal Bir Kurum Olarak Patrikhane ve Türk Milliyetçi Tarih Yazımının Eleştirileri 121

5.5. Lozan Anlaşması'ndan Günümüze Fener Patrikhanesi'nin Statüsü, İşleyişi ve Türk Tarih Yazımında Patrikhane Algısı..... 123

5.5.1. Patrikhanenin Ekümenik Statüsü ve Türkiye'nin Tutumu..... 126

5.5.2. Fener Rum Patrikhanesine Bir Alternatif "Türk Ortodoks Patrikhanesi" 127

5.5.3. Türk Tarih Yazımında Patrikhane Algısı..... 132

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA PONTUS MESELESİ VE KARADENİZ RUMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

6.1. Pontus Meselesi ve Karadeniz Bölgesi'nde Rum Kimliği Sorunu..... 136

6.1.1. Pontus ve Kripto Hıristiyanlar..... 140

6.1.2. Pontus'ta Değişen İlişkiler ve Pontus Milliyetçiliği..... 142

6.2. Türk Tarih Yazımında Türk Hoşgörüsü ve Adaletine Karşılık Rum Hainliği ve Vefasızlığı Mottosu..... **144**

SONUÇ..... 148

KAYNAKÇA……163

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : **Adı geçen eser**

a.g.m. : **Adı geçen makale**

Çev. : **Çeviren**

Der. : **Derleyen**

s. : **Sayfa**

yay. haz. : **Yayına hazırlayan**

v.d. : **Ve diğerleri**

GİRİŞ

19.yy ile birlikte Milliyetçilik ideolojisinin dünya üzerinde yayılmasıyla ortaya çıkan ulus devletlerin, iktidarlarını sürekli kılmak için gerekli meşruiyeti sağlayacakları en etkili alanlardan biri, tarih bilimi olmuştur. Ulus devlet, modern tarih yazımı yolu ile makro olaylar üzerinden, içinde bulunduğu toplumun algısını yönetmeye çalışmıştır. Fakat bu durum beraberinde, ait olduğu toplumun binlerce yıllık birikimini dışlayıcı bir tutumu da ortaya çıkarmıştır.

Tarihi, ulusal söylemin yönetimsel kaygıları çerçevesinde topluma entegre etmeye çalışmak, aslında tarihin doğasına aykırı olarak yeni, icat edilmiş bir tarih ortaya koymaktadır. Türk tarih tezi tam da böylesi bir politikanın ürünü olarak ortaya çıkarılmış olup, kendi içinde birçok çelişkiyi büyüterek topluma sunulmuş ve uzun yıllardır da gerek ders kitapları yolu ile çocuklara ve gençlere, gerek akademik çalışmalar ve söylemler yolu ile toplumun geneline entegre edilmeye çalışılmıştır. Ulusal bilinç oluşturmak temel dayanak olduğundan, bu amaçla yapılan çalışmalar da milli bir vazife olarak görülmüştür. Fakat etnik homojenlik üzerine kurulu baskıcı bir tarih anlayışı, siyasal iktidarla sınırlı bir tarihsel araştırma ortamı ortaya koymuştur. Bunun bilimselliği de fazlaca tartışmalıdır. Çünkü tarihçiler, asıl misyonlarını bir kenara koymak suretiyle, ulus devletin asli kurucuları gibi görülmüş, tartışmasız görevleri ise ulusal kimliğin en iyi şekilde topluma idrak ettirilmesine yönelik çalışmak olmuştur. Bu tarih yazımı biçimi, milliyetçilik ideolojisinin yayılması ile birçok yeni ulus devlet için de benzer biçimlerde gerçekleşmiştir. Fakat Türk tarih tezinin kendi içinde değerlendirmeye değer birçok farklı yönü de mevcuttur.

Türk ulusçuluğunun en büyük sorunu, kimlik arayışında önüne çıkan Osmanlı İmparatorluğu gerçeğiydi. Çünkü İmparatorluk, çok kültürlü, çok dinli ve çok milletli bir yapıya sahipti. Üstelik dini ortaklık, ırksal ortaklıktan çok daha önemliydi. Kimlik tanımlaması din üzerinden yapılmaktaydı. Fakat yeni Türk devletinin kurucu unsurları, bu gerçeklik üzerinden bir çözüm üretmek yerine, homojen bir toplum yaratma çabasına giriştiler.

20.yy ile birlikte Türk ulusçuluğu, Osmanlı saray geçmişini ve monarşi üzerine kurulu imparatorluk sistemini tamamen reddetmiş ve bu dönemde tarih

yazımı da bu etki ile şekillenmiştir. Fakat yüzlerce yıllık Osmanlı mirasının ulusal bellekten tamamen ve derhal kazınmak istenmesi, toplumda tam bir karşılık bulamamıştır. Nitekim bu seyir, Demokrat Parti'nin iktidar olması sonrasında yön değiştirmiştir. Bu dönemde Osmanlı ve İslami kimlik ön plana çıkartılarak, eğilim Türk-İslam sentezine doğru yönelmiştir. Fakat ulusal tezin değerlerinden tam bir kopma gerçekleşmemiş, hatta temel meselelerde aynı çizgi muhafaza edilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi ile birlikte, eğilim tekrar ulusal tezin çizgisine geri dönmüş olsa da, arkeolojik bulgular üzerinden ispat, Güneş-Dil teorisi, köken meselesi gibi ütopik söylemlerden uzaklaşılmıştır. 12 Eylül 1980 darbesi ile birlikte ise Kemalist ideolojisi ile girift Türk-İslam Sentezi tekrar güçlenmiş ve bu yönde gelişen eğilim bu güne kadar da süregelmiştir.[1]

Cumhuriyet'in kurulduğu günden bugüne, çeşitli siyasal iktidarlar döneminde her ne kadar devlet söylemi ve siyasal tutum değişiklik göstermiş olsa da belli başlı ulusal meselelerde çizgi değişmemiştir. Bunlardan çalışmamız açısından önemli olan "Türkçülük" meselesidir. Tanzimat ile başlayan Osmanlıcılık, Tanzimat sonrasında imparatorluğun Türk olmayan tüm kesimlerinin elden çıkması ve Türk-Müslüman unsurun Anadolu'ya sıkışması ile tamamen ortadan kalkmış, yerini "Türkçülük" almıştır. Türk tarih yazımı da Türkçülük unsuru üzerine kurulmuştur.[2]

Nitekim yeni Türk Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok etnili, çok dilli, çok dinli yapısını tamamen reddetmiş ve yerine içerisinde muhalefeti barındırmayan, homojen bir kimlik inşa etmiştir. Çeşitlilik yeni Cumhuriyet'in kabul edebileceği bir şey değildi ve yeni devlete ideolojik anlamda büyük zararlar verebilirdi. Bu nedenle yeni yapı, tek etnik yapılı, tek kültürlü, tek dil ve tek din üzerine kurulu bir toplumsal yapı üzerine şekillendirildi.

Araştırma kapsamında, birbirinden farklı ideolojik tutumlara sahip, birbiri ile aynı ya da farklı dönemlerde yayınlanmış tarih dergileri incelenmiş ve tarihsel

[1] Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.79-90.

[2] Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.73.

olguların taraflarca nasıl değerlendirildiği ve aktarıldığı karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu dergiler, *Hayat Tarih (1965-1982), Tarih Dünyası (1950-1965), Tarih Konuşuyor(1964-1969)* dergileri gibi milliyetçi çizgiye sahip popüler tarih dergileri; *Belleten (1937'den bugüne)* gibi resmi tezi yansıtan, *Derin Tarih (2012'den bugüne)* dergisi gibi İslami yönü etkin, *Toplumsal Tarih(1994'den bugüne)* dergisi gibi sol ve eleştirel dergilerdir. Dergilerin kurumsal anlamda genel ideolojik eğilimleri belirtilmiş olsa da, her bir makalenin yazarının kendine özgü bir siyasal algısı olduğundan, kesin politik çizgilerden söz etmek mümkün değildir. Fakat çalışmanın içeriği gereği, detaylı tasniflere gitmek mümkün olmayıp, genel algıyı aktarabilmek ve anlaşılabilir olmasını sağlamak açısından, bu tip sınıflandırmalardan yararlanılacaktır. Burada amaç edinilen, ifade edildiği üzere, genel algının ve topluma aktarılış biçiminin gösterilmesidir.

Çalışmanın ilk bölümünde, milliyetçi tarihçiler açısından hassas bir konu olan Anadolu'da Rum varlığına değinilmiş ve bu varlığın reddi üzerinden, Anadolu'nun Rum geçmişinin kabul edilemezliği, milliyetçi tarihçiler açısından aktarılarak, değerlendirilmeye çalışılmıştır. Milliyetçi Türk tarih yazımı, Avrupalı (Batılı) tarih yazımının, Yunanlıların tarihsel rolünü çok abarttıklarını düşünmekte ve bu durumun yarattığı etkinin azaltılması konusuna çok önem vermektedir.

Birinci bölümde ayrıca, Rumların ve bağlantılı olması nedeniyle diğer gayrimüslim unsurların sosyo-ekonomik statülerine karşılaştırmalı olarak değinilmiştir. Rum cemaatinin 19.yy'da yaşanan gelişmeler ile birlikte geçirmiş olduğu toplumsal dönüşüm, Türk tarih yazımının tarafları açısından nasıl yazılmış, aktarılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Yunan İhtilali ve bağımsızlığı meselesi üzerinden, geri dönüşümsüz olarak değişen, Osmanlı hâkimiyeti alanında bulunan Rumların ekonomik, sosyal, siyasal ilişkileri ve bu değişimin sonucu olarak Türk- Müslüman unsur ile Rum unsur arasındaki ilişkilere değinilmiş ve sonuçları aktarılmıştır. Mora İsyanı'nın, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Rumların yoğun yaşadığı yerlerde yarattığı dramatik etki aktarılmaya çalışılmış ve Türk tarihçiler açısından nasıl algılandığının anlatılması amaçlanmıştır.

Yunan İhtilali ile paralel bir biçimde alevlenen Girit meselesine değinilerek, hem Türk tarih yazımı açısından hem de imparatorluğun özellikle son dönemlerinde Müslüman toplumun kendisi ve devlet açısından yarattığı travmatik süreç anlatılmak istenmiştir. Girit'in kaybı milliyetçi tarihçiler açısından kabul edilmesi mümkün olmayan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Keza Girit'ten yaşanan göç, Anadolu toprakları açısından da kolay bir geçiş sürecini beraberinde getirmemiş, aksine önemli entegrasyon sorunlarına neden olmuştur. Milliyetçi tarihçiler, İzmir'in işgali, Kurtuluş Savaşı, Lozan ve hatta Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri dahi, Girit'te yaşananların bir kopyası olarak algılamaktadır.

Türk ulusçuluğunun başlangıcı sayılabilecek ve aynı zamanda kırılma noktası olan Balkanlar'ın kaybı ve beraberinde yaşanan travma üzerinden şekillenen yeni sürece de, bu bölümde değinilerek, milliyetçi ideolojinin etkinlik kazanması ile ortaya çıkan Yunan İhtilali, Girit'in Yunanistan'a katılma mücadelesi ve Balkan Savaşları sonucu, imparatorlukta yaşanan köklü dönüşüm bir arada değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm, yeni Türk ulus devletine giden yolun ilk somut adımı sayılabilecek İzmir'in işgali ve sonrasında yaşanan gelişmelerle başlamakta, devamında işgal ile birlikte gelişen yabancılara yönelik "boykot" faaliyetlerinin, asıl kitlesi olan Rum nüfusa yansımaları değerlendirilmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı kazanan yeni Türk ulus devletinin, İzmir'de işgali sonlandırması ve sonrasında iki devlet arasında imzalanan Lozan Antlaşması beraberinde gelişen mübadele ve Ege Adaları sorununun, Rum nüfus üzerinde yarattığı etki karşılaştırmalı olarak aktarılmıştır.

İzmir'in işgali Türk tarih yazımı açısından, bir dönüm noktası olarak görülmektedir. İzmir'in işgali ile birlikte, öncesinde yaşanan küçük örgütlü, yer altında gelişen hareketler, açık, organize ve hatta kitlesel hale dönüşmüş, Kurtuluş Savaşı'nın ve yeni Türkiye Devleti'nin fitili ateşlenmiştir. Bu nedenle de, Türk milliyetçi tarih yazımının en ateşli aktarımlarını, İzmir'in işgali ile ilgili yapılan çalışmalarda görmekteyiz.

Yeni Türk ulusal hareketi açısından en önemli meselelerden biri, ekonominin millileştirilmesi olmuştur. Rum halkına yönelik olarak, uzun bir sürece yayılmış, sistematik bir politika olarak, boykot uygulanmış, boykot, hem ekonomik hem de sosyal olarak, Rumlar ve diğer gayrimüslim unsurlar üzerinde etkisini geniş çaplı olarak hissettirmiştir. Fakat boykottan en çok etkilenen, asıl hedef kitle olması dolayısıyla, ekonomik alanda etkinliği olan Rum nüfus olmuştur. Özetle, ekonominin millileştirilmesi ve boykot, ilk olarak yabancı sermayeye yönelik bir uygulama olarak ortaya çıkmışken, çok kısa sürede asıl kitlesi olan gayrimüslim unsurlara yönelmiş ve bu burjuva değişim süreci oldukça sert geçmiştir. Nitekim ekonomi Müslümanlaştırılmış, millileştirilmiş ve gayrimüslim varlığından tamamen denilebilecek düzeyde arındırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkan yeni Türk ulus devleti ile Yunan devleti arasında imzalanan Lozan Antlaşması ile Anadolu'nun binlerce yıllık geçmişi ve iki halkın kaderi, kökten bir değişim ile karşı karşıya kalmış, mübadele gibi büyük tarihsel bir vaka yaşanmış, halkların yaşamında uzun yıllar daha derin etkiler yaratacak bazı meseleler de, her iki devletin insiyatifine bırakılmıştır. Türk-Yunan Savaşı'nın sonlandığı, Türkler lehine Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı ve masada tarafların bir nevi kozlarını paylaştığı Lozan Antlaşması, her iki taraf açısından da bir kader tayinidir. Lozan Antlaşması ve bu antlaşma ile hükme bağlanan Türk-Yunan halklarının mübadelesi ile birlikte milyonlarca insan, doğdukları, büyüdükleri topraklarda geçmişlerini, tarihlerini bırakarak, hiç bilmedikleri yerlere göç ettirilmiş ve Anadolu'daki binlerce yıllık Rum varlığı son bulmuştur. Bu süreçte yaşananların dramatik etkileri bu bölümde aktarılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm, Kıbrıs meselesine ayrılmıştır. Kıbrıs sorunu, çok yakın tarihe kadar da Türk ve Yunan halklarının ve devletlerinin ilişkilerini etkilemiş bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs, Türk milliyetçileri açısından her daim Yunan tehlikesi ve Yunan hainliğinin bir replikası misali, ortaya çıkabilecek bir tehlike olarak görülmektedir. Kıbrıs sorununun yarattığı etki, her iki ülkenin azınlıkları tarafından da çok fazla hissedilmiş ve özellikle Türkiye'de ki Rum azınlık, büyük bir mütekabiliyetin mağduru olmuştur. Rum halka yönelik yaşanan feci

olaylar neticesinde, Türkiye'de Rum varlığı hemen hemen son bulmuştur. Bugün Rum cemaati, çoğunluğunu yaşlıların oluşturduğu 2000'den az sayıda insandan oluşmaktadır.

Beşinci bölüm, milliyetçi Türk tarih yazımının kadim ötekisi Fener Rum Patrikhanesi'ne ayrılmıştır. Türk milliyetçileri açısından Patrikhane, Rum Cemaati ve Yunanistan ile yaşanan her şeyin tek sorumlusudur demek mümkündür. Patrikhane ve Osmanlı'da edindiği statü, cemaat üzerindeki yönetim hakkı, etkinliği, Türk milliyetçileri açısından kabul edilebilir olmamakla birlikte, bağımsız Yunanistan'ın kurulmasından, Kıbrıs meselesine kadar, tüm süreçlerin hazırlayıcısı ve tetikleyicisi olarak görülmektedir. Patrikhane konusu özellikle milliyetçi tarihçiler tarafından çok fazlaca işlenmiş olduğundan, çalışmada geniş bir yer ayrılmış olup, farklı yaklaşımları bulunan tarihçilerin aktarımları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek sunulmuştur.

Altıncı bölüm, İmparatorluğun Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan, Rumcanın antik formunu konuşan, yaşam biçimleri İç ve Batı Anadolu ile Mora ve adalarda yaşayanlardan farklı, Pontus Rumlarını ele almaktadır. Pontus Bölgesi, gerek yayıldığı coğrafi alan açısından, gerekse Rusya'ya yakınlığı ve kültürel yapısı bakımından kendi başına bir başlık altında ele alınmıştır. Buranın yapısı, burada yaşanan olaylar ve etkileri, milliyetçiliğin alanı gibi parametreler genel hatları ve çeşitli tarihçilerin yorumları ile verilmiştir. Pontus'ta Rum kimliği meselesi günümüze değin süregelmiş şiddetli bir tartışma konusu olup, Pontus Rumlarına ilişkin çalışma yapan milliyetçi tarihçiler, oldukça sert ve ayrıştırıcı bir söylem içerisindedirler demek haksız bir değerlendirme olmayacaktır.

Bu söylem etrafında, ötekini ve düşmanı karakterize eden ve kendi kimliğini yücelten milliyetçi yazımın, Türk tarih yazımı yoluyla topluma benimsetmek istediği Rum algısı aktarılmaya çalışılmış, objektif bir tutumu korumak açısından, genel olarak söylem birebir alıntılarla verilmiştir.

Çalışmada geniş bir literatür taraması yapılmış olup, ilgili dergilerin aktarımları, kaynaklarla desteklenmeye ve savları sorgulanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNÜMÜZE RUMLARIN KİMLİĞİ, KÖKENİ, EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL VE HUKUKİ STATÜSÜ

1.1. Rumların Kökenleri ve Rum Kimliği

Milliyetçi tarih yazımının temel parametlerinden biri, söz konusu edilen topluluğun etnik kökeni ve tarihsel süreçte var olduğu yerin "kesin olarak" tespit edilmeye çalışılmasıdır. Bu noktadan yola çıkılarak, milliyetçi tarihçiler tarafından, hitap edilen topluluğa, sözü edilen grubun kim olduğu, nereden geldiği gibi özellikler, kendi ideolojik zeminine uygun bir biçimde aktarılmaya çalışılır. Türk milliyetçi tarih yazımı da, milliyetçi tarih yazımının bu yöntemini, Rum Cemaati'ne yönelik olarak benzer bir biçimde kullanmıştır.

Türk milliyetçi tarih yazımı açısından, Rumların etnik kökenlerinin ve gerçek Rum kimliğinin açıklanması çok önemli bulunmaktadır. Bu hem Türklerin Anadolu ve Balkanlar'daki hâkimiyetinin ispatı açısından, hem de Rumların aslında "gerçek" kimliğini açıklamak suretiyle, Avrupa'da ki köklü Yunan kültürüne olan hayranlığın gerçek dışı olduğunu ortaya koymak açısından oldukça önemli bulunmaktadır. Çünkü Anadolu'nun hakimiyeti konusunda mücadelenin tarafı olan Türk milliyetçileri, Anadolu'daki Rum varlığının reddi üzerinden, kendi varlığını meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Milliyetçi yazarlara ait çalışmalar, Anadolu Rumları ile Yunanlıları birbirinden keskin olarak ayırmakta ve aralarında her hangi bir bağlantı kurmaktan kesinlikle kaçınmaktadır. Bunun sebebi ise, yukarıda da sözü edildiği gibi, Anadolu'da Rum varlığını reddetmek suretiyle, iki tarafın Anadolu'daki hakimiyet mücadelesinde, Türklerin haklılığını kanıtlamaya çalışmaktır. Roma'nın torunları olan Rumlar ile Mora'lı Rumlar ya da Anadolu'da yaşayan Rumlar, birbirinden keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Bu iddianın tespiti açısından Rum kelimesinin ve Rumluğun kökeni, tarihi ve geçmişi meseleleri oldukça önemli görülmektedir. Genellikle ulusal tezlerden alınmış bilgiler ve tek elden kaleme alınmış tarihi

kaynaklardan alıntılar yapıldığından, verilen bilgilerin doğruluğunun sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Milliyetçi ideolojiden bağımsız tarihçiler ise Rumların kökeni meselesi ile ilgilenmemektedirler. Etnik köken meselesini sorunlu bir alan olarak görmek suretiyle, kesin bilgilere ulaşılabilirliği sorgulamaktadırlar. Rumların otokton bir halk oluşu ön kabulü ile daha çok bu halkın yaşam biçimi ve tarihsel süreçlerdeki rollerine değinmişlerdir. Özetle, etnik köken ve o kökene tarihsel alt yapı arayışı, milliyetçi Türk tarih yazımının önemli başlıklarından birisidir.

1.1.1. Ulusal Tezlere Göre Rum Kimliği ve Kökeni

Cemal Mersinli'ye göre, Rom ve Rum kelimeleri, Anadolu da her zaman var olan, yerleşik kelimelerdir ve köylerin kuruluş tarzlarını göstermektedir.[3] Yazar, Rom kelimesinden, Rum kelimesine bir dönüş gerçekleştiğini ve bu dönüşümün aslında şarklılaşmanın sonucu olduğunu söylemektedir. Yani Bizans sarayı tamamen şarklı iken, Roma sarayı da artık şarklılaşmaya başlamıştır. Anadolu için uzun yıllar Rum ülkesi denilmesinin ve hatta Selçuklu Devleti'ne de Rum devleti denilmesinin asıl nedeni de budur. İstanbul Romalı olmak istemeyip, şarklı kalmakta direnmiştir. Bu durum İstanbul'un Türklerin eline geçmesini kolaylaştırmış, diğer taraftan da Türklerin eline geçeceğini gösteren bir alamet, "tarihin tabiatına uygun biçimde seyri" olarak görülmüştür.[4]

Cemal Mersinli, İstanbul fethedildiğinde klasik bir "Grek" şehri olup, halkı da "Grekçe" konuşmaktadır, demektedir. Roma egemenliği altında bulunulan dönemde de halkın Roma Devleti'nin resmi dili olan Latinceyi değil, Grekçeyi kullandığını ifade etmektedir.[5]

Yavuz Ercan, Rumlar ve Yunanlıları, coğrafi temelde etnik bir ayrıma tabi tutmaktadır. Yazara göre, Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra, Doğu Roma

[3] Cemal Mersinli, "Roma-Rum Kelimeleri", **Belleten**, Cilt 5, Sayı 17, 1941, s.160.

[4] Mersinli, **a.g.m**.,s.161-162.

[5] Mersinli, **a.g.m**., s.162.

İmparatorluğu, Bizans adını almıştır. Fakat yüzyıllarca Bizanslılara, Romalı anlamına gelen Rum denilmeye devam edilmiştir. Rum deyince akla Bizans ve Anadolu gelmekte idi. Anadolu Türk hâkimiyetine geçince de Türkler Rum adını kullanmaya devam etmişler ve Anadolu'nun Türklerden önceki halkı olarak Rumların anlaşılmasını istemişlerdir. Fakat bu isim hiçbir zaman Mora ve Teselya'daki Yunanlılar için kullanılmamış ve iki isim her daim birbirinden ayrı tutulmuştur. Birçok kaynağın, Anadolu Selçuklularını, Rum Selçukluları olarak ifade etmesinin nedeni de budur. Ayrıca hiçbir dönem, hiçbir kaynakta, Mora ve Teselya için Rum tabiri kullanılmamış ve Yunanlı olarak tanımlanmışlardır.[6] Burada anlatılmak istenen, Anadolu'daki Rumlar ile Mora'daki Yunanlıların, asla aynı topluluğu temsil etmedikleridir. Anadolu Selçuklu Devleti'ne Rum devleti denilmesinin nedeni olarak ise, Rum tabirinin Anadolu'da yaşayan halkı ifade etmek için kullanılması gösterilmektedir. Etnik bir kimlik ya da Yunan kültürü ile herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı üzerine vurgu yapılmasındaki asıl amaç, Anadolu'nun hakimiyeti mücadelesinde, milliyetçilere göre Türklerin haklı taleplerini ortaya koymaya çalışmaktır. Gündelik yaşamda da milliyetçi tarihçilerden etkilenen toplumsal alanda, Rum kelimesinin Anadolulu anlamına geldiği sıklıkla duyulmakta, ya da bugünkü Yunanistan sınırlarında yaşayanların Yunanlı, Anadolu'da yaşayanların ise Rum olduğu kesin ifadeler kullanılarak savunulmaktadır.

Anadolu'nun yerli kültürü içinde, Rum kültürünün mevcudiyeti, kavramın Anadolulu olması nedeniyle kabul edilmekle birlikte, Yunan kelimesi ile bağlantı, Yunan olmakla ilişkili olma ya da kültürel bağlılık, kesinlikle kabul edilmemektedir. Milliyetçi tarihçiler tarafından, ortak bir dinleri ve Rumcanın lehçeleri şeklinde ortak dillerinin var olması, bu iki kültürün aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Özetle, Anadolulu Rumlar denilen, Yunan olmaktan bağımsız, birbirleri arasında hiçbir bağın olmadığı iki grup tasnif edilmekte, Yunanlıların sadece istilalar yolu ile

[6] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten**, Cilt 47, Sayı 188, 1983, s. 1130-1131.

Anadolu'da küçük bir tesirinin varlığı kabul edilerek, Anadolu'da olası bir Yunan geçmişinin önü kesilmek istenmektedir.

1.1.2 Milliyetçi Tarih Yazımına Göre Rum Kimliği ve Kökeni

Milliyetçi tarih yazımında, Yunanlıların kökenini farklı tarihsel dayanaklar ile açıklayan görüşler mevcuttur. *Yüzyıllar Boyunca Türkleri Uğraştıran Vefasız Millet: Yunanlılar* başlıklı yazısında, Server R. İskit, Yunanlıların kökenine ilişkin şu değerlendirmeleri yapmaktadır; Farklı coğrafyalardan Anadolu yarımadasına gelen, Eti'ler, Frijler, Lidyalılar, daha sonra Girit'e yerleşmiş ve buradan da yakın adalara dağılmışlardır. Yunan yarımadasında da Pelasglar vardı ve bunlara Etrüsk'ler ve Orta Asya'dan gelen başka kavimler de karışmıştır. Milattan önce buraya Akalarla, Dorların da gelip yaşadıkları bilinmektedir. Ve bu kavimlerin birleşip karışmasıyla Yunanlılar meydana gelmiştir. Bu görüşe göre, bugünkü Rumların atalarına Elen denilmesi bir hatadır çünkü ataları daha ziyade Pelasglarla kaynaşmış, Akalarla, Dorların karışımıdır. Elen kelimesi ise bir milletin ismini karşılamamakta, Korent'den Makedonya'ya kadar olan sahaya verilen ad olan Hellade'dan gelmektedir. Yani bir milletin ismi değil, memleketin ismidir. Grek adı ise, aynı yarımadaya yerleşmiş Krek adlı bir kabilenin adından gelmektedir. Grekler tarihsel süreçte Rumen, İlliryen, Tesalyen, Slav gibi farklı etnik yapılara sahip, ayrı milletlerle de karışmışlardır. Fakat zamanla din ve dil birliği bağlarıyla bağlanarak bir kitle haline gelmişlerdir.[7] Burada ispatlanmak istenen, Grekler ve adı sayılan diğer toplulukların, bugünkü Mora yarımadanın yerlisi olmadıkları ve karışık milletlerden oluştuklarıdır.

Yavuz Ercan'a göre, Rum denilen millet, eski Yunan kültürünün devamı olduğunu iddia etmek suretiyle yeni bir millet haline gelmeye ve itibar kazanmaya çalışmaktadır. Son asırlarda da bu amaç uğrunda büyük mücadelelere girişmişlerdir. Bugün Yunanlıların konuştuğu dil ise eski Yunancadan bozma bir dil olup, Yunanlıların çoğunluğu Ortodoks'tur. Rum Ortodoks kilisesinin merkezi, Bizanslılar

[7] Server R. İskit, "Yüzyıllar Boyunca Türkleri Uğraştıran Vefasız Millet: Yunanlılar", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 3, Sayı 16, 1965, s. 1330-1331.

zamanından beri İstanbul'dadır.[8] Birbirinden farklı dönemlerde yazılmış farklı metinlerde, birbiriyle benzer biçimde, Rum ve Yunanlı ayrımı keskin bir biçimde yapılmakta, Anadolu'da bir "Yunanlı" geçmişinin kabulü söz konusu edilmemektedir.

Sözü edilen farklı bakış açılarından bir diğeri ise Yunan ve Rum kelimelerinin menşeini, yapıldığını iddia ettiği ilmi tetkikler çerçevesinde şöyle açıklamaktadır; Tüm dünyada Yunanlılara Grek denilirken, Türkler ise Rum demektedir. Bu durumun ise tarihsel olarak bir dayanağı söz konusudur. Milattan çok önceleri, küçük devletler kurmuş kavimlerin hepsine İyonyen, bölgeye ise İyonya denilmekteydi. Zamanla bu devletler tarihe karışmışlardır. Bu topraklar, önce Selçuklu Türklerinin, sonra da Osmanlı Türklerinin idaresine ve hâkimiyetine girmiş ve vaktiyle yaşamış olan sözü edilen kavimlerin adı, Türk dilinin deyimine uydurularak (İyon) kelimesi (Yunan) olarak kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi'nin Arapça ve Farsça etkilerle bozulmasıyla, Yunan kelimesinin ardına "istan" eki getirilmiş, uydurma bir mekan ismi olan Yunanistan haline getirilmiştir. Yunan denilen ama aslında "İyonyen" olan kavmin yaşadıkları devirlerde bugünkü Yunanistan'da, İyonyenlerle hiçbir alakası olmayan başka kavimler yaşıyordu. Osmanlı Türkleri, Batı Anadolu'da yerleştikten sonra, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin, Avrupa kıtasının bütün sakinleri için, Selçuklu Türklerinin kullandığı adı aynen almış, Romen kelimesinin lehçeye uygun olarak kısaltılmış hali olan (Rum) ismini kullanmışlardır. Avrupa kıtasına Romenlerin ülkesi gözüyle baktıklarından, Marmara'nın batı sahillerine Rumeli denilmiştir.[9] Diğer yazarların ileri sürdükleri tezlerle benzer bir biçimde burada da, antik dönemlere atıf yapılarak, aslında sözü edildiği gibi bir köklü bir Yunan varlığının mevcut olmadığı ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada da diğer çalışmalarla benzer bir biçimde kaynak gösterilmemiş olup, bilgilerin nereden edinildiği bilinmemektedir.

Yunan ve Rum kelimelerinin kökenleri ve daha önemlisi bu halkların kimliği ve tarihteki yerleri konusunda, milliyetçi yazımların kendi aralarında da, ulusal tez

[8] Ercan, **a.g.m**., s. 1131-1132.

[9] Sadettin Pirali, "Yunan ve Rum Kelimelerinin Menşei", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 9, 1954, s. 389-390.

ile de tam anlamıyla bir fikir birliği içerisinde bulunmadıkları görülmektedir. Fakat tümünün buluştuğu ortak nokta, Rumların soyları eski Yunanlılara dayanmamaktadır ve bunu iddia ediyor olmalarının sebebi ise, Avrupa'nın gücünü arkalarına almayı istemeleridir. Konu ile alakalı olarak, farklı farklı iddialar öne sürülmüş olsa da temel mesele Anadolu'da bir Yunan geçmişinin kabul edilmemesidir. Yine benzer biçimde milliyetçi tarihçilere göre, Rum ve Yunan kimlikleri asla ilişkilendirilmemelidir. Çünkü bu iki kimliğin tek ortak yönü Ortodoksluk olmalarıdır. Aşağıdaki alıntıda da Türk milliyetçi tarih yazımı açısından Anadolu'da Yunan kimliğinin kabul edilemezliği görülmektedir.

> "Yunanlılara, dünyaca meşhur olan eski Yunanlılardan kala kala bazı isimler kalmıştır. Bir de atıp tutmak iptilası! Şaşılacak derecede laf ebesidir bunlar!"[10]

1.1.3. İslami Kaynaklara Göre Rum Kimliği ve Kökeni

İslamcı yazarlara göre ise, M.Ö. 200'lerde Yunanistan bölgesini ele geçiren Roma İmparatorluğu, buranın halkına köle anlamına gelen "Grek" adını vermiştir. Yunan kelimesi dilimize Arapça ve Farsça ile birlikte geçmiştir. Yunanistan ise Yunanlıların ülkesi anlamına gelmektedir ve Yunanlılar terimi doğru olmayıp, asıl olan Yunanlardır. Dört yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde, Osmanlı valisi tarafından yönetilmiş bugünkü Yunanistan'ı politik bir takım sebeplerle tarihi düşman olarak atfetmek doğru değildir.[11]Burada "Yunanların" yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyeti altında yönetilmelerinin önemle vurgulanmasının sebebi, Yunan kimliğinin bağımsız bir kimlik olarak görülmüyor olmasındandır. Yunanlılar, Osmanlı hâkimiyetinde yönetilmiş bir topluluktur ve bir kimlik mücadelesi etrafında gelişen durum anlamsız bulunmaktadır. Hâkimiyet ve yönetilme gibi kavramlar etrafında, üst kimliği vurgulayan bir dil kullanılmıştır.

[10] Şevket Rado, "Şu Yunanlı Denen Komşu", **Hayat Tarih**, Sayı 6, 1981, s.4.

[11] Nabi Semizoğlu, " Batıda Grek İken, Bizde Niye Yunan?", **Derin Tarih**, Sayı 36, 2015, s.5.

1.2. Rumlara ve Diğer Gayrimüslimlere Yönelik Uygulanan Vergi Politikaları

Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuku'na göre ülkeler, İslam egemenliği altında bulunanlar ve bulunmayanlar olarak ikiye ayrılmaktaydılar. İslam egemenliği altında bulunmayanlar ise ehli kitap olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktaydılar. Bir ülkeye savaş açılması durumunda, önce bu ülkenin Müslüman olmayan halkına teslim olma çağrısı yapılması gerekmekteydi. Eğer halk teslim olursa ve İslam egemenliği altında yaşamayı kabul ederse, zımni statüsünde kendi dinini yaşayabilir, ırz ve canı koruma altına alınır ve malları muhafaza edilip korunurdu. Fakat bunun karşılığında da cizye ödemek ile yükümlüydü. Fakat kabul etmez ise putperest olarak kabul edilir, tutsak olur, mal ve emlak ise devletin himayesine geçerdi.[12]

Gayrimüslim denilince ilk akla gelen vergi cizye olup, belirli koşulları taşıyan herkesin cizyeyi ödemesi zorunluydu. Belli bir yaşta olmak, sakat, hasta, işsiz olmamak bu koşulların genel olanlarıydı. Resmi kayıtlarda cizye olarak tanımlanan bu vergi, halk arasında haraç olarak biliniyordu. Cizyenin meşruluğu yukarıda belirtildiği gibi, İslam Hukuku'na dayandırılmaktaydı.[13]

Yavuz Ercan, İslam Hukuku'na göre meşru olduğunu ifade ettiği cizye vergisinin bir de sosyal boyutunun olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman halk, askere gitmek ve zekât vermek gibi yükümlülüklere sahipti. Fakat gayrimüslim tebaanın, askerlik yapma ve zekât vermek yükümlülüğü söz konusu değildi. Bu nedenle, cizye gibi kendisine tanımlanmış vergileri ödemek suretiyle, yapmamış olduğu görevin bedelini ödemekteydi. Ayrıca Müslüman bir devlet tarafından himaye edilmekte, güvenlik içerisinde yaşamakta, dini, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini de yürütebilmekteydi. Özetle, yazar bu vergilerin gayrimeşruluğundan söz etmenin mümkün olmadığını

[12] Melek Delibaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", **Belleten**, Cilt 51, Sayı 199, 1987, s.75.

[13] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", **Belleten**, Cilt 55, Sayı 213, 1991, s.371-372.

ifade etmektedir.[14] Fakat yazarın çalışmasının devamında ise gayrimüslimlerin ödediği, sefer vergisi, Kudüs'ü ziyaret vergisi gibi daha birçok özel vergi de, ardı ardına sıralanmaktadır.

Yavuz Ercan, cizyenin toplanması ve harcanması konusunda, verginin dini statüde bir vergi olmasından ötürü, devletin çok hassas davrandığını ifade etmekte ve ilk önceleri devletin memurları (mültezim) cizyedar sıfatı ile toplarlarken, II. Mahmut döneminde, yolsuzlukların önüne geçmek amacıyla, iltizam yolu ile sadece belirlenmiş mültezimlere toplatılmaya başlanmıştır, demektedir. Cizye toplayacak memurların özenle seçildiğini ve rüşvet, iltimas ya da yeteneksizliğin asla kabul edilmediğini ileri sürmektedir. İslamiyet'in Arap egemenliği döneminde, cizyenin toplanması sırasında, gayrimüslimlere yönelik bir takım küçük düşürücü hareketlerin yapıldığını bazı tarihçilerin iddia ettiğini, fakat bunlarla ilgili hiçbir kayıtın söz konusu olmadığını, hele ki Osmanlı Devleti idaresinde böyle bir uygulamaya asla rastlanmadığını, aksine gayrimüslimlerden fazla para alınmaması ve iyi muamelede bulunulmasının sık sık emredildiğini söylemektedir.[15]

Fakat Ayşe Nükhet Adıyeke, Osmanlı yönetimindeki Girit Adası'nda cizye ödemeleri hakkında, 1691 tarihinde Köprülü Fazıl Mustafa Paşa dönemindeki uygulamalara ilişkin hazırlamış olduğu çalışmada, gayrimüslim reayanın cizyeden kaçmak adına giriştikleri yöntemler ve mücadeleyi detaylı bir biçimde aktarmaktadır.[16]

Belleten'den yapılan başka bir çalışmada ise, 19. yy' da, vergiden kaçmak ve birtakım ticari muafiyetler için, Osmanlı Devleti'nin özellikle ticari merkezlerinden kişilerin, Osmanlı tebaası gayrimüslimler olmalarına rağmen, tabiiyet değiştirip,

[14] Ercan, **a.g.m**.,s.372-373.

[15] Ercan, **a.g.m**., s.374-377.

[16] Ayşe Nükhet Adıyeke, "18.Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri", **Belleten**, Cilt 81, Sayı 290, 2017, s.138-155.

yabancı tebaa olarak kaydedildiklerinden söz edilmektedir. Özellikle İzmir'de, tabiiyet değiştirenlerin hemen hemen tamamının Rum olduğu belirtilmektedir. [17]

Yavuz Ercan'ın belirttiği, cizyedarların dürüstlüğü ve işlerinin ehli olmaları konusundaki kesin ifadeler ile çelişik bir biçimde yine *Belleten*'de, Boris Christoff Nedkoff, cizyedarlar ve aracılık eden tahsildarların, sıkça çeşitli usulsüzlüklere başvurduklarını aktarmıştır. Bu usulsüzlüklerle ilgili şikâyetleri de belirten yazar, halkı tehdit etmek suretiyle, en alt gelir grubuna yüksek vergi sınıfı tanımlama yollarının dahi uygulandığının görüldüğünü söylemektedir. Ölenlerin, cizye mükellefi olmayan çocukların üzerine bile cizye tanımlamak gibi başkaca uygulamalardan da söz etmektedir.[18]

Özetle, vergilerin toplanmasındaki usulsüzlükler, imparatorlukta her daim devam etmiş ve yaşanan olaylar neticesinde, vergiler reaya için artık oldukça yüklü hale gelmiştir. Nihayetinde imparatorluğun son devirlerinde de ayaklanmalara ve isyanlara neden olmuştur. Birçok kişinin kaçması ve göç etmesi ile birlikte, arazi ekilememiş ve devlet de vergi kaybına uğramıştır.

Cizye, hem uygulanma biçimi, hem özünde var olan Müslümanlığa geçiş yapmamanın bedeli olan ceza mahiyeti, hem de İslam koruyuculuğunun çok pahalıya gelmesi neticesinde, gayrimüslimler açısından kaldırılması zor bir yük anlamına geliyordu. Ayrıca gayrimüslimler sadece cizye değil, başka vergileri de ödemekle mükelleftiler. Devlet açısından ise bu vergiler, büyük bir gelir kalemi demekti. Hatta isyan, iç karışıklıklar gibi kötü zamanlarda ya da ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalındığında, bizzat devlet tarafından cizyedarlara daha fazla cizye belgesi dağıtılmasının ve vaktinden önce cizye bedellerinin toplanmasının emredildiği durumlarla da karşılaşılmaktaydı.

Tanzimat dönemine kadar bu şekilde giden durum, Sultan Abdülmecid'in vergi sistemini değiştiren reformu ile değişecekti ki yapılan yenilikler için

[17] Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", **Belleten**, Cilt 63, Sayı 238, 1999, s.755-761.

[18] Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" içinde çev. Şinasi Altundağ, **Belleten**, Cilt 8, Sayı 32, 1944, s. 621-627.

Müslümanlardan gereken destek alınamadığından etkili olamadı. Boris Christoff Nedkoff'a göre, İslamiyet'in Hıristiyanlık karşısında üstünlüğü duygusundan vazgeçilemiyordu. Bir Müslümanın bir gayrimüslim ile eşit haklara sahip olma durumuna Müslüman halkın kolaylıkla alışması oldukça zor görülüyor ve dini kanunun Müslümanların üstünlüğü konusundaki emrine de aykırılık olarak değerlendiriliyordu. Bu gerekçelerden ötürü, yapılan reformlar herhangi bir olumlu değişiklikle sonuçlanmamış ve şikâyetler, tekrar reform istekleri, şiddet, rüşvet aynen devam etmiştir. Ve bu tartışmalar arasında, diğer bir tarafta ise Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler, Osmanlı Hıristiyan tebaası arasında iyi bir zemin bulmuştu.[19]

Bu tartışmalı durumların ortadan kaldırılması için öncelikle, Gülhane Hattı Şerifi ile cizye sisteminin sorunlu olan kısmı kaldırılmış, baş vergisi, baş üzerine değil, cemaatlere konarak en yüksek din adamları tarafından toplanmıştır. Bütün bu yenilikler de iki grup arasındaki ihtilafı ortadan kaldıramamıştır. Çünkü cizye hala devam ediyor ve gayrimüslimler askerliğe kabul edilmiyordu. Ve Osmanlı Devleti, nihayet baş vergisini kaldırmaya ve gayrimüslimlerin askerlik hizmetine kabulüne müsaade etmiştir. Fakat bu yeni durumda, yukarıda bahsedildiği üzere, geçmişten beri süregelen Müslümanların hukuken üstün oldukları fikrine aykırı olduğundan, Müslümanlar bu durumdan memnun olmamışlardır. Benzer bir biçimde gayrimüslimler de bu karardan memnun değillerdi. Askerlik hizmetini iktisadi hayatları için bir engel olarak görmekteydiler ve sultan için hayatlarını feda etmek konusunda hiç istekli değillerdi. Ve sonuç olarak bu değişiklik de işe yaramamıştı. Hükümet, cizye vergisinin, askerlik vergisi şekline çevrilmesini teklif etmiş fakat bu da ihtilafın çözülmesine yetmemiştir. 7 Ağustos 1909'da, Jön Türkler tarafından, cizyenin son bakiyesi olan askerlik vergisi tamamıyla kaldırılmış ve zorunlu askerlik getirilmiştir.

Cizye vergisinin gayrimüslimlerden alınış anındaki uygulamaya ilişkin, İslam Hukuku'nda mevcut olan düzenlemeye değinilmesi gerekirse; Usule göre, cizye tahsilatı esnasında, vergiyi verecek kişinin, oturmakta olan memura, ayakta durarak vergi meblağını teslim etmesi gerekmekteydi. Burada vergi memurunun oturuyor

[19] Nedkoff, **a.g.m**., s.629.

olması ve mükellefin ayakta takdim etmesi, Müslüman unsur ile Müslüman olmayan unsurun denkleştirilmemesi gerekliliğinin ve Müslüman olmayan unsura, bu seçiminden ötürü, statüsünün hatırlatılmasının bir yoludur. Gayrimüslim unsur açısından küçük düşürücü ve alçaltıcı başka bir takım uygulamalara da rastlanmakta, fakat tahsilat esnasında mükellefe alçaltıcı muamelelerde bulunulmasına ilişkin İslami referans, birçok İslam âlimi tarafından reddedilmektedir. Çelişkili bir biçimde, memurların zorla ve şiddetle tahsillerine ilişkin bilgiye ise, İslam tarihinde sıkça rastlanmaktadır.[20]

1.3. Osmanlı Devleti Yönetiminde Rumların ve Diğer Gayrimüslimlerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümet ve halk arasındaki münasebetler, din esasına göre düzenlenmişti. Halk, Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere iki gruba ayrılmış ve ikinci grup cemaatlere bölünerek örgütlenmişlerdi. Bu sisteme "millet sistemi" adı verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman halk, Hıristiyan halktan her daim üstün kılınmış ve Hıristiyan halk, *Belleten*'deki çalışmasında, Enver Ziya Karal'ın tabiriyle, "daima aşağıda, aşağılık seviyede" tutulmuş ve sayılmıştır. Dünya konjonktüründeki değişimler, Osmanlı'nın millet sistemini de dönüştürmesini gerektirmiştir.[21]

Yavuz Ercan'a göre ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda, gayrimüslim halk, yönetim bakımından yarı yarıya, fakat dinsel olarak tamamen bağımsızdı. Ayrıca ekonomik bir özerkliği de söz konusuydu. Askeri ve idari işlerle Türk- Müslüman halkın ilgileniyor olması, gayrimüslimlerin, sanat ve ticarette egemen olmasının en önemli nedeniydi. Gayrimüslimlerin sosyo-kültürel özerklikleri de mevcut olup, bu özerklikler neticesinde, dinlerini, dillerini ve kültürlerini yüzyıllarca korumuşlardır. Fakat bu durum, imparatorluk içinde birlik ve kaynaşmaya engel olmuş, imparatorluğun çöküşü ile bu halklar da bağımsızlıklarını ilan ederek

[20] Nedkoff**, a.g.m**., s.612-616.

[21] Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", **Belleten**, Cilt 28, Sayı 112, 1964, s.595.

imparatorluktan ayrılmışlardır. Rumlar ise, gayrimüslim unsurlar içerisinde en fazla imtiyaza sahip olan gruptu.[22]

Rumlara tanınan imtiyazların olumsuz neticelerinden söz eden yine *Belleten'*de yayınlanan Server R. İskit'in çalışmasında ise, Rumların bu imtiyazlar ile diğer Hıristiyan tebaanın aksine, imparatorluğun her tarafına yayıldığını ya da hiçbir müdahale olmaksızın yerlerinde bırakıldıklarından, söz edilmektedir. Server R. İskit, Osmanlı Devleti'nin, imparatorluğun her tarafındaki Rumlara, dinleri, milliyetleri ve kültürel yaşamları konusunda çok müsamahalı bir politika yürüttüğünü, fakat bu idare biçiminin doğru olmadığını söylemektedir. Çünkü bu sistem sayesinde, Rumlar, benliklerini hiçbir zaman kaybetmemişler, zamanla Rum kilisesinin de desteği ve milli akımların da etkisi ile milli bir dinin ve duygunun içerisinde devlete hainlik yapmışlardır.[23] Yazar, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemini, Rum unsuru asimile etmeyerek, kendi değerleri ile var olmalarına yol açtığı gerekçesiyle eleştirmekte ve milli hareketlere girişmelerinin sebebi olarak ise asimile edilmeyişlerini göstermektedir.

Tarih Dünyası dergisinde yayınlanan bir çalışmada ise yukarıda sözü edilen müsamahalı sistemin aksine, İstanbul alındığında, nüfusunun çoğunluğunu Rumların oluşturduğu ve Sultan Mehmed'in, Rumların etkinliğini kırmak için, Anadolu'dan Türkleri ve Ermenileri İstanbul'a naklettiği, Ermeni Patrikliğini de kurdurarak Rum Patrikhanesi'ne rakip oluşturduğu aktarılmaktadır. İstanbul'un fethinden sonra kiliselere çok sıkı kurallar getirilerek, yeniden kilise açmanın yasaklandığı, harap durumda olan bir kilisenin tamiratı için dahi Divan'a başvurmak gerektiği ifade edilmektedir.[24]

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal yaşamda sadece kiliselerde değil, kıyafetler konusunda da katı kurallar vardı. Müslümanlara benzeyen kıyafetler giymek, samur kürk, elvan sof, kemerden kuşak kullanmak yasaktı. Herhangi bir izin

[22] Ercan, **a.g.m**.,s.389-391.

[23] Server R. İskit, "Yüzyıllar Boyunca Türkleri Uğraştıran Vefasız Millet: Yunanlılar", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 3, Sayı 16, 1965, s.1131.

[24] A.R., "Osmanlı İdaresinde Kiliseler ve Hıristiyanlar", **Hayat Tarih**, Sayı 8, 1980, s.87-88.

olmadıkça, ata ve üç çifte kayığa binilemez, uzun kalpak giyilemezdi. Evlere haraç vermeden sadece devlet hizmetinde bulunanlar şarap getirebilirlerdi. Bazen onlar dahi büyük haraçlar vererek getirebilirlerdi. Kısıtlamalar evler için de geçerliydi. Mesela Galata'da bile, cami etrafında Hıristiyanlar oturamazlardı. Yeni Cami civarında oturan Yahudilerin evleri, Müslümanlara sattırılarak, Yahudiler, Yahudilerin toplu olarak yaşadıkları mahallelere gönderilmişlerdi.[25]

Fakat *Belleten*'de yayınlanan çalışmasında Yavuz Ercan, gayrimüslimlerin, Müslümanların kutsal alanları, Mekke ve Medine gibi yerlere seyahat ve ikamet dışında, her yere seyahat edebileceklerini ve ikamet özgürlüklerinin olduğunu söylemektedir. Kılık kıyafet konusunda, Müslim ve gayrimüslim halk arasında, İslam Hukuku'na bağlı olarak birtakım farklar mevcut olduğunu, fakat III. Murat dönemi dışında, sınırsız hoşgörü uygulandığını ifade etmektedir. Ayrıca gayrimüslimlerin kıyafetlerinde zengin ve fakir olmalarına bağlı birtakım tasniflerde söz konusu olup, yazar buna gerekçe olarak, gayrimüslimlerin toplum içerisinde ayırt edilmelerini sağlamak gibi bir amacın olduğunu söylemektedir. Bu kısıtlamalara başka bir gerekçe olarak da iktisadi sebepleri göstermekte ve gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi giyinmeleri durumunda satın alınacak yeterli sayıda ürünün kalmayacağını ifade etmektedir.[26] Yazarın çalışmasında belirttiği, giyim kuşamla ilgili kıstaslara ve kaidelere bakıldığında ise, genellikle gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olmadıklarına ya da üstün görünemeyeceklerine ilişkin düzenlemelerin olduğunu görmekteyiz.

Yavuz Ercan, Osmanlı Devleti'nde mesken sorununun Müslim ve gayrimüslim halk arasında hiçbir zaman sorun olmadığını, oluşan sorunların ise günlük münferit olaylar neticesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir ve İslam Hukuku'ndaki "gayrimüslimler Müslümanlardan daha büyük ve daha yüksek ev yaptıramazlar" hükmü, Osmanlı'da hiçbir zaman uygulanmamış ve bununla ilgili hiçbir kaynağa ulaşılamamıştır, demektedir. Sadece, Müslümanların dini yerlerinin

[25] A.R., **a.g.m**., s.88.

[26] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. yy.da Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten**, Cilt 47, Sayı 188,1983, s.1139-1141.

yakınlarında gayrimüslimler ikamet edemez kuralının varlığını kabul etmektedir. İslam Hukuku'nda, gayrimüslimlerin, Müslümanlara nasıl davranacakları, nasıl selam verecekleri, nasıl konuşacakları hususları belirlenmiş olmasına rağmen, Osmanlı'da iki halk arasındaki ilişkilerde, her hangi bir farkın varlığına ilişkin bir kaynağın mevcut olmadığını belirtmektedir. Yazar, Ceza Hukuku açısından da iki halk arasında eşitlikten söz etmenin mümkün olup, bazı durumlarda Hıristiyan halka (zina gibi) daha düşük cezalar verildiğinin dahi görüldüğünü söylemektedir. Ve hatta cizyenin azalmaması için Hıristiyan halkın korunduğunu bile söylemek mümkündür, demektedir. İslam Hukuku'na aykırı olarak askerlikte ve devlet görevlerinde de gayrimüslimlerin bulunduklarını, miras konusunda da Müslümanlar ile eşit haklara sahip olduklarını, serbestçe kurallara uygun biçimde kendi vakıflarını da kurabildiklerini aktarmaktadır.[27]

Yine aynı yazara göre, sorunlar ise; Sözleşme, ticaret, gayrimüslimler için satışı yasak şeyler ve endüstri özgürlüğü, faiz ve tefecilik sorunu, gayrimüslimlerin meslekleri, öğretim özgürlüğü, ibadet yerlerinin ve ruhani başkanların durumu, ibadet özgürlüğü, devletin kilise, havra ve gayrimüslim topluluklarla ilişkisi, Osmanlı kanunlarının yapısı ve özelliği, gayrimüslim mahkemelerinin gayrimüslimi yargılaması, Müslüman mahkemelerinin gayrimüslimi yargılaması, kadı önünde duruşma şekli, ispat hakkı ve gayrimüslimin tanıklığı sorunu, cizye ve haraç gibi meselelerdir.[28]

Bu sorunlar hariç, yazar, iktisadi hayatı ellerinde tuttuklarını ifade ettiği gayrimüslimlerin, iktisadi özgürlükleri, daha geniş anlamda idari ve dini özerklikleri olduğunu, bu durumun, gayrimüslimlerin, uzun Türk idaresi döneminde kendi kültürlerini, din ve dillerini koruyabilip, taşıyabilmelerini sağladığını fakat toplum içinde birlik ve kaynaşmanın sağlanmasını engellediğini öne sürmektedir. Sonuç olarak da imparatorluğun çöküş döneminde, gayrimüslim unsurların hepsinin, bu gerekçeyle bağımsızlıklarını ilan ettiklerini ifade etmektedir.[29] Özetle, yazarın

[27] Ercan, **a.g.m**, s.1142-1146.

[28] Ercan, **a.g.m**., s.1147-1149.

[29] Ercan, **a.g.m**., s.1149.

kaynaşma, birlik, beraberlik ile kastettiği şey gayrimüslim unsurun tam anlamıyla asimilasyonu ve tek tip bir toplum yapısıdır. Sözü edilen sistem ile bunun gerçekleşememiş olmasını, imparatorluğun yıkılmasına neden olan başat sebepler arasında görmektedir.

Bu konu ile ilgili olarak, *Toplumsal Tarih* dergisinde yapılan bir çalışmada ise, yukarıda sözü edilenlerden oldukça farklı bir tablonun söz konusu olduğu görülmektedir. A. Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke'ye göre, Osmanlı Devleti'nin, modernite öncesi klasik toplumsal sistemi içerisinde kişiler, bulundukları cemaate göre sınıflandırılırlar, cemaatler birbirinden net bir şekilde ayrılır, sosyal sınıflara bölünürlerdi. Osmanlı Devleti'nin resmen tanıdığı dört cemaat vardı. Bunlar, Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Bu grupların arasında geçiş büyük oranda engellenmişti. Aslında cemaatlerin birbirinden net bir şekilde ayrılması ve farklılıkların ortaya çıkarılması bu sistemin mantığını oluşturmaktaydı. Örneğin, Hıristiyan Mahallesi, Müslüman Mahallesi vb. ayrımlar yapılmaktaydı. Çeşitli nedenlerle farklı cemaatlerden insanların, aynı yerlerde yaşamak zorunda kaldığı örneklere de rastlanmaktaydı. Fakat özellikle ortak mekânlarda, ayrışmaları için gerekli düzenlemeler de yapılmıştı. Örneğin, gayrimüslimlerin evlerinin Müslümanların evlerinden farklı renkte boyanması gibi. Bunun dışında evlerin yüksekliği de farklı olmak zorundaydı. Gayrimüslimlerin evleri, Müslümanların evlerinden yüksek olamazdı. Bu hususla ilgili olarak, Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin bir fetvasının yanı sıra, II. Selim'in gayrimüslimlerin evlerini siyaha boyamaları, Müslümanların ise boyamamaları hususunda Hatt-ı Hümayu'nda emri de bulunmaktadır. Giyim kuşamdaki farklılaşma ise genellikle renkler üzerinden yapılmıştır. Müslümanların sarı kavuk ve ayakkabı, Rumların ise siyah giyme zorunluluğu gibi. Kullanılan giysinin cins ve kalitesi de çoğu zaman ayrıma tabi idi. Mesela bir gayrimüslim su samuru, vaşak vs. kürk giymeleri ya da kemerden kuşak kullanmaları yasaktı. Bu tip başka örnekler de mevcuttur. Ayakkabıdan başlığa kadar tüm kılık kıyafet, cemaatler arasında farklılaştırılmıştı. Özellikle büyük şehirlerde ya da kalabalık yerlerde, cemaatlerin birbirlerinden ayırt edilebilmeleri önemliydi. Tüm bunlar, toplumun geleneksel ayrışma üzerine kurulmasından dolayıydı. Bu

uygulamalar, imparatorluğun her yerinde aynı şekilde görülmemekle birlikte, birçoğu tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmış, sürekli uygulamalardı.[30]

Millet sisteminin, milliyetçi bakış açısına sahip tarihçilerin ifade ettiği şekliyle, Rumların asimile olmaksızın, kendi kimliğini muhafaza etmesini sağladığı meselesi, görüldüğü üzere milliyetçi ideolojiden bağımsız tarihçiler tarafından farklı yorumlanmaktadır. Tam anlamıyla sistemli bir millet sisteminden 19.yy'da Tanzimat reformlarıyla birlikte söz etmek mümkün olmuştur. Bu tarihe kadar, tüm imparatorlukta aynı şekilde işler bir sistemden çok, yerel uygulamalar geçerli olmuştur. Geçmişte değişim gösteren uygulamalar, reformlarla birlikte resmi bir statü kazanmıştır.[31]

Belleten'deki çalışmasında, Boris C. Nedkoff da, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti içerisinde vergi vermek dışında, bir takım sosyal yükümlülüklerinin de olduğunu ifade etmektedir. Bunlara örnek olarak, kılık kıyafet konusunda dinlerini belirleyici özellikte giysiler kullanmak, silah taşıyamamak, ata binememek, evlerini Müslüman evlerinden yüksek yapamamak, çarşıda Müslüman gördüğünde önünden hürmetle çekilmek, merasim toplanmalarında en şerefli yeri onlara bırakmak gösterilebilir. Mahkemede gayrimüslimlerin, Müslümanlar aleyhine yapacakları şahitliklerin kabul edilmediği, alenen şarap içip, domuz eti yemenin yasak olduğu, yeni kilise ve havralar inşa edemeyecekleri, şartların yerine getirilmemesi halinde ise hapis ve hatta birçok halde ölüm cezası tatbik edileceği de aktarılanlar arasındadır.[32]

Toplumsal Tarih dergisinde yayınlanan röportajda Ayşe Özil ise şunları vurgulamaktadır; 19. yüzyıl ile birlikte, geleneksel yapının değişmesine paralel olarak, Rumlar için de her şey büyük değişime uğramıştır. Rumlar arasında, yeni koşullardan faydalanan, esnek ekonomik ve sosyal ağlardan yararlanan bir "Osmanlı Helenizmi" gelişmiştir. Fakat bu Helenizm, Yunan milliyetçisi bir hareket değildir. Tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na entegre, Osmanlı, fakat uluslararası pazar ile

[30] A.Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, "Kapıda İşaret Hamamda Çıngırak", **Toplumsal Tarih**, Sayı 136, 2005, s.92-97.

[31] Foti Benlisoy, "19.Yüzyılda İstanbul'da Etnik Azınlıklar", **Toplumsal Tarih**, Cilt 9, Sayı 53, 1998, s.62.

[32] Nedkoff, **a.g.m**., s.604-605.

bütünleşik bir ilişkiydi. Bu algı, daha çok büyük şehirlerde gelişmiş, kırsalda ise bir sosyal Helenleşme akımı var olmakla birlikte, pek siyasi bir tarafı söz konusu olmamıştı. Büyük şehirler ve yaşanan olaylar bilindiğinden, bu noktada birtakım şeylerden söz edebilmek, mümkündür.[33] 19.yy ile birlikte, Rum cemaati içinde, idari yönetim, kilise hâkimiyetinden çıkarak kurumlaşmaya başlamış ve bu kurumlaşma seküler biçimde seyretmiştir. Sistem, kasaba ve bazı köylerde, başlarında bir metropolit ya da din adamının olduğu fakat seküler, yörenin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir yönetim biçimine evrilmiştir. Okul yapımı, vergilerin toplanması gibi kurumsal işlerden bu yapı sorumlu kılınmıştır. Kurumların, cemaatin ayakta kalabilmesi adına rolü çok büyüktü ve cemaat üyeleri de bu rolü genellikle önemsemekteydi. Fakat diğer bir tarafta Rum kurumlarının ve şahıslarının, sürekli devletle karşı karşıya gelme durumu söz konusuydu. Örneğin, bir okul yapılması söz konusu olduğunda, tümüyle cemaat kurumunun geliriyle yapılıyor olsa dahi, mülkiyet meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti işin içine giriyordu.

18.yy ile 19.yy sistemsel anlamda çok farklıydı. Örneğin, Rumların okullaşmak istemelerinin temel nedenlerinden biri cemaat mensuplarının farklı mezheplere yönelmeleriydi. Bu tip eğilimler çok olmasa da o günden geleceği görmek mümkün olmadığından, özellikle Patrikhane için çok ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Eğer Rum okulları güçlendirilmez ise misyoner okullarında okumak zorunda kalan ya da okuyan kişilerin mezhep geçişleri söz konusu olabilirdi. Bu nedenle kendi kültür ve dinlerini muhafaza etmek adına okulların güçlendirilmesi önemliydi.[34]

Bu dönemde, Rum Cemaati'nin içerisinde, ticaretle uğraşan, sekülerleşmiş bir orta sınıf mevcuttu. Modern kurumların arkasında bu kesim vardı. Fakat ruhban ile keskin bir karşıtlık söz konusu değildi. Ruhbanın sekülerleşmesi halinden dahi söz edilebilir. Çünkü papazlar ve ruhban sınıfı modernleşmede çok etkili olmuştur. Yerel orta sınıfın gelişmesi ile birlikte, ruhban sınıfı içinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Orta sınıf, özellikle Beyoğlu çevresinde modern seküler liseler kurmak yolu ile

[33] Elçin Macar, "Ayşe Özil İle Anadolu Rumları Üzerine", **Toplumsal Tarih**, Sayı 272, 2016, s.74.

[34] Macar, **a.g.m**., s.76.

patrikhaneden uzaklaşma eğilimindeydi. Fakat bu uzaklaşma, tam anlamıyla bir kopuş değildi. Çünkü bu sınıf, patrikhanenin eğitim kurallarına bağlı olup, tüm hukuki, idari vb. ilişkilerinde patrikhane etkiliydi. Orta sınıf 19.yy'da güçlenen bir sınıftı. Fakat patrikhane hep güçlüydü ve gücünü de yitirmiyordu. Osmanlı Devleti'nin muhatabı her daim patrikhane olmuştur. Osmanlı sonrasında da seküler yapıları devletin tanımaması gibi bir durum söz konusu olup, her zaman dini kurumları muhatap alma geleneği sürmüştür. Sonuç olarak, patrikhanenin gücünü yitirmemesinde devletin etkisi de oldukça fazlaydı.[35]

1.4. Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. Yüzyılda Yaşanan Gelişmelere Uyum Çalışmaları ve Rum Nüfusa Etkileri

1.4.1. 1839 Tanzimat Fermanı Sonrası Yaşanan Gelişmelerin Müslümanlar Üzerindeki Etkilerinin Rum Nüfusa Yansımaları

Halil İnalcık'a göre, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun resmen ilan edilmesi ve tüm halka duyurulması, toplumda büyük bir etki yarattı. Hükümet atmış olduğu bu adımı, tüm imparatorluk içinde yaymak ve yeni bir başlangıcın müjdesini vermek isterken, Tanzimat ile gelen yeni durumdan herkes aynı şekilde etkilenmemişti. Aslında hükümetin de öncesinde tahmin etmiş olduğu üzere, reformlar herkes tarafından farklı yorumlanmıştı. Özellikle Müslüman halk, gayrimüslim halka verilen müsaadelerden hiç hoşlanmamış, ulema, ayan ve hatta bazı valiler de bu durumu derinleştirmek adına her türlü faaliyette bulunmuşlardı. Müslümanların yenilikleri kabul etmeyen kesimi için hattın ilanı, bir lanet olarak görülmüş ve Müslüman ile gayrimüslimin eşit sayılmasının şeriata aykırı olması nedeniyle, dine de aykırı olduğu savunulmuştur. Asıl kıyameti koparan ise ulemanın sivil alanda etkinliğinin azalmasıydı. Gayrimüslim halk için ise bu süreç yeni bir başlangıç anlamına geliyordu. Çünkü gayrimüslim halka, kanun önünde eşitlik hakkı tanınıyordu. Nitekim hat ilan olur olmaz reayanın temsilcileri, önderleri aracılığı ile hürriyetlerini istemişlerdir. Fakat toprak sahipleri bu duruma şiddetle karşı çıkmışlardır. Özetle,

[35] Macar, **a.g.m**., s.77.

Gülhane Hattı Hümayunu ile birlikte imparatorluğun geleneksel sosyal yapısında kökten dönüşümler yaşanmış ve bu da önemli sosyal hareketlere neden olmuştur.[36]

Tanzimat ile birlikte, valilerin yetkileri kısıtlanarak asayiş ile sınırlandırılırken, halka nefes aldırmayan bir takım eski geleneksel yöntemler de yasaklanmıştır. Fakat bu düzenlemelerin memurlara sirayeti ve uygulanması çok zor olmuştur. Gayrimüslimlere yönelik bir takım zalimce uygulamalar, padişah tarafından kesinlikle yasaklanmış ve bunlardan kaçınılması istenmiştir.[37]

Özellikle yüzyıllardır yerleşmiş cizye müessesesindeki keskin dönüşüm, sistemin içerisinde bulunan kişi ve kurumları fazlası ile rahatsız etmiştir. Rant kapıları kapanan, ekonomik olarak kayba geçen, her iki tarafın yetkili kişi ve kurumlarının, şiddetli muhalefetleri ile karşılaşılmıştır. Yapılan düzenlemeler, Müslüman taraf yetkilileri açısından iktidar ve kazanç kaybına karşılık gelirken, Ruhban sınıfı açısından da Hıristiyan vakıflarına yönelik vergi artışı anlamına geliyordu. Diğer bir taraftan, vergi ile ilgili değişim ve düzenlemeler, vergi yükümlülükleri yarı yarıya düşen gayrimüslim halkı, genel olarak memnun etmişken, gelire göre vergi uygulaması nedeniyle daha fazla vergi ödemek zorunda olan zengin gayrimüslim kesimin hoşuna gitmemiştir. Yüzyıllardır süregelen sistemin, Tanzimat ile başlayan değişim süreci, aşılmaz zorluklarla karşılaşmış, eskinin isim değişikliği ile aynen uygulanması ya da eski ile yeni uygulamaları uyumlu hale getiren tedbirler düzeyinde kalmak zorunda kalıp, etkili olamamıştır.

Tanzimat sonrası, gayrimüslimlerin dini reisleri ve temsilcileri tarafından idarede söz sahibi olabilme hakkı, iki taraf arasında çatışma yaratan meselelerden biri olmuştur. Aslında Tanzimat'tan önce de, dini reisler ve temsilciler yolu ile temsil gibi bir usul var olmuş olup, bu uygulama tümüyle bir eşitlik sağlayamamıştır. Fakat Tanzimat ile daha etkili bir uygulamadan söz etmek mümkün olsa da yine tam bir eşitlikten söz etmek mümkün olmamıştır. Çünkü Hıristiyanların çok olduğu yerlerde dahi bu yerel meclislere Müslümanların üye sayısı olarak katılımı, Hıristiyanlardan

[36] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Belleten**, Cilt 28, Sayı 112, 1964, s.623-624.

[37] İnalcık, **a.g.m**., s.625-632.

daha fazla olmuştur. Hiçbir şeyin kesin bir kanuni düzenlemesi ya da bir usulü olmamakla birlikte, bu meclislere daha çok sağduyu, örf ve adet hâkim olmuştur. Kısacası, otoritenin hâkimiyeti ve etkinliği ya da eşitlik ilkesinin işleyişi gibi hususlarda, sadece usulen değişiklikler mevcut olup, eski uygulamalar aynen devam etmiştir.[38]

Yetkileri kısıtlanan valilerin yerini, yerel güçler almış fakat sistem aynı şekilde sürmeye devam etmiştir. Yukarıda sözü edilen yerel meclislere, yollanabilecek eğitimli memurları bulmak mümkün olmadığından, bu meclisler yerel unsurlar tarafından yönetilmiştir. Özellikle ulema, muhafazakâr ağaların yanında, ıslahat karşıtı bir biçimde yer almış ve hatta çoğu zaman da halkı açıkça kışkırtmıştır. Gayrimüslimlere karşı eski keyfi uygulamalarını sürdürmek isteyip, vergi hükümlerine direnen, riayet etmeyen birçok ağanın varlığından da söz etmek mümkündür. Ve nihayet Mart 1841'de, muhafazakârlar tekrar iktidara gelmiş ve her şey eski haline geri dönmüştür. Yeni idare iş başına gelir gelmez, muhafazakâr Müslümanları tatmin ve hükümetin muhafazakâr politikasını teyit için, tüm valiliklere ferman gönderilerek, değişiklik yapılan tüm hususlarda, eski yöntemlere geri dönülmüştür. Özellikle vergilerin eski usule göre toplanması hususunda katı tedbirlere gidilmiş, valiler tekrar geniş yetkilerle, eyaletleri idarede görevlendirilmiştir.[39]

Özetle belirtmek gerekirse, Gülhane Hattı Hümayunu devletin geleneksel ve teokratik yapısında köklü değişiklere neden olmuştur. Özellikle Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasındaki eşitliği tanıması noktasında ise büyük önem arz etmektedir. Fakat reformların gerektirdiği uygulamaların somut olumlu sonuçlarından ve tam anlamıyla gerçekleşmiş olduğundan söz etmek mümkün değildir.

[38] İnalcık, **a.g.m**., s.633-635.

[39] İnalcık, **a.g.m**., s.637-638.

1.4.2. 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Gelişmeler ve Rum Nüfusa Etkileri

Tanzimat Devleti için, gayrimüslim tebaanın sadakatinin kazanılması çok önemliydi. Bu sebeple, Müslim-Gayrimüslim eşitliğine yönelik çalışmalar yapılmış, 1868'de üyelerinin neredeyse üçte biri gayrimüslimlerden oluşan, Şura-yı Devlet oluşturulmuş, 1869 yılında ise vatandaşlık yasası aracılığıyla, Osmanlı vatandaşlığı Müslüman olmakla özdeşlikten çıkarılmıştır. 1876'da ise ilk Osmanlı Anayasası kabul edilmiştir. Fakat bu gelişmelerin hemen akabinde, Osmanlı'nın Rumeli'de önemli toprak kayıplarına uğraması sonucunda, Abdülhamid'in saltanatı döneminde devlet, bu siyasetinden vazgeçerek, yeniden Müslüman tebaasına yönelmiştir.[40]

1908'de Jön Türkler, Abdülhamid'in kurmuş olduğu istibdat idaresini ortadan kaldırarak, meşruti yönetimi öngören, yürürlükten kaldırılmış 1876 Anayasası'na yeniden işlerlik kazandırdılar.

1908 ve 1918 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki politik olarak oldukça güçlenmişti. Bu dönemde yaşanan gelişmeler imparatorluğun Rumlarının da kaderini belirleşmiştir. İttihat ve Terakki'nin 1908'de benimsediği "eşitlik, kardeşlik, adalet" sloganı Jön Türklere, imparatorluğun bütün kesimlerinin desteğini sağlamış ve herkes, özellikle tüm büyük kentlerde yaşayan Rumlar, anayasanın coşkusuna katılmışlardır. Anayasanın ilan edilişi ile birlikte, eşit vatandaşlık düzeni ve ardından yapılacak genel seçimlerin ilanı, imparatorlukta yaşayan tüm halkların işbirliğine yönelmesinden başka, bir de Rumların idari mekanizmalarda etkin görevler almalarına da sebep olmuştur. Rumlar, Osmanlı nüfusunun hem önemli bir bölümünü oluşturuyor hem de büyük bir ekonomik gücü temsil ediyorlardı. Mutlakıyet döneminde dahi ilişkiler iyi gitmeye devam etmiş ve hatta Jön Türkler, komite üyelerinin kaçak olarak ülkeye girmeleri için, Makedonya'daki Rum örgütlerle işbirliği yapmışlardır. Jön Türklerle bu iş birliği

[40] Stefo Benlisoy, "Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumi Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi", **Toplumsal Tarih**, Sayı 250, 2014, s.45.

Rumları da etkilemiş ve kurtuluş ideolojisi etrafında Doğu'daki tüm Rumları örgütleyen bazı gizli örgütler kurmuşlardır.[41]

Ortada hâkim olan genel coşkuya karşın, Ekümenik Patrik III. İoakim, anayasal değişiklik mevzusuna oldukça temkinli yaklaşmıştır. Patrik, devlet otoritesinin tümüyle dünyevi hale getirilmesine karşı direnmiştir. Jön Türklerin vaatlerini coşku ile karşılayan Rumlar ise, Patriğin bu tutumunu hoşnutsuzluk ile karşılamış ve Patrik geri adım atarak anayasanın değiştirilmesinden duyduğu memnuniyeti belirten bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır.[42]

1908 seçimlerinde Jön Türklerin idaresindeki mecliste komite, milletleri kendi temsilcilerini seçmeye davet etmiştir. Fakat komite, milletlerin mecliste kendi nüfusları ile orantılı olarak seçilmelerini kabul etmemiş, Rumlara, çoğunlukta oldukları yerlerde dahi eşit sayıda Rum ve Türk aday göstermelerini teklif etmiştir. Fakat aynı durum Türklerin çoğunlukta olduğu yerler için geçerli değildir. Tam da seçimler sırasında Girit sorununun yaşanması, Rumların aleyhine bir durum yaratmış, Türklerle Rumlar arasında bir güvensizlik ortamı gelişmiştir. Rumlar seçimlerde aleyhlerinde adaletsiz düzenlemeler olduğu gerekçesi ile İstanbul'da seçimlerin iptali için gösteriler düzenlemişlerdir.[43]

Yusuf Doğan Çetinkaya, 1908 seçimlerine cemaatler arası gerginliklerin ve Rum cemaatinin kitlesel gösterilerinin damga vurduğunu söylemektedir. Rumların seçimlerde haksızlık yapıldığı gerekçesi ile Galata'da bazı dükkânları kapatarak Panayia Kilisesinde toplandıklarını ve seçimlerdeki kanuna aykırı uygulamalar neticesinde gerçekleştirdikleri bu gösterilerin, devlet birimlerine kadar ulaştığını ve büyük ses getirdiğini aktarmaktadır.[44]

---

[41] Katerina Boura, "II. Meşrutiyer Döneminde Mebus Seçimleri: Rum Mebuslar(1908- 1918)" içinde çev. Yorgo Benlisoy, **Toplumsal Tarih**, Cilt 10, Sayı 56, 1998, s. 22-23.

[42] Boura, **a.g.m**.,s.22-23.

[43] Boura, **a.g.m**., s.23.

[44] Yusuf Doğan Çetinkaya, "İttihat ve Terakki'ye Muhalif Serbesti Gazetesinin Penceresinden İstanbul'da 1908 Seçimleri", **Toplumsal Tarih**, Cilt 15, Sayı 89, 2001, s.16-17.

Bu olumsuz hava, seçim sürecine Yunan konsolosların müdahalesi ile bir kat daha artmıştır. Rum basında yapılan dikkatsiz açıklamalar da Jön Türkleri fena halde kızdırış ve bazı yapılan anlaşmalar iptal edilmiştir. Bu atmosferde Patrik, her iki taraf için de uzlaşmacı bir pozisyonda kalıp, aşırılıkların dengelenmesinde rol almaya çalışmış, neticede Rumlar, mecliste hiç temsil edilemeyecek olmalarının da korkusuyla, 24 vekil ile yetinerek seçim sonuçlarını kabul etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, meclis yoluyla ülkeyi yönetmeye devam etmiş, komite, henüz anayasa değişikliğini destekleyenlerin taleplerini bile tam olarak karşılayamamışken, geleneksel muhafazakâr Osmanlı toplumunu arkasına alan, meclis dışı bir muhalefet güçlenmeye başlamıştır. 31 Mart 1909'da eski rejim yanlıları, Abdülhamid'in de desteğini alarak, komiteyi düşürmek için girişimde bulunmuşlar fakat bu girişim bastırılmış, komiteciler Abdülhamid'i tahttan indirerek, yerine kendilerine bağlı Mehmed Reşad'ı getirmişlerdir. Jön Türkler, kontrolü tamamen ele geçirerek, iktidarlarını güçlendirmek ve hedefledikleri devlet modelini kurmak amacıyla önlemler almaya başlamışlardır. Nihayetinde hâkimiyetleri istedikleri güç ve seviyeye ulaşınca, gayrimüslimlere yönelik olarak gerçek politikalarını da uygulamaya geçirmişlerdir. Eşitlik ilkesi ile çok uluslu bir devletin işleyişi arasındaki çelişki ortaya çıkarken, Jön Türkler gayrimüslimleri kanunlara itaatkâr Osmanlılar haline getirmeye çalışmışlardır. Bu politika ile bağlantılı bir biçimde, Ekümenik Patrikhane'nin yetkileri de kısıtlanma yoluna gidilmiştir. Çünkü Jön Türkler'in tahayyül ettiği devletle, Patrikhane'nin yetkileri oldukça çelişik durum görülmüştür.[45]

Girit'te Temmuz 1909'da yaşanan gelişmeler, Rumlarla Türkler arasında büyük gerginliklere neden olmuştur. Komite tarafından, Rum ticari ürünleri ve gemilerine karşı boykot uygulanmaya başlanmış ve boykot uygulaması Ekim 1911'e kadar sürmüştür. Bu süreç, ticari faaliyetin büyük çoğunluğunu idare eden yerli Rumları fakirleştirirken, kamu hizmetinde çalışan Rumlar da Girit sürecinde işlerinden çıkarılmışlardır. Makedonya'daki Rumlar, silahsızlandırma, kırsal alandaki Rumların yok edilmesi gibi olaylarla karşı karşıya kalmış, sürecin

[45] Boura, **a.g.m**., s.22-24.

devamında ise konsolosluk çalışanları ve Yunan vatandaşları sınır dışı edilmişlerdir. Rum mebuslar, mecliste azınlıkta olduklarından komitenin kararlarını etkileyemiyorlardı. Basında çıkan Rum karşıtı yazılar ve Rumlara karşı yaratılan hava da, komitenin kararlarını etkiliyordu. Rum mebuslar, kilise ile ilgili konularda bile etkili olamıyor ve Patriğin çağrılarını ise komite dikkate almıyordu. Rum siyasi partisi kurulması isteği, komite üyesi mebuslar tarafından kesinlikle kabul edilmiyordu. Bu gelişmeler karşısında, Rum mebuslar mecliste bir grup olmaya karar vermişlerdi. Fakat Jön Türkler tarafından bu girişim "millet karşıtlığı" üzerinden Rumlara karşı propaganda amacıyla kullanıldı. 1911'de komiteye muhalif, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında yeni bir parti kuruldu. Bu parti Jön Türkler'in, Türkler dışındaki unsurlara karşı politikalarını eleştirerek milletlerden iş birliği istedi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda muhafazakârlar, liberaller, partisiz muhalif mebuslar, komitenin eski üyeleri ve komite karşıtı unsurlar birleştiler. Bir kez daha Müslümanlar ve Hıristiyanlar, ortak bir amaç için, yani komitecileri iktidardan düşürmek için, bir araya geldiler. Fırka, kuruluşundan 20 gün sonra İstanbul'da yapılan ara seçimde ilk seçim zaferini kazandı ve çıkarmış olduğu aday Rum seçmenler tarafından da desteklendi. Muhalefet partisi bu zaferi nedeniyle kutlamalar yaparken, Komite yaklaşan genel seçimler için etkinliğini artırıyordu. Neticede komitenin gücünün tekrar eski haline gelmesi ile bu muhalif partinin mensupları sürüldüler, hapsedildiler ve komiteciler, diktatörlüklerini kurmuş oldular. 1913 seçimlerinde Komite, örgütlenmiş tek politik parti olarak seçime girdi. Ve 1914'te Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesiyle Rumların durumu daha da kötüleşti. 1908 Jön Türk Devrimi'nden itibaren, artık çok uluslu imparatorluğun ulusal devlete dönüşmesiyle ilgili hazırlıklar, komite tarafından tamamlanmış oldu. 1915'te yeni Eğitim Kanunu ile Türk hükümeti eğitimi de tamamen kontrolü altına aldı. Devamında patrikhanenin temsil yetkisi ve gücü azaltıldı. Teokratik Osmanlı yönetimini ortadan kaldırmaya kararlı Jön Türkler, resmi nikâhı zorunlu hale getirdiler. Zorunlu askerlik dolayısıyla Hıristiyanlar "amele tabuları" yoluyla toptan imha edildiler. Yunanistan 1917'de Almanya'ya karşı savaş ilan edince her şey iyice içinden çıkılmaz bir hal aldı. Rumlara yönelik ağır tedbirler alınarak, yerli Rum halk, işbirlikçi olarak görüldü. Rum tüccarlara boykot uygulandı. Rumlar, askeri hassas

bölgelerden uzaklaştırılmak adı altında zorunlu göçle, bulundukları yerlerden sürüldüler. Patrikhane'nin hakları sürekli ihlal edildi ve bu süreci Rum mebuslar sadece izlemek zorunda kaldılar. 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri çöküşüyle, İttihat ve Terakki'nin kariyeri de sona erdi fakat Kemalistler yeni seçimlerde çoğunluğu kazanarak Jön Türkler'in eserini tamamladılar. Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte Küçük Asya'daki Rum unsurunun birleştirilmesi yolunda çaba gösteren Venizelos'un etkisinde kalarak, seçimlerde yer almak adına bir gayret göstermediler. Ekümenik Patrikhane de tüm siyasi faaliyetlerden uzak durma kararı aldı. Bu tarihlerden itibaren de Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabet en üst seviyede seyretmeye başladı.[46]

Zeki Arıkan'a göre, Meşrutiyetin ikinci kez ilanı toplumda büyük bir umut doğurmuştu. Bu umut neticesinde günlerce kutlamalar yapılmış, herkes imparatorluğun kurtulduğuna ve imparatorluğu oluşturan unsurların bundan sonra çekişmeden birlik ve uyum içerisinde yaşayacağına inanmıştı. Fakat yazara göre, umutlar kısa sürede boşa çıkmış, ayrılıkçı eğilimler daha da artmıştı. Yazar, Meşrutiyet sonrası kurulan derneklerin hepsinin asıl amacının, toplumlarını ve beraberinde devleti kalkındırmak değil, ayrılıkçı faaliyetler yürütmek olduğunu ifade etmektedir. Meşrutiyet ile birlikte Rumların, daha ilk günden mitingler yaparak itirazlarını duyurduklarını ve en önemli desteği de Patrikhane'den aldıklarını ileri sürmektedir.[47]

Vangelis Kechriotis'e göre, Türk tarih yazımında, II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) Osmanlı Rumlarının politik tercihleri ile ilgili olarak, cemaat Yunancılar adı verilen ve Yunan Devleti ile birleşmeyi savunanlar ve Bizansçılar adı verilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunmalarına rağmen, devletin kurumlarını içerden devralarak, devleti Hıristiyan imparatorluğuna dönüştürmeyi hedefleyenler olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak Türk tarih yazımındaki bu tezin aksine aynı dönemde, Emmanouilidis örneğinde olduğu gibi, bazı Rumlar, Osmanlı vatanseverliğinden ilham alarak, yukarıda bahsedilen sınıflandırmaya uymayan

[46] Boura, **a.g.m**., s. 24-27.

[47] Arıkan**, a.g.m.**,178-179.

şekilde imparatorluğun bütünlüğünü korumak üzere, Türk-Müslüman unsurları ile işbirliğinin gerekliliğine samimi bağlılık gösteriyorlardı.[48]

[48] Vangelis Kechriotis, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Karamanlı Rum Ortodoks Diasporası: İzmir Mebusu Emmanouil Emmanouilidis", **Toplumsal Tarih,** Sayı 251, 2014,s.39.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA CUMHURİYET ÖNCESİ YUNANİSTAN, GİRİT VE BALKANLAR

2.1. Osmanlı Hâkimiyetinde Mora Yarımadası

İstanbul'un fethi sonrasında kısa bir süre içerisinde Trabzon, Ege Adaları'nın birçoğu, Mora Yarımadası ve Girit, Osmanlı topraklarına dâhil edilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının genişlemesi ile birlikte, değişik inançlara sahip büyük kitleleri yönetmek zorunda kalınca, bu kitleleri geniş kapsamlı idari özerkliğe sahip milletler şeklinde yönetmiştir. Bu yönetim biçimi isyanların bir ölçüde önüne geçiyor olsa da Osmanlı hâkimiyeti süresince halk buralarda çeşitli zamanlarda devlete başkaldırıyordu. 19.yy'a kadar Rumlar açısından Osmanlı egemenliğinden kurtulmak bir hayal iken, 19.yy ile birlikte ulusal hareketin ilk kıpırtıları ortaya çıkmaya başladı. 1821'de bağımsızlık savaşı başlatılarak, 1830 yılı itibariyle bağımsız Yunanistan kurulmuş oldu.[49]

Salahi R. Sonyel'e göre, Mora Yarımadası, ilk olarak 1397'de Sultan I. Beyazıt tarafından alınmış fakat 1460'da Fatih Sultan Mehmet'in Mora'yı tamamen fethiyle, yazarın ifadeleriyle, "Latin Katolik zulmünden inleyen Ortodoks Hıristiyan Grek" halk esaretten kurtulmuş ve Sultan Mehmet'i bir kurtarıcı olarak karşılamıştır. Yazar, Rumların her daim Türk yönetimini tercih ettiğini iddia ederken, bunun sebebi olarak da Türklerin daha az vergi almalarını, daha ılımlı ve çok daha fazla toleranslı olmalarını göstermektedir. Fakat yine yazara göre, Osmanlı Devleti'nin yönetiminin mükemmelliğine ve Rum halkın da memnuniyetine rağmen, Rumlar Ruslarla işbirliği içinde, Bizans'ın diriltilmesi için, her daim entrikalar çevirmekten kaçınmamışlardır.[50]

Yazarın ileri sürdüğü iki durum birbiriyle oldukça çelişkilidir. Bir halk, başka bir devletin işgalini, zorunluluklar, anlaşmalar, dönemin koşulları gibi gerekçelerle

[49] Rıchard Clogg, **Yunanistan'ın Kısa Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015, s.24-55.

[50] Salahi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" **Belleten**, Cilt 62, Sayı 233, 1998, s.107-108.

kabul etmek zorunda kalabilir. Fakat bu durumu büyük bir memnuniyetle karşılaması akla yatkın değildir. Bu durumun gerçek olduğunun kabul edildiğini düşündüğümüzde de diğer bir çelişki ile karşı karşıya kalmaktayız. Yönetiminden bu kadar memnun bir halk, başka bir devletle sürekli işbirliği içerisinde mevcut yönetimine karşı isyan etmeyecektir.

Mora'da Rumlar Osmanlı egemenliği altında uzun yıllar yaşamışlar ve bazı yetki ve haklara sahip olmak, menfaatleri açısından tabii ki önemli olmuştur. Fakat kendi dini, kendi kültürü ve menfaatleri gibi hususları muhafaza edebilmek için dönem dönem çeşitli mücadelelere ve isyanlara girişmiş gruplar da olmuştur. Nitekim Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi düşünceler, Yunan bağımsızlık mücadelesini örgütlemiş ve devamında ulus devletleşme sürecine dâhil olmuşlardır. Geleneksel imparatorluklar, kusursuz bir yönetim ve kusursuz bir yaşam biçimi sunmuş dahi olsalardı, yeni süreç geri dönüşsüz bir biçimde başlamıştı.

2.2. Fransız İhtilali'nin Tetiklediği Yunan İhtilali

Yunan İhtilali, milliyetçi tarihçilerin çalışmalarında mutlak bir yere sahiptir. Milliyetçi tarihçiler, Yunan İhtilali'ni benzer açılardan yorumlamakta ve bir hainlik senaryosu üzerinden kurgulamaktadırlar. Milliyetçi ideolojinin doğası gereği gelişen durumları, karşı milliyetçilik üzerinden değerlendirerek ötekiyi tanımlamakta ve "düşman" unsur olarak ortaya koymaktadırlar.

Salahi R. Sonyel'e göre, 1789 Fransız İhtilali, Ortodoks Hıristiyan Rum toplum önderlerini çok etkilemiştir. 1814'te Odesa'da yazarın tabiriyle, "en tehlikeli Grek örgüt Filik-i Eterya", tüm Rumların ayaklanmasını organize etmek amacıyla kurulmuştur. Yazar, örgütün etkilerinin Kıbrıs'a kadar uzandığını, fakat Yunan ayaklanmasının asıl kışkırtıcılarının ise, Yunanistan dışında yaşayan Avrupa ulusçu akımlarından etkilenmiş dış "Helenler" ve "Greklere" yurtseverliği aşılayarak ayaklanmaya destek olan güçlü devletler olduğunu ifade etmektedir. Yazar, aynı metinde, farklı yerlerde "Grek", "Helen", "Yunan" tanımlamalarını aynı toplumu

ifade etmek için kullanmaktadır.[51] Bu kullanım tüm çalışma boyunca kesintisiz bir şekilde devam etmektedir.

Salahi R. Sonyel'in asıl tepkisi ise, bu ayaklanan Rumların, Osmanlı Devleti'nde büyük bir refah içinde yaşıyor ve içlerinden eğitimli ve varlıklı olanların devlette dahi çalışıyor olmalarıdır. Yazara göre, Rumlar çoğunlukta olduğu yerlerde kendi belediyeleri yolu ile devletin müdahalesi olmadan kendi yönetimlerini zaten sağlıyorlardı. Fener'deki Rum Patrikhanesi ise geniş imtiyazlarla imparatorluğun yönetimine katılıyordu. Özetle, bu ayaklanmanın haklı hiçbir nedeni olamazdı.[52]

Benzer biçimde, Hilmi Daragenli, *Hayat Tarih* dergisindeki yazısında, ileri sürülen "bu vefasızlığa" tepkilidir. Yazara göre, Osmanlı'nın gerilemesi ile birlikte yüzyıllardır dinlerine, dillerine, kültürlerine saygı gösterilerek idare edilmiş Hıristiyan tebaa, milliyetçilik akımının etkisi ile isyanlar çıkarmıştır. Yazar, Yunanistan'ın bağımsızlığını Mora'da çıkan isyan ile birlikte sağlamış olduğunu, fakat bu başarının askeri değil, siyasi biçimde gerçekleştiğini, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı siyasi ve askeri baskı neticesinde kazananın Yunanistan olduğunu ifade etmektedir. Bu gelişmede en etkin rolü ise 1814 yılında Odesa'da kurulan Etnik- Eterya cemiyetinin üstlendiğini aktarmaktadır.[53] Cemiyetin amacı ise şöyle aktarılmaktadır;

> "Etnik-i Eterya'nın amacı, Yunanlıları en kısa bir süre içinde bağımsızlığa kavuşturmak, ondan sonra büyük idealini gerçekleştirmek için çalışmalarını sürdürmekti. Bu büyük ideal (Megalo İdea) Batı Anadolu'yu, Ege adaları ile Girit ve Kıbrıs adalarını, yedi Yunan adası ile on iki adayı, bütün Trakya'yı ve İstanbul'u da alarak eski Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmeye kadar gitmekle yetinmiyor, ayrıca Karadeniz sahillerinin de ele geçirilerek tarihi Pontus devletinin varisi olacak, bir Pontus Rum devletinin kurulmasına varıyordu"[54]

---

[51] Sonyel, **a.g.m**.,s.108-110.

[52] Sonyel, **a.g.m**., s.110-112.

[53] Hilmi Daragenli, "Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu", **Hayat Tarih**, Cilt 2, Sayı 12, 1973, s.68-69.

[54] Daragenli, **a.g.m**., s.69.

Fakat Ethniki Etairia (Milli Cemiyet), 1894'te Girit'in bağımsızlığı amacıyla kurulmuş olup, Mora İsyanı ve Yunan İhtilali ile bir ilgisi yoktur. Filiki Etairia (Dostluk Cemiyeti), Mora İsyanı ve Yunan İhtilali'nde sınırlı da olsa rol almıştır.[55] Türk tarih yazımında süregelen hatanın burada da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Sözü edilen cemiyetin, çalışmada uzun uzun faaliyetlerinden söz edilirken, aslında o süreçte o coğrafyada var olmayan bir cemiyetin faaliyetlerinden söz edilmektedir. Bu durumda ya Filiki Etairia'nın faaliyetleri Ethniki Etairia'nın faaliyetleri olarak aktarılmak istenmiş ya da Ethniki Etairia'nın Girit'te gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, Mora İsyanı'nda gerçekleşmiş gibi sunulmuştur. Üçüncü bir ihtimal ise, herhangi bir belge ya da kaynak içermeksizin kişisel veriler aktarılmış, bu nedenle de gerçek cemiyetin hangisi olduğu ve ne faaliyet yaptığı çok önemli görülmemiştir. Sonuçta yazara göre, iki cemiyet de kötüdür ve sözü edilen faaliyetleri gerçekleştirme potansiyeli zaten mevcuttur. Hiçbir belgeye dayanmayan bu kişisel bakış açısı, tek başına, okuyucuya aktarılmak adına yeterli bulunmuştur.

Aynı hatanın Bahri S. Noyan'ın *Hayat Tarih* dergisinde yayınlanan çalışmasında da yapıldığı aşağıdaki alıntıda görülmektedir.

> "Yunan ayaklanması, Etnik-i Eterya öncülüğünde 1814'de Odesa'da örgütlenmiştir. 1821'de de Mora'da Rumlar ayaklanmış ve Patras patriğinin bütün Rumları Türklere karşı savaşa çağırması ile ayaklanma dini ve milli bir kimliğe bürünmüştür ve halk da büyük oranda bu çağrıya icabet etmiştir. Sonrasında ayaklanmada etkili Etnik-i Eterya üyelerinin ileri gelenlerinden olan Fener Patriği Gregorios ve diğer metropolitler asılarak idam edilmiştir. Avrupa devletleri, tarafsızmış gibi görünseler de her zaman Rumların yanında yer almışlardır. Bu çatışma bir ölçüde Hıristiyanların Müslümanlara karşı mücadelesi gibi görünüyordu."[56]

Salahi R. Sonyel, Yunan isyanının, 1821'de, Mora'da tek bir Türk kalmayana kadar sloganı ile başladığını ve bu süreçte tüm Türk ve Müslümanların

[55] Macar, **a.g.e**., s.210.

[56] Bahri S. Noyan, "90 Yıl Önce Atina'daki Askeri Ataşemiz Kurmay Yarbay Seyfullah Beyin Adalar Denizi Üzerine Lahiyası", **Hayat Tarih**, Sayı 10, 1979, s.17-18.

öldürüldüğünü ifade etmektedir. Yermenos'un sahte bir mektup ile halkı galeyana getirdiği ve Türkler bizi öldürecekler diyerek isyanı başlattığı, ilk isyan bayrağında da ise ters düz edilmiş hilal ve kesik bir Türk başının olduğunu iddia etmektedir. Yazarın ifadelerinde, insanların "dinsiz Müslümanları yok edelim" çağrısıyla toplandığı, Türk köylerinin yağmalandığı ve sebep olmaksızın zevk için Türklerin kanının döküldüğü gibi iddialarda bulunmaktadır. Her yerde Türklerin gömülmemiş cesetlerinin çürüdüğünü söyleyen yazar, İngiliz bir yazarı referans göstererek, İngiliz yazarın, "Yunanistan'ın Türkleri, 1821 yılı ilkbaharında ani olarak, tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok ettiği" şeklinde bir değerlendirmesini çalışmasında aktarmıştır.[57] Fakat bu İngiliz yazarın tanıklığı mıdır yoksa kulaktan dolma bir bilgi midir ya da yazar bu konuda ne tür bir kaynağa başvurmuştur, bilinmemektedir.

Milliyetçi tarihçiler, Hıristiyan devletlerin tüm bu isyan süreci boyunca Türklere, Yunanlıların uyguladıkları şiddeti ve vahşeti görmedikleri, aksine Yunanlıların Türkler tarafından kıyıma uğradığı yönünde kamuoyu oluşturmak adına her şeyi yapmaktan kaçınmadıkları konusunda hemfikirdirler. Onlara göre, Yunanlıların yalan yanlış çıkardıkları yaygaraya, Hıristiyan devletler koşarak yardım etmişlerdir. Aşağıdaki alıntı da bu tezi destekler niteliktedir.

> "Mora isyanına katılan adalardan Sakız'a sevk edilen kuvvetler, adadaki asilerin isyanını şiddetle bastırırken, Türklerin Rumları katliama başladıkları yaygarası bütün Hıristiyan âlemini ayağa kaldırıyor, Yunan asilerinin Mora'da ve adalardaki İslam halkı hiçbir ayrıma tabi tutmadan katletmekte olduklarının sözü bile geçmiyordu."[58]

Server R. İskit, *Tarih Konuşuyor* dergisindeki çalışmasında, sözü edilen diğer yazarlar gibi, Yunanistan'ın askeri bir başarı ya da silahlı mücadele sonucunda değil, büyük devletlerin desteği ve Osmanlı Devleti'ne karşı oynadıkları oyunlar ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan faydalanılarak kurulduğunu, fakat Yunanlılara, bağımsızlığın da yetmeyip, hainliklerinin ve Osmanlı Devleti'ni

[57] Sonyel, **a.g.m**., 111-120.

[58] Daregenli, **a.g.m**., s.73.

uğraştırma adına yaptıklarının uzun yıllar daha devam ettiğini söylemektedir.[59] Aşağıda verilen başka bir alıntı da diğerleriyle aynı bakış açısını görmekteyiz.

> "İsyanın başlangıcında, İngiltere'den Yunanistan'a koşarak Mora asileri ile yan yana Türklere karşı savaşmak üzere gelen ünlü İngiliz şairi Lord Byron'dan tutun da Sakız adasında Türklerin yaptığı sözde katliamı tasvir eden tablosuna resimdeki dehasını harcayan ünlü Fransız ressamı Delacroix, dünyaca tanınmış Fransız edibi Victor Hugo'dan başka gönüllü olarak asilerin saflarında Türkler'e karşı savaşmak üzere Mora'ya koşmuş bir sürü Avrupalı maceraperestin rolleri olmuştu. Bağımsızlıkları için savaşan Mora asileri Avrupalıların gözünde; dünya uygarlığına ışık tutmuş eski Yunanlıların torunları idi. Mora asilerinin başarısızlığa uğramaları ile bu mesele kapanamazdı ve kapanmadı."[60]

Derin Tarih dergisinden aktarılan aşağıdaki alıntıda da aynı görüşün paylaşıldığı görülmektedir;

> "Yunanistan bir lanetle doğdu; kendi ismi gibi…Bağımsızlığını elde edemiyordu ve yardım için Avrupalılara koştu. 1832'de bağımsızlığını kazandı ve başta Lord Byron olmak üzere Avrupalı Romantikler tarafından alkışlarla karşılandı. Bağımsızlığın elde edilmesinin arkasında büyük bir entelektüel hareket yatıyordu."[61]

Zeki Arıkan, Mora İsyanının, imparatorluğun her yerindeki Rumları etkilediğini ifade etmektedir. Yazara göre, Mora İsyanı, ilk olarak tüm Ege Adaları'na sıçramış, Kıbrıs, Sakız, Sisam, İstanköy ve Girit'te ayaklanmalar çıkmıştır. Hemen devamında isyanın etkileri bütün Batı Anadolu şehir ve kasabalarına yayılmış, kanlı olaylar yaşanmış, felaketlere neden olmuştur. Yazar, Müslümanların katledildiğini, yerli gayrimüslim halkın ise istemediği halde Rum isyancılar tarafından isyana zorlandığını da ileri sürmektedir.[62]

---

[59] Server R. İskit, "Yüzyıllar Boyunca Türkleri Uğraştıran Vefasız Millet: Yunanlılar", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 3, Sayı 16, 1965, s.1133-1134.

[60] Hilmi Daregenli, "Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu 2", **Hayat Tarih**, Cilt 1, Sayı 1, 1974, s.78.

[61] Norman Stone, "Yunanistan Bir Lanetle Doğdu", içinde çev. Hüseyin Aksu, **Derin Tarih**, Sayı 1, 2012, s.2.

[62] Arıkan**, a.g.m.,** s.577-581.

2.3. Girit Sorunu ve Girit Sorunu Üzerinden Değişen Rum Algısının Türk Tarih Yazımına Etkileri

Girit sorunu, Türk tarih yazımı açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni ise, Girit'in elden çıkmasının toplumsal olarak büyük bir travmaya neden olmuş olmasıdır. Uzun yıllara yayılmış ve zorlu askeri mücadele süreçleri sonucu, üstelik Osmanlı Devleti için Girit'te bir askeri yenilgi söz konusu değilken, büyük devletlerin dâhil olması ile masada kaybedilmiş olması, Osmanlı Devleti ve toplumu içerisinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Türk tarih yazımına bakıldığında bu etkiyi görmek mümkündür.

Girit'in kaybedilmesi bir takım belirsizlikleri ve önemli sorunları da ortaya çıkarmıştı. Bunlardan biri ve en önemlisi, Girit yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğundan, burada devletin iskân politikaları ile yerleştirilmiş ya da sonradan Müslüman olmuş sayıca önemli oranda Müslüman nüfus mevcuttu. Uzun yıllardır süregelen istikrarsızlık ve çatışmalar neticesinde zaten yıpranmış olan Müslüman halkın durumunun ne olacağı belirsizdi. Üstelik bu nüfus Türkçe konuşmuyor ve Anadolu ile kültürel bir bağlantısı ise bulunmuyordu. Girit aslında Türk ve Yunan tarafının mücadelesinin en çetin geçtiği yerdi ve her iki taraf da çok derin yaralar almıştı. Milliyetçi tarihçiler de, Türk tarih yazımı yolu ile Girit meselesinin toplumsal algıda aynı yakıcı biçimiyle yerleşmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.

Derin Tarih dergisindeki yazısında Onur Öner, Girit'in çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahip olduğunu ve yaklaşık olarak 20 bin nüfusun yaşadığı bu dağlık coğrafyada, Müslümanlar (Arnavut ve Türklerden oluşan) ve Hıristiyan Ortodoks Yunanlıların hemen hemen eşit sayılarda olduğunu ileri sürmektedir. Girit'te gündelik hayatta Yunancanın yaygın olarak kullanıldığını, Giritli "Türklerin" de Yunancayı yaygın olarak kullandığını, bu durumun da mübadele sonrası Anadolu'da Giritlilerin yaşadığı dil problemlerinden anlaşıldığını aktarmaktadır.[63] Girit'te Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları ya da din değiştirme yoluyla, önemli ölçüde

[63] Onur Öner, "Osmanlı'nın Çok Dilli Vilayeti Yanya", **Derin Tarih**, Sayı 6, 2012, s.108.

Müslüman nüfusun var olduğu resmi kayıtlarla da bilinmekle birlikte, yazar tarafından Giritli Müslümanların, Türk olarak tanımlanmış olması tartışmalı bir konudur.

Cemal Tukin'e göre, Osmanlı Devleti, idaresi boyunca, Girit'e zarar vermekten ve tahripten uzak durmuş, yerli Rum halk, imparatorluğun diğer yerlerindeki halklarla aynı haklara sahip olmuş, din ve dillerine kesinlikle müdahale edilmemiş, halk kendi dininin gerekliliklerini yapmaya ve kendi dilini konuşmaya devam etmiştir. Yazar, Girit'te Müslüman ve Hıristiyan halkın birlikte yaşamaya başlaması sonrasında dahi, iki halk arasında konuşulan dilin, hâkimiyet sahibi Osmanlı Devleti'nin dili olan Türkçe değil, Rumca olduğunu söylemektedir.[64]

Girit'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesi ile birlikte, imparatorluğun her yerinde uygulanan politika nedeniyle, gayrimüslim halkın ödemesi gereken cizye ve diğer vergiler belirlenmiştir. Fakat Girit'te, diğer yerlerden farklı olarak, halkın belirli bir miktar vergiyi ödemesi koşuluyla, mevcut topraklarının kendilerinde kalmasına müsaade edilmiştir. Vergi yöntemi ile himaye edilmenin adilane bir tutum olduğunu aktaran Cemal Tukin, diğer devletlerin (Bizans, Ceneviz, Venedik vb.) özellikle de Venedik'in, himaye yerine yağma, şiddet, talan yapmak suretiyle hâkimiyeti sağladığını ileri sürmektedir. [65]

Cemal Tukin, bu ifadelerinin aksine çalışmasının devamında, adayı yöneten valiler ile ilgili olumsuz bilgileri, gayrimüslimlerden ve ahalinin tamamından gelen şikâyetlere ilişkin örnekleri ardı ardına sıralamaktadır. Yazar, örneklerin çokluğu nedeniyle şöyle bir yorum yapmak zorunda kalmıştır;

> "Girit ahalisinin talihsizliğindendir herhalde kötü yöneticilerin zulümlerinden ötürü çok fazla şikâyet gelmiş ve devletin bunun sonucunda müdahalesi söz konusu olmuştur"[66].

[64] Tukin, **a.g.m**., s.196.

[65] Tukin, **a.g.m**., s.197-200.

[66] Tukin, **a.g.m**., s. 201.

Fakat yazar, bu ifadelerinin arkasından, yaşanan şikâyetlerin sadece dini husumet nedeniyle oluşmuş olduğunu fakat Girit ahalisi ve Avrupalı yazarların, bu meseleleri büyütmek suretiyle adil ve dürüst Osmanlı idaresine zarar verdiklerini iddia etmektedir. Bu şikâyetlerin tamamına çalışmanın kapsamını aşmamak adına değinmiyor olmakla birlikte, ahalinin durumunu anlatması açısından, yazarın çalışmasından bir şikayet örneği vermek faydalı olacaktır.

> "Girit'te kanundan ziyade yeniçerilerin istekleri hâkim oluyordu ve hiçbir Hıristiyan, ağanın müsaadesi olmadan evlenemiyor veyahut bu müsaadeyi almak için rüşvet vermek mecburiyetinde kalıyordu. Paşalar ve diğer devlet adamları zengin olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Avrupalı bir seyyaha göre, 1700 senesinde Girit'i ziyaretinde bir cami yaptırmak isteyen bir paşa, lüzumlu aletleri ile celp ettirdiği reayaya "güya" ekmekten ziyade değnek darbeleri vurdurtmuştu. Yine Girit valileri sırf para koparmak maksadı ile ecnebi gemilerini limanda alıkoyuyorlar. 19. Asrın başlarında Hanya'da karısının güzelliği ile meşhur olan bir ekmekçiyi maiyeti ile öldürmüş ve onun karısını almış.(Kişi belli değil, fakat ifadelerden bu kişinin vali olduğu anlaşılıyor.) Yani genel olarak Girit'te Hıristiyanlara hiçbir hak tanınmıyor." [67]

Fakat Cemal Tukin, çalışmasında belirttiği bu hususlara rağmen, Girit'te Osmanlı Devleti'nin ilk günden beri daima adilane bir politika izlediğini ve dini farklılık gözetmeksizin ahalinin şikâyetlerini dikkate aldığını ya da tespit edilmiş yolsuzluk durumlarında gerekli cezaları hemen vermekten asla çekinmediğini söylemektedir.[68]

Cemal Tukin, Girit İsyanı'nın tek nedeni olarak da halkın kışkırtılmasını göstermektedir. Ona göre, Osmanlı idaresinin kötülüğü nedeniyle gelişmiş bir isyandan söz etmek mümkün değildir. Fakat adanın, Osmanlı Devleti tarafından bu kadar iyi yönetilmesine ve sorunsuz iç politik dinamiklerine rağmen, isyan önlenememiştir.[69]

---

[67] Tukin, **a.g.m**., s. 202-204.

[68] Tukin, **a.g.m**., s. 204.

[69] Tukin, **a.g.m**., s. 205-206.

Midhat Sertoğlu'na göre ise, yazarın kendi tabiriyle "net olan bir şey vardır ki, Yunanlıların Girit'te hiçbir hakları yoktur". Yazar, Girit'in tarihte hiçbir dönemde "Yunan" anavatan toprağı olmadığını, Girit'in Osmanlı Devleti tarafından alınması ile beraber, imparatorluğun eşit haklara sahip vatandaşları sıfatıyla, Osmanlı tebaası Anadolulu Rumların buraya geniş ölçüde yerleştiklerini iddia etmektedir. Fakat gelen Rumların, Yunan bağımsızlık mücadelesi sırasında Etnik-i Eterya ile birlikte hareket ederek, bağımsızlık mücadelesi için çalıştıkları da ifadeleri arasındadır.[70] Bu teze göre, Girit, Osmanlı Devleti himayesine geçtiğinde burada ya hiç kimse yaşamıyordu ya da başka topluluklar yaşıyordu ve bunu hiç kimse bilmiyordu. Kısacası bu tez oldukça ütopik olup, bilinen verilere ve kaynaklara aykırıdır.

Fevziye A. Tansel, Girit nüfusunun üçte birinin Hıristiyan olmasına rağmen, üçte ikisinin ise Müslüman olduğunu fakat bu gerçekliğe rağmen, ada üzerinde Hıristiyanların hak iddia ettiklerini söylemektedir.[71] Detaylı nüfus verileri, çalışmanın kapsamı gereği verilemeyecek olsa da, Girit'te Hıristiyan nüfus her dönemde Müslümanlardan fazla olmuştur.

Görüldüğü üzere milliyetçi tarihçiler tarafından, Girit meselesi ya da Girit'in kaybedilmesi, milliyetçi ideolojinin gelişmesi ve yayılması neticesinde gerçekleşmiş bir olay olarak algılanmamaktadır. Rumların, papazlar ve Yunan çeteler ile ayaklandırıldığı, uluslararası alanın desteğini almak adına bin bir türlü sahte, dayanaksız iddia ve fiilin gerçekleştiği, Yunan politikasının ada ahalisini tesiri altına aldığı gibi dışarıdan gelen kışkırtmaların neticesinde oluşmuş bir isyan tasviri yapılmaktadır. Bunlar gerçekleşmemiş olsaydı, adada Rum halk açısından her şeyin mükemmel olduğu, ne idari ne sosyal hiçbir sorunun söz konusu olmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla dünyaya yayılmış bir ideolojik akımın, buraya kendiliğinden tesir etmesi ya da yönetimsel sorunların halka yansıması gibi ihtimallerin söz konusu olması mümkün görülmemektedir.

[70] Midhat Sertoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı", **Hayat Tarih**, Cilt 2, Sayı 9, 1974, s.35.

[71] Tansel, **a.g.m**., s. 484-486.

Osmanlı Devleti'nin Girit'i Rumlardan değil, Venediklilerden almış olması milliyetçi tarihçiler açısından önemli bir husus olarak görülmektedir. Çünkü burada bir muhataplık sorunu yaratılmak istenmektedir. Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği ve kendilerinden önce burada var olan muhatapları Venediklilerdir ve Rumlar ile herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Yani Rumlar zaten hâkimiyet altında olup, muhatap değildir. Diğer tarafta ise Girit ahalisinin Rum nüfusunu genel olarak görmezden gelme durumu tekrarlanmaktadır.

Yine milliyetçi tarihçilerin çalışmalarında, Girit'i tam anlamıyla istila edebilmek için Osmanlı Devleti'nin 25 sene gibi bir zaman zarfında kan dökmesi önemsenip, kutsanırken, Girit'in işgal öncesinde de yerleşik halkı olan Rumların, 19.yy ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü isyan ise büyük bir tepki ile karşılanmaktadır.

Server R. İskit'in, Girit, Osmanlı Devleti tarafından fethedildiğinde, ada halkının aç ve perişan, Venedik yönetimi altında esir bir halde olduğunu vurgulanması da adada Osmanlı hâkimiyetini meşrulaştırmak için kullanılan bir argümandır. Bu savını desteklemek için yazar, 1715'te Osmanlı'nın Girit'i tümüyle fethiyle birlikte, adanın sakin ve huzurlu bir döneme girdiğini, yeni idarenin huzur ve refah vadeden yönetimi karşısında hem Venedik zulmünden kaçan adalıların adaya geri döndüğünü, hem de Anadolu'dan Türklerin büyük gruplar halinde adaya geldiğini iddia etmektedir. [72]

Server R. İskit, Girit'te Osmanlı askerini ahlaklı, cesaretli ve kabiliyetli olarak tanımlarken, Yunan ordusunu da bir o kadar korkak, askeri disiplin ve cesaretten yoksun, şımarık ve zalim olarak tanımlanmaktadır. Yazar, Yunan askerlerinin savunmasız halka saldırmak, hatta kendi kardeşlerinin mallarını yağmalamak gibi askeri ahlaka yakışmayan birçok şey yaptıklarını, Türklerin kahramanlığı karşısında Yunan ordularının bitkin düştüğünü ve tüm maneviyatını yitirdiğini ve bu perişan halde hemen Avrupalı devletlere sığınarak Girit'in Yunanistan'a ilhakı yerine self determinasyona dahi razı olabilecek hale geldiklerini

[72] İskit, **a.g.m**., s.1132.

ifade ederken, Yunanlıları korkak, tek başına hareket edemez bir halk olarak görmektedir.[73]

Milliyetçi tarihçilere göre, Girit'te Rumlar, uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştırmış ve Türklerin burada göstermiş olduğu askeri başarılara rağmen, barış anlaşması adı altında önce Girit'in Osmanlı hâkimiyetinde muhtariyetine karar verilmiş, uzun yıllar daha uğraştırarak sonunda tamamıyla kaybedilmişti. Ve bu yazarlara göre, Girit'te yaşananlardan çıkarılacak sonuç ise şuydu; Sadece zafer kazanmak, kan dökmek yetmiyordu. Çünkü Yunanistan büyük devletler tarafından korunmaktaydı. Sonuç olarak, bu durumun milliyetçi tarihçiler açısından büyük bir travma ve devamında öfke yarattığını söylemek mümkündür.

Sadi Borak'a göre, Girit'te Müslümanlara, Yunanlılar tarafından mezalim yapılmış ve türlü hakaretlere maruz kalmışlardır. Girit'in Yunanistan'a ilhakı haberi ile birlikte yerli Rumlar, Türkler aleyhinde küfürler etmişler, papazlar ve psikopos ile Türk bayrağını yerlerde sürümüşler, kiliselerde ayinler yapıp, paralar toplamışlar ve bu paraları Atina'ya göndermişler, şenlik ve çılgınlıklar yapmışlardır.[74] Bu bilgilere dair çalışmada herhangi bir kaynak, belge bulunmamaktadır. 19. ve 20.yy'da bu tür söylemler neredeyse tüm milliyetçiler tarafından karşılıklı olarak kullanılmıştır. Aşağıda benzer bir alıntı yapılacak olup, yine bu alıntıda da herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Fakat olayın izahında, ifadelerin en aşırı şiddet içeren unsurları taşıyor olması düşündürücüdür. Bu yönteme dünyanın her tarafındaki milliyetçi metinlerde, halkın ajite edilerek öfkelendirilmesi, destek ve meşruluk sağlamaya çalışmak gibi gerekçelerle sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.

> "Ocak ayında Girit'ten gelmiş olan bir Kaşot kayığında bir İslam yolcusu vardı. Bu yolcuyu geceleyin katledip denize attılar. Ertesi günü de cesedini sudan çıkarıp türlü hakaretlerle memleket içinde ve sırık üzerinde gezdirdiler."[75]

[73] İskit, **a.g.m**., s. 1194.

[74] Borak, **a.g.m**., s.61.

[75] Borak, **a.g.m**., s.61.

Eşref Sencer Kuşbaşı'na göre, Yunanlılar yüzyıllardan beri süregelen planlı programlı bir dava yürütmektedirler. Yazar, bu davanın gerekirse yüzlerce yıl, Yunanlıların amaçlarını gerçekleştirene kadar sürebileceğini ve sabırla bekleyebileceklerini, fakat amaçlarından vazgeçmelerinin mümkün olmayacağını ileri sürmektedir. Yazarın, Yunanlıların ellerine ilk fırsat geçtiği anda, yine İzmir'i ele geçirmeye çalışacaklarından şüphesi yoktur.[76] Milliyetçi tarihçilerin, kimi zaman Yunanlılar, kimi zaman Rumlar, kimi zaman Grekler veya Helenler gibi çeşitli tanımlamaları, istedikleri gibi, çok belirli olmayan bir biçimde, bazen aynı metinde hepsini birden kullanmaları oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Burada da diğerlerinde olduğu gibi, yazarın kullandığı tanımlama aktarılmıştır. Yazarın bu yazısı 1964 yılında yayınlanmış olup, Türkiye'de çeşitli yollarla zorla göndermelerin yaşandığı ve Rum varlığının son bulduğu bir dönemde, İzmir'in tekrar işgali ihtimalinden söz etmek ve okuyucu kitlesini bu hususta uyarmak şaşırtıcı bir durumdur. Milliyetçi bakış açısına sahip diğer yazarların metinlerinde de, 1930'lardan bugüne kadar, aynı kaygılar sürekli olarak tekrarlanmakta ve halk uyanık olmaya davet edilmektedir.

Milliyetçi bakış açısına sahip tarihçiler açısından, Girit'in kaybedilmesi demek, diğer tüm Ege Adaları'nın da kaybedilmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü Girit'te verilecek bir taviz ya da politik başarısızlık, Ege'de tüm hâkimiyetin elden gideceği anlamına gelmekteydi. Nitekim öyle de olmuştu. Girit'in elden gitmesi ile birlikte diğer Ege Adaları'nda da muhtariyet fikirleri daha yüksek sesle duyulur olmuş ve devamında adalarda Türk hâkimiyeti sona ermiştir.[77] Ege Adaları'nın birçoğunda nüfusun neredeyse tamamının Rum olduğu ve dönemin politik atmosferinde ada halklarının bu taleplerinin olağan olduğu söylenebilir.

[76] Kuşbaşı, **a.g.m**., s.231.

[77] Bahri S. Noyan, "Kurmay Yarbay Seyfullah Beyin Adalar Denizi Üzerine Layihası", **Hayat Tarih**, Sayı 10, 1979, s.21.

2.4. Balkan Savaşları'nın Sonuçlarının Türk Tarih Yazımına Yansımaları

Türk tarih yazımı açısından, ilk milliyetçi hareketlerin başladığı ve ilk kopuşların yaşandığı Balkanlar ve Balkan Savaşı özel bir öneme sahiptir. Balkanlar'da yaşananlar tüm toplumu ve yönetim mekanizmalarını derinden sarsmış, Anadolu'ya yapılan Müslüman göçleri, Anadolu'nun toplumsal yapısını geri dönüşsüz bir biçimde değiştirmiştir. Milli Mücadele'yi örgütleyen ve Türk Kurtuluş Savaşı'nı yöneten komutanların birçoğunun, Balkanlar'da batılı tarzda eğitim almış, milliyetçi ideolojiye hâkim olmuş ve Balkanlar'daki olayları bizzat yaşamış subaylar olması tesadüf değildir.

Milliyetçi tarihçiler açısından, Balkanlar'da Osmanlı fetihleri ile oluşmuş yerleşme ve "Türk" varlığının baskınlığı meselesi tartışmaya açık bir konu değildir. Bu tarihçilere göre, Osmanlı Devleti'nin Balkanları egemenliği altına alması bir haktır ve meşru bir durumdur. Yine aynı şekilde Balkanlar'da çoğunluk olan ve dolayısıyla egemen güç "Müslüman Türklerdir". Fakat Balkan coğrafyası, Anadolu'dan çok farklı kültürel, ticari ve siyasi yaşamı, çok etnili ve çok dinli yapısı, Osmanlı Devleti'nin fetihler sonrasında uyguladığı iskân politikalarından önce de sonra da var olan otokton halkları ile sözü edilenin dışında bir tablo olarak karşımızda durmaktadır. Keza Fransız İhtilali ile birlikte yayılan fikirler, Balkanlar üzerinden Osmanlı coğrafyasına yayılmış ve en hareketli gelişmeler, ilk ulusal hareketler de burada yaşanmıştır. Milliyetçi tarihçilerin metinlerinde sıklıkla rastlanan "Müslüman Türk" kimlik tanımlaması da özellikle Balkanlar için oldukça sıkıntılı bir tanımlamadır. Balkanlar'da Müslüman olup, kendini Pomak, Arnavut vb. kimliklerle tanımlayan ya da sonradan Müslüman olmuş olan önemli ölçüde nüfus, o tarihlerde de bugün de mevcuttur.

Osmanlı Devleti, Balkan Harbi ile Avrupalı kimliğini Balkanlar'da bırakıp gelmişti. Türk tarih tezine göre, Balkanlar'ın kaybedilmesinde yerel Rumların da, Osmanlı Hükümeti'nin de çok büyük etkisi vardır. Türklere (burada kastedilen Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar) uygulananlar ise kabul edilemez ölçekte vahşet ve dehşet verici bulunmaktadır.

Orhan Ş. Yüksel'in *Tarih Dünyası* dergisindeki çalışmasında, Balkanlar'ın kaybedilmesinin nedeni olarak, Yunanlılar ve Avrupalıların ortak çalışması ve irade gösterememiş Bab-ı Ali'nin hatası gösterilmektedir. Avrupalı devletlerin, Yunanlılara karşı, sözde bir tepki geliştirdiği, bunu bilen Yunanlıların rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürebildiğini ifade eden yazar, Yunanistan'ın özel idare konusunda halka gidilmesi ve sorulması fikrinin bilinçli olduğunu aktarmaktadır. Yazara göre, bazı Rum ileri gelenleri Yunanistan'a katılmayı talep etmişler ve köy köy dolaşarak cahil halkı ayaklandırmışlardır. Cahil halkın dini inançlarından faydalanmışlardır. Bu sürecin sonunda ise, köylerde, şehirlerde silahlanan Rumlar, binlerce Türk'ü öldürüp, evlerini yakıp, yiyeceklerini yağma etmişlerdir. Yazar, Rumların bu girişimlerine neden olan asıl amacın gerçekleşmiş olduğunu ve Bab-ı Ali'nin masaya oturtularak, Avrupa devletlerinin öncülüğünde, Hıristiyanlar lehine kararlar almaya zorlandığını ifade etmektedir. Yerli Rumların tüm Hıristiyan âlemine karşı, Türk yönetimi tarafından işkence, zulüm, eziyet gördükleri ve öldürüldükleri şeklinde propaganda faaliyetlerinin ise devam ettiğini aktaran yazar, asıl durumun ise bunun tam tersi olduğunu ileri sürmektedir.[78] Balkanlar'da yaşanan tüm gelişmeleri, sadece Yunanistan ve Avrupalı devletlerin işbirliği çerçevesinde değerlendirmek oldukça sıkıntılı bir bakış açısıdır.

Ümit Bayazoğlu, *Derin Tarih* dergisindeki makalesinde, Balkan Savaşı'nın, Osmanlı Devleti açısından inanılmaz bir felaket olduğunu ifade etmektedir. Yazar, Balkanlar'da Osmanlı idaresinin yönetimsel olarak başarılı olduğunu fakat yaşanan gelişmeler neticesinde, yüzyıllardır egemenliği altında olan bu coğrafyayı, çok kısa bir süre içerisinde kaybederek, İstanbul'un yakınlarına kadar geri çekilmek zorunda kaldığını aktarmaktadır. Yazara göre, bu sebeplerle Balkanlar'da yüzyıllardır süren istikrar ve huzur ortamı, sona ermiştir. Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı kurulmuş olan askeri ittifaklar başarılı olmuş ve Osmanlı Devleti hemen her cephede yenilmiş, korumasız kalan Müslüman halk, büyük kitleler halinde şehirlere göç etmiştir. Selanik şehrinin teslim edilmesinden de söz eden yazar, Tahsin Paşa'nın,

[78] Orhan Ş. Yüksel, "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", **Tarih Dünyası**, Cilt 1, Sayı 3, 1972, s.43-45.

tek kurşun atmadan şehri Yunan işgal ordusu komutanı Prens Konstantin'e teslim etmesini ve kendisinin de Yunanistan'a iltica etmesini eleştirmektedir.[79]

Ümit Bayazoğlu, Yunanistan'ın hâkimiyeti ile Selanik şehrinde yapılan nüfus sayımında toplam nüfus 157.889 olarak tespit edilmiştir, demektedir. Bunun 40.000'inin Rum, 46.000'inin Müslüman, 61.500'ünün de Yahudi olduğunu, Rum nüfus içerisinde şehre son iki yılda transfer edilenler ve Bulgar'dan dönmelerin de bulunduğunu, fakat bu tabloya rağmen, Yunan milliyetçilerinin, şehrin sahibi olarak Rumları görmesinin mantıklı olmadığını söylemektedir.[80]

Toplumsal Tarih dergisindeki çalışmasında Zafer Toprak ise Balkanlar'da yaşananları şöyle özetlemektedir;

> "Osmanlı'nın 1912'ye kadar uzlaşan, bir arada yaşayan unsurları, 1912 sonrası çatışan ulusal kimliklere dönüştü. İmparatorluk doğası gereği farklı unsurların ortak coğrafyasıydı. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sancıları "sözde etnik" sınırları belirlenmiş "ulusal türdeşlik" anlayışını gündeme getirmişti. Balkan Harbi yenilgisi sırasında Rumlar göçürülmeye başlanmış, onları Ermeniler izlemişti. Balkanlar'da yitirilen topraklarda etnik ve dinsel farklılıklar zorunlu göçlere neden olmuştu. Müslüman unsur güç koşullarda yolda sayısız telefat vererek Anadolu'ya göçmüştü. Türk kimliği işte bu savaşlarla toplumsal bir nitelik kazanmış, "Balkan mezalimi", "Yunan mezalimi", "Ermeni mezalimi" ve benzeri tanımlamalar bu kimliğin oluşmasında etkin rol oynamıştı. Çocuk dergilerinden kadın dergilerine, günlük gazetelerden bilimsel yayınlara, bu söylem tüm toplum katmanlarının yayın organlarınca benimsenmişti. Okul ders kitapları artık "intikam"dan söz eder olmuştu."[81]

Milliyetçi bakış açısından bağımsız tarihçiler, ulus devletlerin kurmaya çalıştığı sözde homojenize yapıları eleştirerek, bu temelsiz mücadelenin halklar açısından nasıl bir sonuç doğurduğuna ve bu sonuçların yarattığı toplumsal ortama

---

[79] Ümit Bayazoğlu, "Minareler Şehri Selanik Cebren Helenleştirilmiştir", **Derin Tarih**, Sayı 23, 2014, s.107-109.

[80] Bayazoğlu, **a.g.m**., s.110.

[81] Zafer Toprak, "Balkan Harbi, İntikam ve Ötekileştirme Süreci", **Toplumsal Tarih**, Sayı 228, 2012, s.43.

değinmektedirler. Yaşananlar aslında tüm unsurlar açısından benzerdir ve mütekabiliyet milliyetçi ideolojinin neredeyse olmazsa olmazlarındandır. Hem sosyal anlamda kendiliğinden, hem fiziki hem de politik olarak maruz kalınan şey her iki halk için de birbirinin neredeyse aynısıdır. Dolayısıyla bu ortamın yarattığı "intikam" algısı ve "öteki" fikri de birbirinin aynısı olmaktan kaçınamamıştır. Meselenin tek taraflı bir biçimde izahından kaçınılarak, asıl sebepleri anlamaya ve belki geleceğe tecrübe olarak aktarılmasını sağlamaya yönelik, eleştirel ve çok yönlü çalışılmalar yapılmalıdır.

Balkanlar'da yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Selanik'te çıkan yangındır. 18 Ağustos 1917'de Selanik'te başlayan yangın sonucu şehir büyük zarar görmüş, tarihi yapılar, evler, çok kültürlü Selanik şehrine ait birçok şey yok olup gitmiştir. Ümit Bayazoğlu, Selanik yangını ile ilgili olarak, şehirde doğru düzgün bir itfaiye teşkilatı olmadığını, her ne kadar müttefik ordularının askerleri büyük çaba göstermiş olsa da yangının söndürülemeyip, tüm Selanik'e yayıldığını aktarmaktadır. Resmi raporlara göre ise kentin dörtte üçü tamamen yok olmuştur. Yazara göre, zengin Rumlar, Yahudiler ve yabancı uyruğuna geçmiş zengin Türkler şehri terk ederken, fakirler ise tamamıyla Yunan Devleti'nin insafına kalmışlardır. Yazar, yangın yerlerinin toplu olarak istimlak edilmesi için acele bir şekilde kanun çıkarıldığını söylerken, şehrin yönetimini devralan Venizelos'un "yangın ilahi bir inayet gibi imdadımıza yetişti" sözünü de çalışmasında aktarmaktadır. Yangın sonrasında şehrin yeniden inşası sürecine başlanılmış ve ilk olarak hedeflenen ise şehirden Yahudi ve Müslüman izlerinin silinmesi olmuştur. Bu kapsamda 400 yıllık Müslüman mezarları yıkılarak üzerine Selanik Üniversitesi inşa edilmiştir. Mülk sahiplerine yangın sonrası arsa bedellerine karşılık senet verilmiştir fakat bu senetlerin hiçbir hükmü olmamıştır. Ve ilk başlarda dokunulmamış, daha önce camiye çevrilmiş kiliselerin tamamı tekrar kiliseye çevrilmiştir. İzmir'in Yunanistan tarafından işgali meselesi gündeme gelince çalışmalar bir süre durmuş, kaynaklar Yunan ordusuna aktarılmıştır. Ümit Bayazoğlu, Selanik yangını ile İzmir yangını arasında bağlantı kurarak, burada şu sorgulamayı yapmaktadır; İzmir'de Selanik'tekine benzer şekilde Ermeni ve Rum mahallelerinde yangın çıkmış ve

İzmir'in dörtte üçü yanmıştır. İzmir yangını acaba Selanik yangınının bir rövanşı mıydı?[82]

Aslında tarihsel süreçte yaşananlara bakıldığında, Milliyetçi ulus devletlerin yöntemlerinin neredeyse birbirinin aynısı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Selanik'te Yunan hâkimiyeti ile birlikte şapka düzenlemesi yapılarak Müslümanlığı çağrıştıran fes ortadan kaldırılmak istenmiştir. Fakat fes Osmanlı'nın son dönemi için modernliği temsil ettiğinden sadece Müslümanlar tarafından değil, herkes tarafından kullanılmaktaydı. Benzer bir uygulamaya yeni Türk Devleti'nin Şapka Kanunu ile giriştiğini görmekteyiz. Ve iki devlet de şapka giyme kuralına riayet konusunda sıkı davranmıştır. Başka bir örnek, yenilenen yer isimleri olmuştur. Her iki devlet aynı şekilde Selanik'te ve Anadolu'da Müslümanlığı ya da Rumluğu çağrıştıracak yer isimlerinden kurtulma yoluna gitmişlerdir. Keza yangın mevzuu da buna benzer biçimde bir şehirde var olan bir gerçekten kurtulmak adına, tüm geçmişi silip atmak çabasından ibarettir. Bunlar gibi onlarca örnekten söz etmek mümkündür.

Diğer bir taraftan, Balkanlar'da yaşananlar ve can havliyle kaçan göçmenlerin Anadolu'ya gelmeleri, Anadolu'da her şeyi değiştirmiş, Anadolu'nun yüzyıllardır barış içerisinde yaşayan sakinleri için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dini üst kimliğin yanında var olan Osmanlı kimliği, yerini düşmanlığa bırakarak, her unsur kendi aydınının milliyetçi propagandasına maruz kalmıştır. Bu propagandalar sonuçlarını kısa sürede vermiş ve Anadolu kanlı-bıçaklı bir coğrafyaya dönüşmüştür. Dünyada ilk kez zorunlu göçler Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşanmıştır. Homojen toplum yaratma adına din temelli ırkçı milliyetçilikler güçlenmiş, ortak yaşam anlayışı yerini dinsel çatışmalara ve düşmanlığa bırakmıştır.[83]

Toplumsal Tarih dergisindeki yazısında Emre Erol da, Balkan Savaşları öncesindeki barış içerisindeki Anadolu'ya vurgu yapmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşları ile kara ve denizde yenilince, o dönem için yayılmacı bir milliyetçi politika yürüten Yunanistan, bu durumu lehine kullanmaya

[82] Bayazoğlu, **a.g.m**., s.111-113.

[83] Zafer Toprak, "Balkan Harbi, İntikam ve Ötekileştirme Süreci", **Toplumsal Tarih**, Sayı 228, 2012, s.52.

çalışmış ve iki devlet arasında gerilim en üst seviyeye ulaşmıştı. Bu gerilim sosyal alana sıçramış, boykot hareketleri, şiddet ve çatışma olayları yaşanmıştır.[84] Batı Anadolu kıyı şeridinde yaşayan çok sayıda Rum, Müslüman çetelerin, şiddetine maruz kalmış, bu şiddet olayları çoğu zaman ölümlerle sonuçlanmıştır. Rumlar, taciz ve şiddet olayları ile kaçırılmaya çalışılmış ve neticede yerlerinden edilmişlerdir. Kaçmayıp direnen Rumlar ise çetelerin şiddetine maruz kalmışlar ve ölümler yaşanmıştır. Kaçan Rumların yerlerine ise Balkan muhacirleri getirilmiş ve Rumların eşyaları ve taşınmazları bu muhacirlere verilmiştir.[85]

Emre Erol, Rumların yaşadıkları bu olayların sebebi olarak, Balkan Savaşları sonrası oluşan etnik çatışmaları ve İttihatçıların uygulamaya koyduğu sistematik nüfus mühendisliğini ve milli iktisat politikalarını göstermektedir. Rumlara yapılanlar İttihatçıların Müslüman milliyetçiliği politikalarının bir ürünüydü. Kısacası Rumlar, halklar arası gerilimden ötürü değil, Rum karşıtı milliyetçi politikalar nedeniyle kaçmak zorunda bırakılmışlardı. Rumlara yönelik uygulanan Boykot, ekonomik açıdan; Müslüman çetelerin saldırı ve tehditleri ise sosyal açıdan bu organize politikanın aşamalarını oluşturuyordu.[86]

Özetle, Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'ya gelen Müslüman muhacirler, beraberlerinde yaşanmışlıklarını da getirmişler, içinde bulundukları durumun yarattığı etki ile bazıları hayatta kalma mücadelesi verirken, bazıları da doğal bir biçimde Hıristiyanlara karşı nefret ve intikam duygusu içindeydiler. Bu muhacirlerin genellikle Batı Anadolu kıyılarına yerleştirilmiş olmaları, buranın kozmopolit yapısı ve Hıristiyan nüfusun yoğun yaşadığı yerler olması nedeniyle, durumu daha da kaotik hale getirmiştir.

Osmanlı tebaası Rumlar ve Müslümanlar arasında, birbirlerine karşı güvensizlik gelişmiş ve milliyetçi propagandalardan daha çok etkilenmeye başlamışlardır. Balkan Savaşları sonrasında İttihatçıların etnik milliyetçilik fikri

[84] Emre Erol, "Makedonya Sorununun Batı Anadolu'ya Sıçrayışı ve 1914 Rum Tehciri", **Toplumsal Tarih**, Sayı 252, 2014,s.58-59.

[85] Erol, **a.g.m**.,59.

[86] Erol, **a.g.m**., 59.

oldukça güçlenmiştir. İttihatçıların, gelen muhacirlerin Hıristiyanlara karşı gelişen olumsuz duygularını milliyetçi propaganda malzemesi haline getirmeleri, etkinliklerini daha da artırmıştı. Özellikle kadınlar üzerinden anlatılan şiddet olayları, milliyetçi duyguları beslemiş ve sadece muhacirlerin değil, Müslümanların da gayrimüslimlere karşı tutumu değişmiş ve Osmanlı toplumu artık iyice kutuplaşmıştı. Zaten muhacirlerin, Rumların yoğun bulundukları Batı Anadolu şehirlerine yerleştirilmeleri, bu durumun İttihatçıların nüfus politikasının bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır.[87] Henüz durumlarının ne olacağı dahi belli olmadan, kaçırtılan Rumların yerine muhacirlerin yerleştirilmeleri, sistemli ve organize bir durumun göstergeleridir. Milliyetçi algı açısından, bu olanlar doğal olup, muhacirlerin başına gelenlerin bir sonucu olarak, Müslüman toplumunun tepkisini göstermektedir. Engellenmeye çalışılsa dahi engellenmesi mümkün bir mesele değildir. Bu bakış açısı meselenin aslında yaratılmış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Mütekabiliyet, politik olarak yönetenlerin tercihidir. Oysa halkların arasında böyle bir ilişki yoktur. Rumların kaçmasına neden olan muhacirler değil, Müslüman çeteler ve İttihatçıların politikalarıdır. Muhacirlerin yaşadıkları acılara sebep olan da Rum çeteler ve Yunan milliyetçi politikalarıdır. Bu unsurlar, halkları da karşı karşıya getirmek adına sistemli bir mücadele vermişlerdir. Bu dönemde İttihatçılar, Türk etnik kimliğini öne çıkaran fakat aslında Müslüman milliyetçi bir politikayı açıktan yürütmekte idiler. Balkan Savaşları büyük bir yenilgi olsa bile, İttihatçıların bu politikayı yürütebilmesi açısından Batı Anadolu'da yaşananlar, Balkanlar'da yaşananların bir kopyası gibiydi. Çeteler önce huzursuzluk yaratıyor, sonra zorlama yoluyla köy ve kasabaları kontrol altına alıyor, sonra söz konusu kargaşa da büyük güçlerden destek alabilirse bu mücadeleleri milliyetçi devrim niteliği kazanıyordu. Ve çoğu suçlulardan ve paralı askerlerden oluşan çeteciler bir anda "ulusal kahraman" haline geliyorlardı. Arnavutlar, Bulgarlar, Osmanlılar, Yunanlılar her biri kendi çıkarları uğruna çetecileri kullanmışlar ve istisnasız her biri zaman zaman büyük güçleri arkalarına alarak destekledikleri çete şiddetini meşrulaştırmışlardır.[88]

[87] Erol, **a.g.m**.,60-61.

[88] Erol, **a.g.m**., s.64.

İttihatçılar açısından başta söz edildiği üzere, Balkan Savaşları'nın duygusal bir boyutu da vardı. Çünkü asıl yönetici kadrosunun çoğu, Balkan yenilgisi ile muhacir durumuna düşmüş Müslümanlardı. Doğum yerleri Balkanlar olan subaylardı.

İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin geleceğinin çoğulcu ve adem-i merkeziyetçi bir yapı ile mümkün olmadığını anlamış ve merkeziyetçi ve Müslümanlık şemsiyesinde, milliyetçi bir ulus devletin zorunlu olduğu sonucuna ulaşmışlardı. İsyan ederek ulusal devletlere dönüşmüş Balkan Devletleri gibi, milli şuur etrafında birleşmek, onlar açısından mantıklı olandı.

Anadolu'da yaşanan gelişmeler Balkanlar'da yaşananların benzeri bir tablo ortaya koyuyor olsa da, bu gelişmeler de Balkanlar'da olduğu gibi milliyetçi politikaların devamıydı. İttihatçıların korktuğu gibi bir Balkanlar faciası, Anadolu için çok gerçekçi değildi. Fakat bu kişiler Balkanlar'da yaşananlardan etkilenmiş ve bu etki onların politik algılarını keskin bir biçimde yönetmiştir. Anadolu'da uygulamış oldukları sert, sıra dışı ve acımasız politika da bu duygularının bir sonucudur. Özetle belirtmek gerekirse, Türk Ulus Devleti'nin temel taşları Balkanlar'da atılmıştır ve yeni Türk devletini anlamak için Balkanlar'a bakmak gereklidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA İZMİR'İN İŞGALİNDEN LOZAN'A RUM CEMAATİ

3.1. İzmir'in İşgali ve İşgalin Yarattığı Etkiler

Osmanlı Devleti'nin ticaret merkezi, kozmopolit İzmir, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve savaşın ardından yapılan Versailles Konferansı'nda galip devletlerin kararı ile 15 Mayıs 1919'dan itibaren Yunan idaresine geçmiştir. Yunan gemileri İzmir'e yanaştığı esnada şehirde bir takım çatışmalar ve olaylar yaşanmış, İzmir ahalisi Rumlar arasında işgali sevinçle karşılayanlar olmuştur.[89]

Fakat İzmir'in işgalinin gerçekleşeceğinin duyulması ile Müslümanlar arasında bir hareketlenme yaşanmış ve hatta bazı gençler çeşitli yerlerdeki meydanlarda toplanarak durumun analizini yapıp, çözüm yolları aramışlardır. Ve bu görüşmeler sonucunda bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannameye ilişkin küçük bir alıntı bize Müslüman halkın duygusal durumunu aktarması bakımından önemlidir.

> "Wilson prensipleri unvan-ı insaniyetkaranesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetk ediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğunu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi. Şimdi sana soruyoruz. Rum senden çok mudur? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok, fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire vardır. İlan ve ispat et. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsran ve nekbet faide vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlığa koş ve Hey'et-i Milliye'nin emirlerine itaat et." [90]

---

[89] Herve Georgelin, "**Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**", İstanbul, Bir Zamanlar Yayıncılık, 2008, s.255.

[90] Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", **Belleten**, Cilt 23, Sayı 89, 1959, s.137-138.

Aslında İzmir'in işgali ve devamında bu beyannamenin yayınlanması, Kurtuluş Savaşı'na ve yeni kurulacak olan Cumhuriyet'e doğru giden yolda ilk somut adımdır denilebilir. Yıllardır süregelen savaşlar, yenilgiler, savaş sonrası yapılan taksimler sonucu oluşan, milliyetçiliğin de etkisi ile gelişen algı, artık sesini yükseltmeye ve direnmeye karar vermiştir. İmparatorluğun birçok yerinde Müslüman halk İzmir'in işgaline karşı tepki göstermiş ve bu durum yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Kurtuluş Savaşı'na giden yolda çok etkili bir propaganda malzemesi olan bu durum, diğer tarafta iki halkın ilişkileri açısından büyük bir kırılma yaratmış, ilişkiler geri dönüşsüz biçimde eskisinden çok farklı bir biçim almıştır. Özetle, İzmir'in işgali Türk ulus devletinin oluşumuna giden yolda çok büyük bir adım olmuştur.

Tarhan Toker, Venizelosçuları, büyük Yunan davası ve hülyası peşinde çıldırmış, tarihin büyük bir milletini parçalamak için dişlerini bileyen bir kurt olarak tasvir ederken, Paris Konferansı'nı ve konferanstaki yüksek konseyi, Yunanlılara küçük Asya'daki Hıristiyan haklarını korumak bahanesiyle, Anadolu'nun bir parçası üzerinde, yani İzmir'de, bir manda hakkı tanımakla suçlamaktadır. Paris Konferansı'nın Yunanistan temsilcisi olan, Başbakan Mösyö Venizelos'u da, şımarık bir çocuğa benzeten yazar, Anadolu'da bir Yunan irredantası kurulmak suretiyle, Yunanlıları bir ileri karakol, bir emperyalizm maşası olarak kullanmak isteyen galip devletlerin, Yunan isteklerini kabul ettiklerini ileri sürmektedir.[91]

Sabri Sürgevil, *Toplumsal Tarih* dergisindeki, İzmir'in işgaline ilişkin, tanıklıklara başvurarak hazırlamış olduğu çalışmasında, İzmir'in işgalinin söz edildiği gibi büyük bir toplumsal direniş ile karşılaşmadığını, yaşanan olayların münferit birkaç olay şeklinde gerçekleştiğini ve bu tarihe kadar da burada Kuvay-i Milliye algısının ve Milli Mücadele bilincinin Müslüman halk üzerinde gelişmediğini ifade etmektedir. Yapılan sözlü tarih çalışmalarında, görüşülen kişilerin ortak ifadelerine bakıldığında, Yunan işgalinin yörede kolay gerçekleştiği, yöre insanlarının rutin hayatlarına devam etmek suretiyle, bağ ve bahçelerine gittikleri, herhangi bir sorun ile karşılaşılmadığı anlaşılmaktadır. Fakat yine ortak ifadelerde,

[91] Tarhan Toker, "İzmir'in İşgali", **Tarih Dünyası**, Cilt 3, Sayı 28-29, 1952, s.1151.

birçok yerde Yunan bayraklarının asılı olmasının, Müslümanlar açısından olumsuz psikolojik yönlerinin olduğu görülmektedir. Yörede Kuvay-i Milliye'ye katılımların tek tük olduğu ve mücadelenin toplumsallaşamadığını, yöredeki ekonomik hayatta da pek bir değişimin yaşanmadığını söylemek mümkündür. Müslüman ve Rum unsurların arasındaki ilişkilerin eskisi gibi devam ettiği ve her hangi bir olumsuz değişimin söz konusu olmadığı, kız alıp verme ve kültür alışverişlerinin yaşandığı da aktarılan diğer bilgilerdendir. Yine belirtilen önemli bir husus ise, Rumlardan da Müslümanlardan da bazı kesimlerin, işgal sırasında farklı tutum ve davranışlar sergiledikleridir. Bu doğal bir sonuç olup, herkesin koşulsuz aynı tutumu sergilediğini söylemek gerçekçi değildir.[92]

Tanıklar, Büyük Taarruz sonucu Rumlarda direniş psikolojisinin hemen yıkıldığını ve hızlıca yılgınlık oluştuğunu aktarırken, devamında Rumların hemen yöreyi terk ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu terk ediş sırasında ölümlü olayların yaşandığını, Türk askerinin köylerine gelişi ve işgalden kurtuluşun hepsinde derin etki bıraktığını ifade etmektedirler.[93]

Tanıklıklardan anlaşıldığı üzere, üç buçuk yıllık Yunan işgali, halkın üzerinde gündelik yaşamda bir baskı yaratmamıştır. Halk sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetlerine devam etmiş, askeri ya da siyasal bir baskı ile karşılaşmamıştır. İşgale karşı silahlı bir karşı koyma ya da Ankara'ya destek verme gibi olaylar görülmediğinden, işgal edenler tarafından da bir mukavemet gerekmemiştir. Halk arasındaki ilişkiler etnik ve dini ayrım gözetilmeksizin eski haliyle, iyi ilişkiler, komşuluk ilişkileri şeklinde devam etmiş ve Yunan yönetiminin sistemli bir göçe zorlama, boyun eğdirme gibi bir girişimi gerekmemiştir. Yaşanan münferit olaylar da toplumsal bir yaraya dönüşmemiştir. Yunan ordusunun ve Rumların yöreyi terk etmeleri çok hızlı gerçekleşmiş, büyük bir çatışma yaşanmamıştır.[94]

---

[92] Sabri Sürgevil, "İzmir Karaburun'da Yunan İşgali: Bir Dönemin Tanıkları", **Toplumsal Tarih**, Cilt 11, Sayı 65, 1999, s.51-53.

[93] Sürgevil,**a.g.m**.,s.52.

[94] Sürgevil,**a.g.m**.,s.53.

Milliyetçi yazarlar açısından, işgal öncesi ve daha uzun geçmişte, İzmir'de yaşam ferah içerisindeydi. Herkes, Rum, Ermeni, Yahudi ayırt edilmeksizin huzur içerisinde birlikte yaşardı. Birbirlerine güvenirler ve değerli eşyalarından, en kıymet verdikleri çocuklarına kadar, birbirlerine emanet edebilir ve mutlu bir biçimde ekonomik anlamda da geleceğe dair hiçbir kaygı gütmeden yaşarlardı.

Bu sav çok romantik olup, oldukça kozmopolit ve ticaretin kalbinin attığı İzmir'de mutlaka bir takım farklılıklar, yönetime yönelik isyanlar, belki toplu, belki münferit olaylar yaşanmaktaydı. Halk açısından milliyetçiliğe dair fikirler yayılana kadar, din dışında herhangi bir yabancılaşma alanı mevcut olmayıp, günlük hayatın sıradan bir biçimde seyretmesi muhtemeldir. Fakat tüm itirazları yok sayar bir romantik açıklama da yetersiz kalmaktadır.

Milliyetçi tarihçiler açısından, İzmir'in işgali sonrası yaşanan gelişmeler halk tarafından travmatik bir biçimde karşılanmıştır. Yüzyıllardır birlikte yaşadıkları yerli Rumların takındıkları iddia edilen tavırları, Müslüman halk tarafından çok büyük bir öfke ile karşılanmıştır. Bu yazarlara göre, bu durum aslında malumun ilanı gibidir. Rumların amaçları, kargaşa çıkarmak ve bu asayişsizlik içerisinde de mevcut durumdan faydalanmak suretiyle, büyük devletlere karşı Türkleri zalim göstermeye çalışmaktır. Milliyetçi tarihçilerin bu konuda hiçbir tereddütleri söz konusu değildir. Aşağıdaki alıntı sözü edilen bakış açısını örnek olması bakımından önemlidir;

> "Mütarekenin imzasından bir hafta sonra, 6 Kasım 1918 tarihine rastlayan Çarşamba günü, Binbaşı Dikson kumandasında bir İngiliz harp gemisinin limana gelmesi, İzmir Rumlarını derhal harekete geçirmiş, başta papazları olduğu halde ellerinde mavi- beyaz bandıralar taşıyan Rumlar, İngiliz gemisini tavafa koşmuşlardı. Aynı gün, İzmir'in Rumlarla meskûn mahallelerini, mavi-beyaz renge boyayan, komiteci Rum Metropoliti Hiristomos'un şekavet ve mel'anet merkezi olan Ayafotini kilisesine büyük tezahüratla Yunan bandırası çeken Rumlar, bu küstah tezahürler ile İzmir'in asil ve tarihi sahibi olan bizlere kin ve husumetlerini ilandan çekinmemişlerdir."[95]

[95] Muzaffer Özgen, "Mondros Mütarekesinden İşgale Kadar İzmir", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 4, Sayı 24, 1966, s.2012-2013.

Tarih Dünyası dergisinden yapılan aşağıdaki alıntıda yazar, İzmir'in işgali sırasında yaşanan manzarayı, yerli bir Rum'un kelimeleriyle okurlarına aktardığını iddia etmektedir. Bu ifadelerin nereden alındığı ise kaynak olmaması nedeniyle bilinmemektedir.

> "Bu adeta kalplerin, çiçeklerin ve bayrakların büyük bir bayramı oldu. Bütün Yunan filosu orada, kilise çanları bütün hızları ile çalınıyor, askeri mızıkalar vatanperverane marşlar çalıyorlar, gemi düdüklerinin feryadı, şevk ve neşe çılgınlıklara katılıyor. Metropolit ve papazlar, kurtarıcı sancaklar önünde diz çöktüler ve ağlayarak, dualar okuyarak onları öptüler. Askerler ve deniz silahendazları kendilerini kolları üstünde taşıyan ve çiçekler yağdıran, sevinçten sarhoş olmuş halkın önünden geçiyorlar, beş asır esirlikten sonra İzmir tekrar, eski Yunan hürriyetine kavuştu. Bu manzara karşısında Tümgeneral Zafiryos, Venizelos'a şu telgrafı gönderiyordu. "Her tarafta tam bir sükûn…" Venizelos da Yunan ordusuna bir mesaj yollayarak "İzmir'deki ecnebi unsurlara ve bunlar arasında sayı bakımından fazla olan Türk unsuruna telkin edeceğiniz emniyet ve itimat, milli isteklerimizin tahakkuku için başlıca şarttır."[96]

Bu alıntının yukarıda sözü edildiği üzere kaynağı olmadığından, nereden ve nasıl temin edildiği bilinmemektedir. Fakat gerçek bir metin olarak kabul edilse dahi, kişisel bir dil ile kaleme alınmış olduğundan, bu işgal İzmir'in bir köyünde ya da çevresinde, başka bir Rum'u aynı ölçüde etkilememiş olabilir. Ya da milliyetçi bir Rum'u etkilemiş iken, bu tür bir eğilimi olmayan başka bir Rum için bu gelişmeler kaygı bile yaratmış olabilir. Özetle tüm Rumların aynı coşku ve tepki ile yaklaştığını söylemek mümkün değildir. Fakat yazar, tüm Rumları "azınlık" olarak tanımlayarak, senelerce Osmanlı himayesinde bir "Türk'ten" daha hür olarak yaşamalarına ve bu özgürlük sayesinde zenginlik ve refah içerisinde bir hayat sürmüş olmalarına rağmen, nankör olmakla suçlamaktadır. Yazara göre, yerli Rumlar ve diğer gayrimüslimler, dışarıdan gelen düşmandan daha tehlikeli ve kötüdür.[97] İzmir'in işgal edildiği dönemde, Osmanlı Devleti'nde azınlık statüsü söz konusu olmayıp, Osmanlı tebaası Rumlar da azınlık değildiler. Rumlar kendi topraklarında, kendilerine tanınmış haklar

[96] Toker, **a.g.m**., s.1153.

[97] Toker, **a.g.m**., s.1153.

çerçevesinde yaşamış olup, sözü edilen refah ve zenginlik kavramları bahşedilmiş şeyler değildir. Üstelik oldukça göreceli kavramlardır. Yani Anadolu'nun bir köyünde yaşayan fakir bir Rum ya da Müslüman ne kadar refah ve zenginlik içerisinde yaşamıştır, tartışma konusudur. Ayrıca yukarıda da sözü edildiği gibi İzmir'in bir köyünde, okuma yazma bilmeyen ve dışarıdan herhangi bir etkiye maruz kalması mümkün olmamış köylü bir Rum'un, katı bir milliyetçi olması söz konusu değildir. Hatta belki bu ideolojiden haberi bile olmamış olabilir. Özellikle toprağa bağlı, belli bir düzende yaşayan insanlar için bu ideolojinin yayılması ile yaşanan gelişmeler ürkütücü bile olabilir. Son olarak sözü edilen çalışmanın yazarı da milliyetçi bir bakış açısına sahip olup, sözünü ettiği Rumları da milliyetçi olmakla suçlamakta ve nankör, hain, güvenilmez gibi olumsuz nitelendirmeler yaparak milliyetçi söylemin argümanlarından bir kısmını çalışmasında kullanmaktadır.

Hayat Tarih dergisinden aktarılan, yerli Rum halkın tutumuna ilişkin olduğu kabul edilen aşağıdaki alıntıda, İzmir'in işgali ile ilgili olarak şunlar aktarılmaktadır;

> "Ortodoks kilisesinin çılgıncasına çalan çanları, bandonun çaldığı Yunan marşları, rıhtıma birikmiş yerli Rum kalabalığının sevinç çığlıkları, zitoları arasında karaya ayak basan Efsun taburu, İzmir Ortodoks metropoliti Hristostomos tarafından gösterişli bir şekilde takdis edildi. Kordonboyunda yapılan bu dini törenden sonra, başlarında Yunan bayrağı ve alay sancağı olduğu halde, yürüyüş başladı. Bu esnada, Rumlardaki coşkunluk son haddini bulmuştu. Mavili beyazlı giyinmiş genç kızlar, efsunların üzerine çiçekler atıyor, Yunan bayrağına sarılarak öpüyorlardı. Alayın etrafı tamamen elleri silahlı Rumlar tarafından sarılmıştı. Onlar da silahlarını tehditkâr tavırlarla sallayarak alayla beraber yürüyorlardı. Merak saikasıyla yolların iki tarafına birikmiş Türkler, Rumların aksine, üzüntü ve heyecandan taş kesilmiş halde, efsunları seyretmekteydi. Süngülü efsunlar arasında yürüyen Türk subayları ve erlere, Rumlar, taş yağdırıyordu. Ellerine geçirdikleri taş ve demirleri, önlerinden geçen subayların başlarına indiriyor, yere yuvarlananlar, yürüyüşe mani olmasın diye, efsunlar tarafından lahzada süngüleniyordu. Rumlar arasında, tabancayla, tüfekle ateş eden, gözüne kestirdiğini vuranlar bile vardı. Rumların gazabı, yalnız subaylara karşı değildi. İşgali görmeye gelen Türkler de, Rumlar tarafından tabanca, bıçak ve kamalarla şehit ediliyordu. Kordon'da ki bu ölüm yürüyüşü sırasında, yerli Rumlar tarafından yirmiden fazla subay şehit edilmiş, otuzu, çeşitli yerlerinden

yaralanmış, yirmi ikisinin akıbeti ise meçhul kalmıştı. Fakat İzmir geri alındığında aynı muamele ne Yunan askerlerine ne de yerli Rumlara yapılmamış, onlar geceyi rahat ve neşe içinde geçirmişlerdir. Bir intikam güdülmemiştir. [98]

Derin Tarih dergisinde yayınlanmış İ. Göksel Baykan'a ait çalışmada, yerli Rumların tavırları, diğer milliyetçi tarihçiler ile aynı eksende değerlendirilmiştir. Yazara göre, Rumlar, taşkınlık yaparak, sevinç gösterilerinde bulunarak, yüzlerce yıllık himayeye haksızlık içindeydiler. Özellikle din adamlarının tutumları kabul edilebilir değildi.[99]

Fahrettin Altay, yerli Rumların çoluk, çocuk işgal kuvvetlerini karşılamak üzere limana toplanmaktan kaçınmamış olmalarına karşı, direniş göstermek isteyen Müslümanlara yönelik ağır hakaret içeren hareketler, zulüm ve işkenceler yapıldığını öne sürmektedir. Müslüman askeri ve sivil yetkili kişilerin evleri Rumlar tarafından yağmalanmış ve ortalık savaş alanına dönmüştür, demektedir.[100] Fakat İzmir'in Türk ordusu tarafından geri alınması sırasında hiçbir asayiş sorununun yaşanmadığını, Yunan askerlerine ya da yerli Rumlara yönelik hiçbir kötü muamelenin söz konusu olmadığını söylemektedir.[101] Bu karşılaştırmanın asıl sebebi, ahlaki açıdan, düşman ile var olan farklılığı vurgulamaktır. Çünkü Türk milliyetçi tarih yazımının argümanlarına göre, Türk milleti üstün bir ahlak anlayışına, yüksek bir asalete ve kuvvetli bir dini inanca sahiptir. Fakat düşman bu özelliklerin tam zıttı biçimde ahlaksız, asaletten yoksun ve inançsızdır. Yunan milliyetçiliğinde de tüm dünyaya yayılmış milliyetçiliklerde de bu söylem değişmeksizin bulunmaktadır.

Fakat Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sonucunda, Türk askerinin İzmir'e girmesinden birkaç gün sonra, İzmir Yangını başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde tarihten bu yana var olmuş Hıristiyan topluluklar neredeyse ortadan kalkmıştı. Yani, milliyetçi tarihçilerin sözünü ettikleri, Ege kıyılarının ve Küçük

[98] Ünal, **a.g.m**., s.44-48.

[99] İ. Göksel Baykan, "İzmir'in İşgalinde Gerçek Kahraman Hasan Tahsin Değil, Süleyman Fethi Bey'dir", **Derin Tarih**, Sayı 38, Mayıs 2015, s.56.

[100] Altay, **a.g.m**., s.142-145.

[101] Altay, **a.g.m**., s.156.

Asya'nın Yunanistan'a bağlanmasını desteklemiş olan Rum nüfus, artık yoktu. Anadolu'nun tamamında hak iddia eden genç Türk ulus devleti, artık güvenliğini büyük ölçüde sağlama almıştı. İşgal öncesinde de İttihatçıların Hıristiyan halkı kovma çalışmaları çerçevesinde yağma, şiddet gibi bir takım olaylar gerçekleşmiş, devamında yangın ile tüm Hıristiyan unsur geri dönmemek üzere gitmişti. Yunan ordusunun çekilmesi esnasında da, kaçamamış olan Rumlardan 18-45 yaş arası erkekler –ki bu yaş aralığı göz kararı tespit edildiğinden daha geniştir- Yunan ordusuna katılımları engellenmek için Anadolu'nun iç kesimlerine sürülmüşler, Yunan ordusunun giderken tahrip ettikleri yerleri onarmaları için ağır hizmetlerde çalıştırılmışlardır. Bu sürgünlerin, hem askerlerden hem de sivil halktan şiddet gördüklerine dair tanıklıklar oldukça fazladır. Çok küçük çocuklar ve çok yaşlı erkeklerin varlığı da ortak tanıklıklar arasındadır. Açlık, hastalık, zulüm ise fazlaca karşılaşılan sorunlardandır. Nitekim Anadolu'nun içlerine sürgün edilenlerden pek fazla geri dönebilen olmamıştır. Kalanlardan yaşlılar, kadın ve çocuklar da Yunanistan'a yollanmışlardır. Aslında bu insanlar üzerinden, Yunan ordusunun öcü alınmış olmuş ve iki halk arasındaki düşmanlığın ne boyuta ulaştığı da görülmüştür. Böylesi bir ortamda, milliyetçi tarihçilerin iddia ettiği gibi, düşmanın zalimliğine hoşgörü ile yaklaşıldığı tezi çok gerçekçi görünmemektedir.

3.1.1. İzmir'in Nüfus Yapısı ve Self Determinasyon Hakkı Çerçevesinde Nüfus Tartışmaları

İzmir yöresi -bugünkü anlamıyla Türkiye'nin Ege Bölgesi ve özellikle sahil kısımları düşünülebilir- Antik Çağ'dan bugüne kadar, her daim yaşamın var olduğu ve nüfus yapısının ise heterojen olduğu bir yerdir. Bereketli topraklara sahip olması, fetihlere maruz kalması, göç ile yerleşme ya da başka birçok nedenle, çeşitli halklar İzmir'e gelmiş, yerleşmiş ve kaynaşmışlardır. Bu durum neticesinde yörede tarih boyunca nüfus çeşitliliği var olmuştur. Sözü edilen tarihsel yapısı ve Osmanlı Devleti'nin merkezi olmayan bölünmüş toplumsal örgütlenme biçimi nedeniyle, farklı kültürleri bir arada tutan bir yer haline gelmiştir.[102] İzmir yöresi için, ne Rum, ne Türk, ne Ermeni, ne Arap ne de Yahudi tarihçilerden birçoğunun iddia ettiği gibi,

[102] Georgelin, **a.g.e.,** s.25.

kendi halklarının burada binlerce, yüzlerce yıl hiçbir kesintiye uğramadan varlığının devamlılığından söz etmek mümkün değildir.[103]

Müslümanların Küçük Asya'yı fethi ve devamında İzmir yöresini kontrol altına alması sürecinden başlamak üzere, nüfus dağılımı açısından yörede dönemsel farklılıklar yaşanmıştır. Müslümanların hâkimiyeti ile İzmir, büyük oranda Müslüman nüfusa sahip bir kasaba haline gelirken, zamanla Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzı, bölgede ticaretin ve tarımın gelişmesi, Rum Ortodoksların ekonomik faaliyetleri gibi nedenlerle, kıyılarda Rum nüfus tekrar yoğunlaşmaya başlamıştır. İzmir ve bugünkü Ege kıyıları, 19.yy'ın ikinci yarısında, artık belirgin bir Yunan karakterine sahip olmuştur. Fakat tüm vilayete bakıldığında durum böyle değildir. Örneğin Aydın, yeni Türkiye Devleti kurulana kadar da, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir şehir idi. Bölgede farklı unsurlar arasında her hangi bir düşmanlık söz konusu değildi. Tüm unsurlar, kendileri için belirlenmiş sınırları bilip, buna göre hareket ettikleri sürece, birlikte rahatça yaşıyorlardı. Özellikle Rumlar, politik itirazlarda bulunmadıkları sürece inançlarını, kültürlerini, iç işlerini kendileri düzenleyebiliyorlardı.[104]

Resmi salnamelere göre, 20.yy'ın başında İzmir'in nüfus dağılımı şöyledir;

> "20.yüzyılın başında İzmir'in nüfusu 300.000'di. İzmir'de yaşayan Osmanlı tebaasından 245.000 kişinin 9000'i Müslüman, 110.000'i Rum reaya, 30.000'i Yahudi reaya, 15.000'i de Ermeni reayaydı. Bunun yanı sıra 30.000'i Yunan, 10.000'i İtalyan, 2000'i Fransız, 1.200'ü İngiliz ve 1000'i de başka Avrupa memleketlerinin uyruğu olmak üzere İzmir'e yerleşmiş 55.000 yabancı mevcuttu. 300.000'in içinde 140.000 kişiyi bulan Rum Ortodoks nüfus en azından nispeten çoğunluğu oluştururken, Türk nüfus azınlıktaydı. 1914'te ise bu eğilim iyice güçlenmiş durumdaydı. 500.000 olarak tahmin edilen nüfusun yüzde 30'undan biraz azı Türklerden, yüzde 64'ü Rumlardan, yüzde 4'ü Yahudilerden, yüzde 2'si

[103] Georgelin, **a.g.e**., s.27.

[104] Georgelin, **a.g.e**., s.28-30.

Ermenilerden ve 2000 kadar da "yabancı" dan oluşuyordu. Net rakamlara bakıldığında, İzmir hiç tartışmasız Küçük Asya'nın gâvur şehriydi.[105]

Cengiz Orhunlu, *Belleten*'de yayınlanan çalışmasında, Sadrazam Ferit Paşa Hükümeti'nin, İzmir şehrinin İtilaf Devletleri'nin kontrolüne bırakılmasına itiraz etmediğini fakat nüfusunun %83'ünün "Türk" olduğu bu çok önemli şehrin, Yunanistan tarafından işgaline onay vermediklerini söylemektedir. Yazar, İzmir şehrinin Yunanistan ile hiçbir ilgisinin olmadığını ise sıklıkla vurgulamaktadır.[106]Yazara göre, Yunanlılar, nüfus çoğunluğunu lehlerine çevirmek ve self determinasyon hakkını iddia edebilmek adına, hızlı bir biçimde çeşitli vilayetlerden büyük insan gruplarını İzmir'e iskân ettirmiş ve gelen göçmenlerin, papazlar, öğretmenler, ihtiyat zabitleri ile aynı yerlerde ikamet ettirilmesine önem verilmiştir.[107] Göç ile İzmir'e getirildiği söylenen Rumların, özellikle bu meslek grupları tarafından himaye edildiğinin belirtilmesinin altında yatan asıl neden, hem bu meslek gruplarını milliyetçilikle suçlamak- çünkü milliyetçi ideoloji doğası gereği okuryazar kitle tarafından aktarılmalıdır- hem de bu insanları bilmedikleri bir yere kolayca entegre etmek suretiyle nüfus politikasının en iyi şekilde uygulanmasına yardım etme görevlerine vurgu yapmaktır.

Cengiz Orhunlu'nun, dayandığını belirttiği raporlarda, İzmir'in Yunanistan tarafından işgali sonrası on binlerce Müslümanın zor koşullar altında göç ettiği, bu kişilerin sayılarının ise 80.000 kadar olduğu ifade edilmektedir. Tersi biçimde Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Yunanistan'a ait bölgelerden 200-300 bin kadar Rum'un ise Aydın vilayetine göç ettirildiği ve terk edilen Türk mülklerine yerleştirildikleri fakat göçle gelen bu insanların köylerine geri dönmek istedikleri ileri sürülmektedir. [108]

---

[105] Georgelin, **a.g.e**., s.48.

[106] Orhunlu, Cengiz: "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten**, Cilt 37, Sayı 148, 1973, s.486.

[107] Orhunlu, **a.g.m**., s.487.

[108] Orhunlu, **a.g.m.**, s.488.

İzmir'in nüfusu ve etnik yapısına ilişkin tartışmalara, Zeki Arıkan şöyle bir değerlendirme ile katılmıştır;

> "Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren gerek Yunanistan'dan, gerekse adalardan Ege Bölgesi'ne yönelik göç hareketleri artmıştır. Bu durum bölgede Rum nüfusunun artmasına neden olmuştur. Ayrıca, Yunan pasaportu taşıyan, fakat İzmir'de yaşayan Yunanlıların sayısı da 40.000'den aşağı değildi. Fakat Balkan Savaşları'ndan sonra İttihat ve Terakki'nin bölgede yürüttüğü Rum tehciri sonucunda 98.552 kişi Yunanistan'a göçtürülmüştü. Lakin Mondros Mütarekesi ile Rumların geri gelmelerini öngören bir kararın alınması ve bu kararın uygulanması, İzmir ve çevresinde yeni bir nüfus hareketinin doğmasına yol açmıştı".[109]

Sabri Sürgevil ise, İzmir yöresinde yaşanan gelişmelere paralel olarak sürekli bir nüfus hareketi yaşandığını, birçok yerin ahalisinin ve hatta bazı yerlerin isimlerinin bile değiştiğini, İzmir'in işgali öncesinde kaçan Rumların, işgal ile birlikte geri döndüklerini ifade etmektedir. Yazara göre, özellikle 19.yy, imparatorlukta her şeyin tepe taklak olduğu, sürekli yeni gelişmelerin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle, değişken ve sürekli bir nüfus hareketi olağan olup, kesin yargılarda bulunmak imkânsızdır. Fakat bölgenin kozmopolit bir yapısının olduğu tartışma götürmez bir konudur.[110]

3.1.2. İşgalin Etkilerinin Batı Anadolu Kentlerine Yayılması ve Yaşanan Gelişmeler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve yaşanan gelişmeler, Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu diğer Batı Anadolu kentlerinde de hareketlenmelere neden olmuştu. Hilmi A. Ergeneli, *Belleten*'de yayınlanan çalışmasında bu durumu Rumların cesaretlenmesi olarak nitelendirmekte ve tıpkı İzmir'deki gibi diğer yerli Rumların da ayaklanarak, devlete ihanet ettiklerini söylemektedir. Örneğin, yazara göre, İzmir'in işgali ve devamında Yunanlıların yaptıkları zulümler, tecavüzler ve vahşet sonrası bölgenin önemli bir yeri olan Ayvalık'ta hareketlenme başlamış ve

[109] Zeki Arıkan, "Küçük Asya Felaketi ve İzmir", **Toplumsal Tarih**, Cilt 9, Sayı 53, 1998, s.57.

[110] Sürgevil, **a.g.m**., s.50-51.

buradaki yerli Rumlar her gün biraz daha "şımararak", asayişsizlik yapmaya başlamışlardır. Yazar, bu asayişsizlik ortamında devletin 50-60 nüfustan ibaret olan Müslümanları, emin yerlere taşımak ve Rum ahalide bulunan silahları toplatmak gibi bir takım önlemler aldığını, fakat sekiz on kadın çocuk dışında diğer Müslümanların yerlerinden ayrılmak istemediklerini ifade etmektedir.[111] Bu işgalin ve asayişsizlik hareketlerinin Müslümanları kenetlediğini ve birlik beraberliği artırdığını savunarak, bu durumun bir hayra sebep olduğunu düşünmektedir.[112]

Ayvalık, Batı Anadolu şehirleri arasında neredeyse tamamının Rum olduğu bir yerleşim yeriydi. Ve o dönem için gerek ekonomik gerek sosyal açıdan özel bir konuma sahipti. Batı Anadolu kentlerinin hem verimli arazileri ve kıymetli tarım ürünleri hem de gayrimüslim ağırlıklı nüfusları ile diğer Anadolu kentlerinden farklı olduklarını söylemek mümkündür. İzmir'in işgali, Ayvalık için de bir umut doğurmuş ve burada da birtakım hareketlenmeler elbette yaşanmış olabilir, fakat Ayvalık'ta çeşitli sebeplerle İzmir'in işgalinden çok öncesinde de farklı zamanlarda devlete karşı ayaklanmalar çıkmış olup, halkla devletin karşı karşıya geldiği birçok örnek yaşanmıştır. Özetle Ayvalık, gerek ekonomik gücü, görece özerk yapısı ve neredeyse tamamını oluşturan Rum nüfusu ile her daim Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinden farklı olmuştur. Aslında ideolojik tutumu fark etmeksizin tarihçilerin neredeyse tamamının, bu reel durumu görmezden gelmediğini çalışmalarında görmekteyiz. Fakat nüfus politikalarının (özellikle self-determinasyon meselesi nedeniyle) yarattığı baskı neticesinde, söylemsel çelişkiler yaşandığını söylemek mümkündür.

Zeki Arıkan, *Belleten*'deki yazısında, Ayvalık hususunda savımızı destekler bir takım bilgiler vermektedir. Yazar, Ayvalık'ın 18. yy'ın ikinci yarısında Midilli'den gelen Rumlar tarafından kurulmuş bir yer olduğunu ve zeytinliklerin bolluğu nedeniyle zeytinyağı, sabun gibi ürünlerin üretiminde gelişme gösterdiğini, özellikle İstanbul'un zeytinyağı ihtiyacının büyük bir bölümünün buradan

[111] Hilmi A. Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar", **Belleten**, Cilt 48, Sayı 189-190, 1984, s.175-185.

[112] Ergeneli, **a.g.m**., s. 196-225.

sağlandığını ifade etmektedir. Ayvalık'ın eski tarihlerden beri bir takım ayrıcalıklara sahip olduğunu aktaran yazar, Ayvalık ahalisinin Türkçe bilmediği için, devlet ile yürütülmesi gereken ilişkilerde tercümanlar kullanıldığından söz etmektedir. Ayrıca Ayvalık kazasının Rumca ibareli özel bir mührünün varlığı da belirtilenler arasındadır. [113]

3.2. Türk Kurtuluş Savaşına Giden Süreç ve Yeni Ulus Devletin Temellerinin Atılması

İzmir'in işgali sonrası yaşanan olaylar neticesinde, Türkler arasında artık Yunan işgalinin diplomasi ile çözülmesinin mümkün olmadığı fikri yayılmış ve devamında silahlı mücadelenin olmazsa olmaz olduğu görüşü gelişerek, Kurtuluş Savaşı'na giden süreç tam anlamıyla başlamıştır.

M. Şevki Yazman'a göre, 15 Mayıs'ta yaşanan işgal olayı, İngilizlerin İzmir ve civarındaki Rumlara çok güvenmesi sonucu gerçekleşmiştir. Yazar, Türklerin başına kendi tabiriyle "Yunan büyük belasını" İngilizlerin bırakmış olduğunu düşünmektedir. Fakat Yunanlılar da, Anadolu'nun Batı sahillerinde ikamet eden Rum azınlık da, imha edilmeye, sürülmeye mahkûm olmuştur demektedir. Yazara göre, Türk milleti, tarih boyunca nasıl hür ve müstakil yaşamış ise aynı şekilde yaşamaya da devam edecektir. Ne büyük devletlerin ittifakı karşısında ne de bir "avuç" azınlık Yunanlı karşısında bir felakete katlanılması söz konusu bile değildir. Nitekim İzmir'in işgali ile birlikte her bir Türk'ün içindeki his ve kafasındaki görüş değişmiş ve her şeyi yeni baştan yaratacak olan üç yıllık yeni bir sürece, Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanarak girişilmiştir. Neticede, Yunan ordusu dağıtılmış, kimisi kaçmış, kimisi ise can vermiştir. Son kalanlar da Başkumandanlarıyla birlikte esir edilmişlerdir. Ve Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girdiğinde, 10 ve 11 Eylül'de son kalan Yunan kalıntıları da denize dökülmüş, kayıklarla ve gemilerle adalara ve Yunanistan'a kaçmışlardır. Bu kaçış anı dâhil tek bir mukavemet gösterememişlerdir. Kaçarken de hainliklerinden vazgeçmeyerek, köyleri, kasabaları ve hatta İzmir'i yakarak gitmişlerdir. "Haddini bilmeyenler ve güçlerini ölçemeyenler, ağır bir darbe

[113] Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", **Belleten**, Cilt 75, Sayı 272, 2011, s. 159-161.

yemiş ve bir daha seslerini çıkaramayacak şekilde aziz Anadolu topraklarını bırakıp gitmişlerdir."[114]

Yazarın ifadelerinde dikkat çeken hususlardan ilki, birçok milliyetçi yazımda karşılaşıldığı gibi yerli Rumların "azınlık" olarak tanımlanmasıdır. Bilindiği üzere azınlık statüsü her iki taraf halkları için de Lozan Antlaşması'ndan sonra söz konusu hale gelmiştir. Bu tarihten önce, Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası olan Rumların "azınlık" olarak tanımlanması mümkün değildir. Rum halkın kendi topraklarından sürülmesinden, imha edilmesinden, kaçırılmasından söz eden yazar, Türklerin hürriyetine ise sıkça vurgu yapmaktadır. Rumları hain, korkak ve başarısız nitelerken, şovenist milliyetçiliğin tüm argümanlarını kullandığını görmekteyiz. Yerli Rum halk ile Yunan ordusunun askerlerini de iç içe geçmiş bir biçimde değerlendiren yazar, her iki grubun amaçlarının, faaliyetlerinin aynı olduğu üzerinden okuyucusuna seslenmektedir. Oysaki milliyetçi etkilerden uzak kalmış bir Rum köylüsü için Yunan komutanının hayalleri çok uzak hayallerdir ve hatta ürkütücüdür. Diğer taraftan Yunan ordusunda askerlerin içerisinde dahi muhalif tutumları bulunan askerleri görmek mümkündür. Bu biçimde bütüncül bir yaklaşım, tüm topluma karşı yaratılmak istenen nefret duygularını beslemek amacı gütmektedir.

İzmir'in geri alınması, milliyetçi tarihçiler açısından işgali kadar büyük tesir bırakmıştır. Çünkü milliyetçi tarihçilere göre bu durum, uğranılan haksızlığın, nankörlüğün sonucunda ilahi adaleti ve Türk'ün gücünü kanıtlamaktadır. Aslında bir rövanştır ve her daim olduğu gibi Yunanlılar yine yenilmiştir.

Milliyetçi bakış açısına sahip tarihçilerin, İzmir'in işgalinin örgütleyicisi olarak gördükleri Metropolit Hırisostomos'un, İzmir, Türk ordusu tarafından geri alındıktan sonra linç edilerek öldürülmesine ilişkin bir tanıklık, *Toplumsal Tarih* dergisinde şöyle aktarılmaktadır;

> "İzmir'in işgalinin sonlandırılmasından sonra Nurettin Paşa, Abdülhalim Bey'le beni ve diğer bazı arkadaşlarımızı kabul ettiği sırada takdirlerini beyan etmiş

[114] Yazman, **a.g.m**., s.1630-1632.

ve bir müddet sonra Metropolit Hrisostomos'un huzuruna getirilmesini emretmişti. Bir müddet sonra yanında Çürükoğlu Nikolaki ile Klimanoğlu olduğu halde hükümet dairesine gelen Metropoliti, Nurettin Paşa vilayet makamında kabul etmişti. Bu kabul sırasında hazır bulundum. Nurettin Paşa, Metropolite İzmir'in işgal gününde, rıhtımda Yunan ordusunun önüne geçerek Pasaport'a giderken kaç yüz Türk zabit ve sivil öldürtmüş olduğunu sordu. Metropolit titreyerek inkâr etmekle beraber, alnından ve sakalından dökülen terler içinde Nurettin Paşa'nın eline ve ayağına sarıldı. Nurettin Paşa ellerini kurtardı ve yaptıklarını tamamen bildiği için, inkâra mahal olmadığını sert bir tavırla papaza anlattıktan sonra polis müdüriyeti odasına götürülmesini ve sorguya çekilmesini emretti. Fakat hükümet dairesi Metropolitin zulüm, iğtisaf ve ihanetini bilen halk tarafından adeta kuşatılmış olduğundan, papazın ve iki arkadaşının orada muhafazası mümkün olamayacağı anlaşıldı. Şehrin kenarında bulunan İki çeşmelik karakoluna götürülmesine ve orada sorguya çekilmesine karar verildi ve yola çıkarıldı. Fakat işgal zamanında Metropolitin zulüm ve ağır tecavüzlerine maruz kalmış ve akrabaları katledilmiş olan halk tarafından üzerine hücum edilerek daha karakola varmadan yolda linç edilmek suretiyle parçalandı."[115]

Özetle, Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren her şey değişmişti. Mustafa Kemal etrafında gelişen direniş, ulusal bir harekete dönüşmeye başlamıştı. 1919 Yunan işgali ile de artık hız kazanmıştı. Türk ordusu peş peşe zaferler kazanıyordu ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in de alınmasıyla başarı halkası tamamlanmıştı. Yunan kuvvetlerinin artık Anadolu'da barınamayacağı kesindi ve geri çekilme başlamıştı. Ulusal hareketin Trakya ve İstanbul'u da geri alması an meselesiydi. Yunan birliklerinin yenilgisi ile birlikte Rum nüfus panik halinde, başta İzmir olmak üzere ordunun arkasından kaçmaya başlamıştı. Bu süreçte İzmir'de bulunan yabancı gazetecilerin çektiği resimler de, yaşanan dehşet ve şiddeti aktarmakta oldukça etkili olmuştur.

Özetle, Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Milli Mücadele başarı kazanırken, aynı zamanda büyük bir beceri ile başka ülkeleri de arkasına almıştı. Bolşevik Rusya,

[115] Yavuz Özmakas, "Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri", **Toplumsal Tarih**, Cilt 13, Sayı 77, 2000, s.37.

İtalya ve Fransa, yönlerini bu milli harekete çevirmiş ve Anadolu'da durum Milli Mücadele'nin lehine değişmişti.[116]

Fakat İzmir'in Türk ordusu tarafından geri alınmasından 4 gün sonra, İzmir'de, Basmane'de başlayan büyük yangın özellikle Ermeni, Rum ve yabancıların yaşadığı yerleri küle çevirmiş ve neredeyse tüm İzmir yanmıştır. Bu yangının nasıl ve kim tarafından çıkarıldığı konusu bugün bile muallaklığını korumaktadır.

Ercan Erksan, neredeyse tüm milliyetçi bakış açısına sahip tarihçilerle ve ulusal tez ile aynı biçimde, "İzmir yangını, Türk işgali altında kalmaktansa ölmeyi tercih eden Ermeniler tarafından çıkarılmıştır" demektedir. Yazara göre, Ermeni mahallesinde evlerini ateşe veren Ermeniler, Türk askerlerine karşı direnişe geçerek yangını çıkarmışlardır.[117]

Şehrin dörtte üçünün yanmasına karşılık, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın yangına hiçbir biçimde müdahalede bulunmamış olması, bu görüşe muhalif tarihçiler tarafından oldukça şüpheyle karşılanmaktadır. Yangının kasıtlılığı üzerinde durularak, Paşa'nın yangında sorumluluğu olduğu düşünülmektedir. Nurettin Paşa, Rumların gitmesini istiyordu ve Metropolit Hrisostomos'un linç edilerek öldürülmesine göz yummuştu. Bu Rumlar için büyük bir gözdağıydı. Ve artık şehir yanmış olduğundan, kalabilecekleri ya da gidenlerin geri dönebilecekleri bir yer de yoktu.[118]

İzmir Sigortaları İtfaiye Kumandanı Greskoviç'in ifadesiyle İzmir yangınına ilişkin sayısal veriler şöyledir; İtfaiyenin otuz senelik istatistik cetvelinde görülmemiş bir mahiyet gösteren yangın sonucunda İzmir'de mevcut 42.945 haneden 14.004 tanesi yanmıştı. Kalan mağaza ve dükkân sayısı ise sadece 9.646 idi. Yaşanan olaylar İzmir'i her açıdan etkilemiş, İzmir'in demografik yapısı, ekonomisi tamamen dönüşmüştü. Rumlar ve Ermeniler bölgeden göç etmiş, yerlerine Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller getirilmiştir. Ayrıca savaş koşullarında, her şeyini kaybeden

[116] Georgelin, **a.g.e**., s.255-256.

[117] Ercan Erksan, "İzmir'i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?", **Tarih Dünyası**, Cilt 1, Sayı 2, 1950, s.119.

[118] Özmakas,**a.g.m**.,s.38.

insanların yarattığı iç göç dalgası da önemsenecek boyutlardaydı. İç göçle gelen insanlar, Rumlardan boşalan yerlere, mal ve mülklere sahip olmak için mücadele içindeydiler.[119]

İzmir Yangını'nın neden çıktığı hala bilinmemektedir. Yangından, Rumlar Türkleri, Türkler ise Ermenileri sorumlu tutmakta ve suçlamaktadır. Ayrıştıkları noktalar olsa da içerisinde milliyetçilik barındıran farklı ideolojiler, bu hususta kesinlikle ulusal tezi desteklemekte ve yangının Türk ordusuna direnen Ermeniler tarafından çıkarıldığını ileri sürmektedirler. Yine farklılaştıkları hususlar olsa da milliyetçi ideolojiden bağımsız tarihçiler, ulusal tezin savına şüphe ile yaklaşarak, yangının Rumların gitmesini isteyen milliyetçi yetkililer tarafından çıkarılmış olabileceğini düşünmektedirler. Nihayetinde yangın ile birlikte tüm geçmiş izler silinmiş, herhangi bir hak talebinin de önüne geçilmek istenmiştir. Yani bu yangının devletin desteklediği bir proje olabileceği üzerinde durmaktadırlar.

Tüm farklı tezlere rağmen gerçek olan şuydu ki, İzmir'in en güzel, en zengin yerleri, deyim yerindeyse İzmir'in kalbi olan, Frenk, Rum ve Ermeni mahalleleri, rıhtımlar, Avrupalıların konsoloslukları, ticarethaneler tamamen yanmış ve hiçbir kalıntıları kalmamıştır. Avrupai, modern ve gelişmiş İzmir, yerini harap olmuş bir İzmir'e bırakmıştı.

3.3. Milli İktisat Politikası Sorunsalı ve Yarattığı Etkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Müslüman halkın büyük bir çoğunluğu tarım ve çiftçilik gibi üretim işleri ile meşgul olurken, üst kademe kişiler açısından ise devlet memurluğu ve askerlik tercih nedeniydi. Ticaret, esnaflık gibi işler itibar görmez ve hatta dini algılar ve sosyal tutum gereği küçümsenirdi. Bu gibi işleri ise esnaflıktan, ticaretten iyi anlayan, devlet kurumlarında ve askeri alanda görev alması daha zor olan gayrimüslim unsurlar icra ederlerdi. Ayrıca gayrimüslimlerin özellikle yabancılarla yürütülen işlerde, dil biliyor olmak gibi bir takım avantajları da mevcuttu. Kısacası imparatorluğun burjuvazi sınıfını gayrimüslim unsurlar

[119] Erkan Serçe ve Sabri Yetkin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları", **Toplumsal Tarih**, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s. 25-26.

oluşturmaktaydı. Tabi ki tüm gayrimüslimler için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü kırsalda yaşayan ve ticaretten uzak gayrimüslimler ya da ticaretle uğraşan Müslümanlar da vardır. İmparatorluğun geleneksel yönetim biçimi içerisinde bu sistem bir biçimde yürürken, 18. yy sonrasında Sanayi Devrimi, üretim şekillerinin değişmesi, uluslararası pazarların genişlemesi gibi nedenlerden ötürü, gayrimüslim unsurlar ekonomik anlamda ön plana çıkmıştır. Fakat ilerleyen süreçte bu durum gayrimüslimlere yönelik olarak hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Abdülkadir İlgen, *Belleten*'deki çalışmasında, Batı Anadolu'da Rumların ekonomiye katılımı ile ilgili olarak, Tanzimat reformlarının yabancılara toprak mülkiyeti edinme hakkı tanımasının Rum ve Ermenilerin tarımsal alanda da hızla ilerlemelerine neden olduğunu, gayrimüslim tebaanın askerlikten muaf olması nedeniyle de daha önce boş olan ya da Türklerin yaşadığı yerlerin artık gelişmiş Rum köyleri haline geldiğini söylemektedir. Yazara göre yine aynı dönemlerde Türkler, Rum, Ermeni ve Avrupalı tefeci bankerlerin eline düşerek toprak ve gayrimenkullerini ellerinden çıkarmış, gayrimüslimler özellikle İzmir çevresindeki verimli arazileri mülkiyetlerine geçirmişlerdir. Çünkü bu bölge, işlenebilir tarım arazisinin büyük bir bölümünü kapsıyor ve dahası İzmir sancağı en fazla tarım arazisine sahip yer olma özelliğini taşıyordu. Devletin vergi gelirlerinin ise %41 gibi önemli bir oranını kapsıyor olmasına rağmen, muafiyetler nedeniyle devlet bu ölçekli katkıdan yararlanamıyordu.[120]

Piyasa değeri yüksek olan ürünlerin üretimini yapan Türk çiftçilerin dahi "aracı azınlıklar" vasıtasıyla ürünlerini pazara sokabildiği, çünkü gayrimüslimlerin piyasada tekel durumunda oldukları, dahası Rum ve Ermeni tefecilerin, kredi verme yöntemi ile Müslüman ahaliyi istedikleri gibi sömürebildikleri de yazarın iddiaları arasındadır. Bölgede, sadece tarımsal üretimde değil, tüm sektörlerde gayrimüslim nüfusun ve özellikle Rumların hâkimiyetinden söz eden yazar, birçok sektörde

[120] Abdülkadir İlgen, "Batı Anadolu'nun Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme Sancıları ve Gayrimüslim Tebaanın Rolü (1876-1908)", **Belleten**, Cilt 71, Sayı 260, 2007, s.120-121.

"kadınlı/erkekli Müslüman işgücünün yarı proleter ücretliler haline geldiğini" ifade etmektedir.[121]

Kısacası yazara göre, Tanzimat sonrası yapılan düzenlemeler ile uluslararası piyasalara açılmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, bu çabasından, geleneksel üretim şekilleri zarar görmüş, fakat başta Rumlara ait olmak üzere, çoğunluğu yabancı sermayeye ait birçok farklı alanlarda faaliyet gösteren firma ise piyasaya dâhil olmuştur.[122]

Abdülkadir İlgen'e göre, Kurtuluş Savaşı başladığında, yapılması gereken tek şey, azınlıkların etkinliğini kırmak yoluyla dış baskıdan kurtulmak ve yeni bir ayrıcalıklı sınıf yaratmaktı. Bu ise ancak Müslüman ve Yahudi tüccarlarla yapılabilirdi. Savaşın bitimiyle Rum ve Ermeni azınlıkların ülke dışına çıkarılması sadece sosyal ve siyasal bir etki yaratmamıştı. Ekonomik etki de en az diğerleri kadar önemliydi. Daha önce bölgede sadece dört Müslüman fabrika sahibi varken, bu durum tamamen değişmeye başlamıştı. Ülke dışına çıkan Rum ve Ermeni burjuvazinin yerini artık yerli burjuvazi alıyordu.[123]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, milli iktisat yaratma çalışmalarının temeline, milli bir burjuvazi yaratma meselesini koyuyordu. Ticaret ve sanayi ile uğraşan gayrimüslim burjuvazinin yerine, Müslüman Türk burjuvazi getirilmeye çalışılıyordu. Bu amaç doğrultusunda, halkların yerinden edilmeleri, iş hayatında Türkçe konuşmanın zorunlu hale getirilmesi, gayrimüslim tüccar sınıfın zararına yol açan devlet destekli bir kooperatifleşme hareketi, dış ticarete, döviz alım satımına ve bankacılığa devlet müdahalesi gibi, bir takım idari önlemlerin alındığını ve bu önlemlerin iktisadi hayatın Türkleştirilmesini hızlandırmaya yönelik geniş kapsamlı bir planın parçası haline geldiğini söyleyebiliriz.[124]

---

[121] İlgen, **a.g.m**., s.125-126.

[122] İlgen, **a.g.m**., s.145-147.

[123] İlgen, **a.g.m**., s.148-149.

[124] Fikret Adanır ve Hılmar Kaıser, "Göç, Sürgün ve Ulusun İnşası", **Toplumsal Tarih**, Sayı 186, 2009, s.23.

Milli ekonomi yaratma politikası çok yönlü bir programı beraberinde getiriyordu. Hem ekonomi millileştirilmek suretiyle Müslüman burjuvazi yaratılmış olacak, hem gayrimüslim unsurların elindeki ekonomik güç ortadan kalkmış olacak, hem de ekonomi gibi önemli bir faktör yolu ile gayrimüslim nüfusun ülkeyi terki sağlanarak, bu unsurlardan kurtulma gerçekleşmiş olacaktı. Neticede bu politika İttihatçılarla başlayarak, 1980'li yıllara kadar da aynı anlayışla devam etmiş ve oldukça da etkili olmuştur. Milli ekonomi politikasının en önemli uygulaması ise "boykot" hareketleri olmuştur. Gayrimüslim sermayeye yönelik ve özellikle de Rumları hedef alan boykot etkili sonuçlar doğurmuştur.

Özetle, yerli bir sanayi oluşturma, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı tebaasının ekonomik olarak kalkınması gibi gerekçelerle yola çıkan milli iktisat politikası, bünyesinde barındırdığı Osmanlıcılığı zamanla terk etmiş ve Osmanlı ekonomisinde Müslüman-Türk unsurun hâkimiyeti talebine dönüşmüştür.[125]

Boykotaj Cemiyeti'nin örgütlediği boykot hareketleri, popüler ideoloji Müslüman Türk milliyetçiliği ile bütünleşince kitlesel hale gelmiş, Balkan Savaşları, Girit sorunu ve bunlar gibi dönemin çalkantılı yapısına uygun gelişmeler neticesinde etki alanını genişletmiştir.

Milli iktisat politikasına ilişkin, bu çalışma kapsamında incelenen milliyetçi tarih dergilerinde, konu ile alakalı hiçbir çalışma görmemekteyiz. *Belleten*'de, tek bir çalışma yayınlanmış olup, bu çalışma da Batı Anadolu'daki milli iktisat uygulamalarına ilişkindir.

3.3.1 Milli iktisat Politikası Uygulamaları Sonrası Duruma İlişkin Değerlendirme

Osmanlı coğrafyasının bugünkü sınırları içerisinde, I. Dünya savaşı öncesinde önemli oranda gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Fakat savaş ve sonrasında gelişen olaylar neticesinde, gayrimüslim nüfusta dramatik bir azalma yaşanmıştır. Osmanlı Devleti ve halefi yeni Türkiye Cumhuriyeti, ticaret erbabını, yani burjuva sınıfını büyük oranda kaybetmiştir. Artık yeni kurulan Cumhuriyet'in karşısında hiçbir rakip

[125] Çetinkaya, **a.g.e**., s.30.

yoktu. Fakat bu durum, o güne kadar burjuvazinin üretmiş olduğu tüm kazanımların da yok olduğu anlamına gelmekteydi.[126] Yerel bir burjuvazinin tepeden inme biçimde ülkede yerleşmesi önemli görüldüğünden, kaybedilmiş kazanımlar önemsenmemekteydi. Nitekim Anadolu'ya yapılan Müslüman göçleri ile gelmiş tüccarlar, gayrimüslim burjuvazinin yerini alarak, milliyetçi ideoloji ile işbirliği içinde, bu statüde konumlanmaya büyük önem verdiler. Bu kazanım milliyetçi ideoloji için önemliydi çünkü büyük bir toplumsal tabanı arkasına almış oluyordu.

Bu servetin otomatik olarak yer değiştirmesi, yeni oluşan Müslüman burjuvazi için paha biçilemezdi ve konumlarının devamlılığı için milliyetçi ideolojik yapının arkasında durmaları şarttı. Diğer bir tarafta ise, sürgüne gönderilen veya savaş sırasında Yunanistan'a göç edenlerin bıraktığı ya da yok pahasına sattıkları arazi, mal ve mülkleri vardı ki bunlar da yaratılmaya çalışılan yeni Müslüman burjuvaziye aktarılmış ya da ele geçirilmişti. Böyle bir durumda, Müslüman tüccar ve iş adamları açısından milli davayı desteklememek mümkün değildi.[127] Savaş sırasında ve sonrasında milyonlarla ifade edilen sayılarda Rum'un, ülkeden gidişleri sonucu arkalarında bıraktıkları servet, milliyetçi mücadelenin maddi ödülüdür demek mümkündür.

Çağlar Keyder'e göre, eğer Türk- Yunan savaşı çıkmamış ve beraberinde Hıristiyan burjuvazi ortadan kaldırılmamış olsaydı, iki tarafın toplumsal projeleri doğal olarak birbirlerine yaklaşmış olacaktı ve ekonomik menfaatler noktasında bir beraberlik gelişecekti. Bu durum hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda önemli bir gelişmeyi de beraberinde getirecekti. Fakat yeni devlet bu gelişmeyi önemsememiş, burjuva kültürünün geldiği noktayı ise küçümsemiştir. Yeni Cumhuriyet'in modernleşme konusundaki çalışmaları, gayrimüslim burjuvazinin Anadolu şehirlerinde başlatmış olduğu kültürel gelişmeyi reddederek, milliyetçi ideoloji çerçevesinde yol almaya yönelik olmuştur.[128]

---

[126] Çağlar Keyder, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçişte Kayıp Burjuvazi Aranıyor", **Toplumsal Tarih**, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s.5-7.

[127] Keyder, **a.g.m**, s.7-8.

[128] Keyder, **a.g.m**., s.5.

Sonuçta Osmanlı burjuvazisini, büyük oranda gayrimüslim tüccar, banker ve aracılar oluşturmaktaydı. Burjuvaziyi direkt olarak göndermek ya da yok etmek üzerinden politika yürütmek yerine, ekonomik yaşamın koordinasyonu mümkün olabilirdi. Çünkü zengin gayrimüslim kesim, bulundukları yerlerden ayrılmak ya da kent kültüründen, İzmir'den, İstanbul'dan vazgeçmek niyetinde değildi. Yunan ulusçu hareketleri de savaş sonrasında deşifre olmuş ve Türkiye Devleti bu unsurlardan kurtulmuştu. Kalanların ise Anadolu toprakları ile organik bağları bulunmakta idi.

3.3.2. Rumlara Yönelik Uygulana Boykot

Boykot hareketi, daha öncede değinildiği üzere, boykotaj cemiyeti bünyesinde organize edilmiş ve imparatorluğun birçok yerine yayılmıştır. Bu uygulama, kapitülasyonlara ve yabancı sermayenin etkinliğine tepki olarak, Osmanlıcılık çerçevesinde, Osmanlı tebaası gayrimüslim unsurlarla eş güdümlü olarak başlamış olsa da, hemen akabinde Osmanlı vatandaşı Rumları ve diğer gayrimüslim unsurları da kapsayarak bu niteliğini kaybetmiştir. İlk başlarda Osmanlı tebaası Rumlara yönelik olarak uygulanan boykota, gayrimüslimleri karşısına almamak adına İttihatçıların üst kadroları karşı çıkmış olsalar da, tabanı böyle düşünmüyorlardı. Özellikle gayrimüslim sermayenin etkinliğinin çok olduğu yerlerde boykot tartışmasız uygulanmalıydı. Nitekim devam eden süreçte üst yönetim de ekonominin millileştirilmesi meselesinde keskinleşti ve şirketlerde yazışmaların Türkçe yapılması zorunluluğu, gayrimüslimlerin etkili olduğu mesleklere yönelik kursların açılması gibi uygulamalar gerçekleştirilmek suretiyle çalışmalar yapılmaya başlandı.[129]

Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarih Dünyası* dergisindeki çalışmasında, konuyla ilgili olarak, bir tanıklığı aktarırken, şu ifadelerin kullanıldığına vurgu yapıyor;

[129] Erkan Serçe ve Sabri Yetkin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları-I", **Belleten,** Cilt 12, Sayı 68, 19999, s.24-25.

> "Anadolu yakasında Yunanlılara mesnet olacak tek Rum kümesi kalmamalıydı. Türkler onlarla alışverişi keserse, Anadolu'da barınamaz, geldikleri yere dönerlerdi."[130]

Balkan Savaşları'nın akabinde gittikçe Hıristiyan ve Rum karşıtı bir harekete dönüşen boykot sonucu, Rumlar büyük kitleler halinde kovulmaya ya da kaçmaya başlamışlardı. Bu Rum mülteciler daha çok adalara, Atina ve Selanik gibi büyük şehirlere yığılmışlardı. Giden Rumlar geri gelememişler, malları ve arazilerini ise arkalarında bırakmışlardı.[131]

Rum cemaati açısından Boykot hareketini değerlendiren Ayşe Özil, İttihatçıların iktidara gelişiyle birlikte, Rum cemaatinin idari anlamda büyük bir değişim geçirdiğini ve 1908 ile birlikte boykot hareketinin başladığını aktarmaktadır. Boykotun önemli bir siyasi araç olarak kullanıldığını ifade eden yazar, Rumlar açısından ise durumun oldukça karmaşık olduğunu ifade etmektedir. 19.yy'da Yunanistan oldukça güçsüz, siyasi krizlerle boğuşan ve iflas etmiş bir ülke olduğundan, Osmanlı Rumları, Yunan tebaası olmayı istemiyorlardı. Bu konuda oldukça pragmatiktiler. Hangi dönemde hangi tabiiyet işlerine yarıyorsa onu tercih ediyorlardı. Bir nevi Rumlar, kendilerini Yunanistan ile mutlak bir birlik içinde düşünmüyorlardı. Anadolu'da binlerce yıldır yaşadıkları düzeni sürdürmek için boykota katılan Rumlar bile görülüyordu. Çok isteyerek yapmış oldukları bir şey olmasa da sonuçta yereli tercih ediyor ve Rum olarak kendilerini Yunan tebaasından ayırıyorlardı.[132]

---

[130] Niyazi Ahmet Banoğlu, "Tek Rum Kümesi Kalmamalı İdi", **Tarih Dünyası**, Sayı 1, 1965, s.160.

[131] Erol, **a.g.m**., s.89.

[132] Elçin Macar, "Ayşe Özil ile Anadolu Rumları Üzerine", **Toplumsal Tarih**, Sayı 272, 2016, s.78.

Milli İktisat politikası kapsamında, gayrimüslim tebaanın etkinliğini azaltmak adına bir takım uygulamalara ve yasaklamalara gidilmiştir. Örneğin bazı iş ve sanat dalları Türk vatandaşı olmayan tebaaya yasaklanmıştır. Fakat o tarihte koruma sisteminin ekonomik avantajlarından yaralanmak ya da başka gerekçeler ile Yunan tabiiyetine geçmiş Osmanlı tebaası Rumlar mevcuttu. Bunların birçoğu bu yasaktan zarar görmemek için Türk vatandaşlığına geçmek için müracaat etmişler ve hatta bazıları dinini bile değiştirmişlerdir. Yasaklar genişletilmiş ve gayrimüslim tebaanın yabancı isim alamaması, birçok iş ve sanat grubunun Türklere verilerek, kalan birkaç bin gayrimüslimin de bu iş ve sanat dallarında çalışmalarının yasaklanması gibi birçok uygulama daha getirilmiştir. Yasaklarla birlikte Yunan tabiiyetinde olan birçok insan, Yunanistan'a toplu olarak göç etmek zorunda kalmıştır.[133]

Yasaklar, ekonomik kısıtlamalar ve sosyal sorunlar yaşayan halk, bu güvensizlik ortamı içerisinde, doğal bir biçimde göçmek zorunda kalmıştır. Temelde ise bu bir göçe zorlamadır. Kalanlardan birçoğu ise daha ucuz işgücü olarak ve çalışma saatleri dışında gizli bir biçimde geceleri çalıştırılmıştır. Ekonomide millileştirme politikaları devam ederken, başka bir taraftan yeni kurulan Türk devletinin yabancı sermayeye olan gereksinimi ise bilinmekteydi.

Aslında, ekonomide yüzlerce yıldır etkinliklerini sürdüren gayrimüslimlerin, bu konumlarını aynı biçimde yeni dönemde de sürdürmeleri ihtimaline karşı, yeni Türkiye'nin ilk yıllarında, yabancı sermayedarlara karşı, onlarla rekabet etmek için "birlik" oluşturmak ve belirli bir program yürütmenin kaçınılmaz olduğu herkes tarafından düşünülmekteydi.[134]Türkçülüğün esaslarını belirleyen ideologlardan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, milli iktisadın gerekliliğini ve ekonomide gayri milli unsurların yaratacağı sakıncayı ve zararı şöyle aktarmaktadırlar;

[133] Yüksel Akkaya, "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun: 1929 Bunalımı İşsizlik ve Bir Kanun", **Toplumsal Tarih**, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s.46-51.

[134] Erkan Serçe ve Sabri Yetkin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları- II", **Toplumsal Tarih**, Cilt 12, Sayı 69, 1999, s.43

"Müslüman Türk unsurunun asker ve memur, gayrimüslim cemaatlerin zanaatçı ve tüccar olduğu bir toplum, çağdaş devlete dönüşemezdi. Türklerle, gayri Türkler arasında müşterek bir vicdan yoktu. Aralarındaki iş bölümü gerçek bir iş bölümü değildi. Milli tesanütün gerçekleşmesi için iş bölümünün ancak müşterek vicdana sahip bir toplumda oluşması gerekiyordu. Yoksa "millet" hali yapay bir nitelik taşıyacak, gerçek anlamıyla milli iktisada ulaşılamayacaktı."[135]

"Yusuf Akçura'ya göre, imparatorluğun iktisadiyatını, yerli gayri Türkler ile ecnebilerin elinden kurtarıp, Avrupa sermayesinden yararlanarak bir milli sermayedar burjuva sınıfı çıkartılmazsa, yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Müslüman-Türk topluluğu ilelebet çağdaş bir devlete dönüşemezdi."[136]

3.4. Lozan Antlaşması

Türk- Yunan Savaşı'nın sonuçlanması neticesinde, Lozan'da toplanacak barış konferansına baş delege İsmet Paşa, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur, eski Maliye Bakanı Hasan Bey, Türk hükümetini temsilen katılmışlardır. İsmet Paşa, konferansta Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın galibi bir Türkiye'yi temsil ediyordu. Masa başında birçok konuda yapılan çetin pazarlıklar neticesinde, Ankara Hükümeti'ni temsilen İsmet Paşa tarafından atılan imza ile Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 günü imzalanmıştır.[137]Lozan bugün hala geçerliliği süren fakat sürekli olarak tartışma konusu olma özelliği de devam eden önemli bir antlaşmadır.

Lozan Antlaşması, Türk tarih yazımı içerisindeki ihtilaflı meselelerden biridir. Bu anlaşma, İslami, muhafazakâr ideoloji açısından ve hatta radikal milliyetçi gruplar açısından oldukça tartışmalıdır. Bu kesimler, antlaşmanın içerisinde birçok hatayı barındırdığına ve hatta antlaşmanın tarihi bir hata olduğuna inanmaktadırlar.

Cemal Kutay'a göre, Lozan, emsali görülmemiş Türk zaferinin asla bedeli ve hakiki karşılığı değildir. Misak-ı Milli'nin koşullarını sağlamamış ve yazarın ifadeleriyle, "alçak ve zalim Yunanın" harap ettiği vatanın toparlanması yükünü Türk

[135] Serçe ve Yetkin, **a.g.m**.,s. 44.

[136] Serçe ve Yetkin, **a.g.m**., s.44.

[137] Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.199-205.

milletine yüklemiştir. En önemlisi, "alçak düşmana" büyük ihsanlarda bulunmuştur. Yazar, Yunanistan'ın "Megalo-İdea'ıyı her şeyin üzerinde tuttuğunu ve Etnik-i Eterya'yı" hala Türk vatanı üzerinde yürütmeye çalıştığını ileri sürerken, Lozan'da Batı Trakya, On İki Ada, Hatay ve Musul, Haleb'in Kuzeyi, Kıbrıs sorunlarının hiçbirinin çözülmediğini ve bu yaraların kanamaya devam ettiğini, zalim düşman olarak tanımladığı Yunanistan'a herhangi bir tazminat verilmediğini, üstelik "fesat yuvası ve Megalo İdea'nın Türk vatanı içerisindeki tahrik merkezi" olarak tanımladığı patrikhanenin yerinde bırakıldığını, Batı Trakya'dan söz ederek, buradaki "Türk milletinin" kendi kaderine terk edildiğini ve bitap düştüğünü büyük bir öfke ile iddia etmektedir. Üstelik antlaşmayı imzalayanlara, 600.000 Türk'ü Yunanistan'a elleri kolları bağlı teslim ettiniz diyerek veryansın etmektedir.[138] Cemal Kutay yayınlanmış olan tüm metinlerinde "Megali İdea" yerine "Megalo-İdea" yazmayı sürdürmüş, Filiki Etairia'ya yerine Etnik-Eterya'yı (Ethniki Etairia olması gerekir) kullanarak, aynı tarihsel hataları sürekli bir biçimde tekrarlamıştır.

Cemal Kutay'a göre, Türk- Yunan dostluğundan söz etmek kesinlikle komiktir. Çünkü böyle bir dostluk hiçbir zaman doğmamıştır ve doğamayacaktır. Belirlenen Türk-Yunan sınırının ise kesinlikle sorunlu olduğuna inanan yazar, sürekli bu konuya vurgu yapmakta ve Batı Trakya Türklerinin Yunanistan'a bırakılmasını büyük bir hata olarak görmektedir. Ayrıca Batı Trakya Türklerinin yerlerinde kalmaları sonucu, İstanbul'daki Rumların da yerlerinde kaldığını, fakat bunun tehlikeli bir fedakârlık olduğunu düşünmektedir. Bu durumun bir silah olarak kullanılması gerektiğini aktaran yazar, Batı Trakya'dan çıkacak her aileye karşı İstanbul'da kalan Rumların gönderilmesi, ya da orada oluşabilecek olumsuz bir durumda, karşılık olarak burada da, Rumlara yönelik mütekabiliyet uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Antlaşmayı imzalayanları tarihi bir hata yapmakla suçlayan yazar, öfkeli bir dil ile sürekli olarak eleştirmektedir.[139]

Cemal Kutay, yazısında "Batı Trakya'daki namuslu insanlarla, buradaki cani Rumların bir kefeye konulduğu" gibi ifadelere yer verirken, İstanbul Rumlarının

[138] Cemal Kutay, "Lozan'ın Kangrenleşen Boşlukları", **Tarih Dünyası**, Cilt 1, Sayı 4, 1964, s.313-314.

[139] Kutay, **a.g.m**., s.315-320.

kalmasının kesinlikle adil olmadığını düşünmektedir.[140] Yazarın, incelenen dergilerde mevcut bulunan tüm çalışmalarında, aynı sert, şiddetli ve eleştirel olmaktan uzak dil ile karşılaşmak mümkündür. Genellemeler üzerinden gidilerek, devamlı olarak toplumsal ayrışmanın gerekliliğine ilişkin net mesajlar verilmekte, yazılarının tamamında kişisel, fanatize etmeye yönelik bir dil kullanılmaktadır. Bir sosyal bilim çalışmasına uygun literatür taraması, belge ve çeşitli kaynaklara başvuru ise hiç görülmemektedir.

Derin Tarih dergisindeki yazısında Mustafa Budak, Lozan Antlaşması ile ilgili tartışmalara şu pencereden bakmaktadır; Lozan bir zafer ya da hezimet değildir. Lozan normalleştirilmelidir. Türkiye'nin siyaset, ekonomi, askeri, hukuki konularda normalleşmesi ve gelişmesiyle birlikte yakın tarihe ilişkin konularda da bir normalleşme süreci gereklidir. Yazar, devamında talebini hemen detaylandırarak, tarihin normalleşmesinden beklentisinin, resmi tarih tezlerine aykırı görüşler ortaya koymak olmadığını da özellikle belirtmektedir.[141]

3.4.1. 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesi ile 1.5 milyon kişi doğdukları, yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır.[142] Aslında bu rakam resmi olarak mübadeleye tabi tutulanları temsil ediyordu. Çünkü asıl göç, Türk-Yunan Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşmişti. Sürgünler, sistematik toplum mühendisliği operasyonları, savaş ve savaş sonrası korku ve artık birlikte yaşamanın imkânsızlığı düşüncesi gibi birçok nedenle, özellikle bu süreçlerden çok fazla etkilenen Batı Anadolu'da yaşayan Rum nüfus, zorunlu göçün çok öncesinde gitmek zorunda kalmıştı. Kalanlar daha çok bu süreçlerin yakıcı etkilerine çok fazla maruz kalmamış olanlardı ve Evangelia Balta'nın da dediği gibi, bunlar, temelde Küçük Asya'nın

[140] Kutay, **a.g.m**., s.320-323.

[141] Mustafa Budak, "Lozan'ı Normalleştirmeliyiz", **Derin Tarih**, Sayı 4, 201,s.34.

[142] Renee Hırschon, "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", içinde **Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.111.

güneyinde ve Pontus'un bir kısmında yaşayan Rum Ortodokslardan oluşan, savaşın karmaşasından ve Küçük Asya Felaketi sonrasında yaşanan şiddetten uzak kalmış olan kişilerdi.[143] Müslüman göçü içinde benzer şeyleri söylemek mümkündür. Asıl göç, Balkan Harbi ve sonrasında gerçekleşmiş, mübadele ile 400 bin kadar Müslümanın Anadolu'ya gönderilmesi söz konusu olmuştur. Fakat rakamsal olarak, o tarihteki nüfusuna bakıldığında, göçün Yunanistan'ı çok daha fazla etkilediği görülmektedir. Buradan yola çıkılarak, mübadelenin iki ülke açısından asimetrik sonuçlarının olduğunu söylemek mümkündür. Göç ve ürettiği "göçmen" terimi bu insanlara Athanasia Anagnostopulu'nun deyimiyle, "Küçük Asya coğrafyasının maruz kaldığı karmaşık ve karışık yıkılış sürecinin, milli bir kimlikle yasallaştırılması gibi bir görev yüklüyordu".[144]

Türk- Yunan Savaşı, yeni Türk Devleti açısından büyük bir zaferle sonuçlanmış, 1923 yılı Osmanlı Devleti'nin yerine modern bir ulus devletin kurulduğu özgürlük yılı olmuştur. Yunanlılar açısından ise, büyük bir yenilgi, Anadolu'daki binlerce yıllık Rum varlığının sonu olan Küçük Asya Felaketi anlamına gelmekteydi. Deyim yerindeyse Yunanistan mübadele sonrasında derin bir dönüşüm yaşarken, Türkiye açısından da bir takım bedelleri olan yeni bir süreç olmuştur. Aslında iki ülke açısından da karmaşa ve büyük acılar bir tarafta kalmak üzere, kültürel, ekonomik, sosyal, siyasal anlamda büyük değişimlere bağlı, önemli sonuçlar doğurmuştur.[145]

Nüfus Mübadelesi, tüm toplumsal yapıları alt üst eden, bitmeyen yüzyıl olarak bilinen 19. ve 20.yy travmasının önemli bir parçasıdır. Milliyetçilikle şekillenmiş modern ulus devletler, tüm çabalarını toplumu her alanda homojenize

[143] Evangelia Balta, "Mübadillerin Tarihi ve Yunan Tarihyazımındaki Yeri", içinde **Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Müfide Pekin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.111.

[144] Athanasia Anagnostopulu, "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", içinde **Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Müfide Pekin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.75-76.

[145] Renee Hırschon, "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış", içinde **Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.17-18

etmeye yöneltmiş, ölçüden paraya, eğitimden dile, dinden vatandaşın bizzat kendisine, istisnasız her şeyi tekdüze hale getirmek için ne gerekiyorsa yapılmıştır. Ve bu sürecin sonuçları, geleneksel imparatorluktan ulus devlete dönüşüm sürecini yaşayan toplumlar açısından, çok büyük acılara ve kaosa sebep olmuştur.[146]

Yunan tarih yazımının aksine Türk tarih yazımı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından, 90'lı yıllara kadar mübadele ile neredeyse hiç ilgilenmemiş, aksine siyasal baskı altındaki bu sessizlik, gelen mübadiller açısından da kontrol altına alınmış bir kabulleniş sürecine sebep olmuştur. Eskiye, geçmişe yönelik hatıralar, özlem, nostaljik tutumlar, yeninin kusursuzluğuna bir müdahale gibi algılanmış, eskinin kötü olanını ebediyen hafızadan silmek ve yeniye şükretmek ise, olması gereken olarak kabul edilmiştir. Bu tutumun yarattığı toplumsal ortamda mübadiller, hikâyelerini, yaşadıklarını, geçmişlerini topyekûn hafızadan silerek, yeni yaşama entegre olmaya çalışmayı tercih etmiş, bu siyasal atmosferde mübadele üzerine yazmak adına girişimde bulunacak araştırmacılar da, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde pek vaki olmamıştır. 90'lı yıllarla birlikte resmi tez, mübadelenin gerekliliğinin ispatına ilişkin bir iki çalışma aktarmış olsa da milliyetçi tarih yazımı konuya neredeyse hiç değinmemiştir. Bu çalışmada incelenen, *Tarih Dünyası, Tarih Konuşuyor, Hayat Tarih* ve ayrıca *Derin Tarih* dergilerinde konu ile ilgili hiçbir çalışmanın olmadığı görülmektedir.

1990'lı yıllarla birlikte, milliyetçi algıya muhalif tarihçiler, tarihte eşine az rastlanılır bu büyük göç olayı ve yarattığı etkiler ile ilgilenmeye başlamış ve hem bireysel (sözlü tarih) çalışmalar ile bireyin yaşadıklarını hem de bu durumun kolektif etki ve sonuçlarını çözümlemeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Resmi tezin yarattığı ön kabullerden uzak ve eleştirel çalışmaların tercih edildiği, çalışma kapsamında incelenen *Toplumsal Tarih* dergisi için ise mübadele, önemli bir argüman olmuştur.

[146] Halil Berktay, "Kabahatin Çoğu Senin, Canım Kardeşim…", içinde **Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Müfide Pekin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.15.

Hasan Çetin'in, *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanmış, mübadeleye ilişkin Bursa ili özelinde yapmış olduğu çalışmasında, Yunanistan topraklarında yaşayıp mübadele kapsamına alınan kişilerin yüzde 90'ının çiftçilerden oluşmasına karşılık, Anadolu'dan mübadele ile ayrılan Rumların, genellikle tüccar, doktor, hukukçu, zanaatkar gibi meslek gruplarından oluştuğunu ifade etmektedir. Türkiye'ye mübadele sonucu gelen yaklaşık 400 bin kişinin, toplum yapısını önemli ölçüde kırsal kimliğe büründürdüklerini belirtmektedir.[147] Antalya, Bursa gibi yerlerde yapılan diğer yerel tarih çalışmalarına da bakıldığında bu tespitin yerinde olduğu görülmektedir.

Evren Dayar'ın, *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanan, Antalya'daki mübadillere yönelik olarak yapılmış çalışmasında, mübadelenin iki ülke halkları ve ülkelerin kendi dinamikleri açısından sebep olduğu büyük değişime değinmiştir. Yazar, I. Dünya Savaşı sonrasında örgütlenen Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'nın, Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa dönüşmesinin her iki ülkede yaşayan Rum ve Müslüman halkların yaşamını köklü ve geri dönüşsüz bir biçimde değiştirdiğini, bu süreçte yaşananlarla birlikte her ülke için de bir nüfus değişiminin zorunluluk olduğu fikrinin ağırlık kazandığını ifade etmektedir.[148]

Zaten savaş sırasında yaşanan kaçışlarla birlikte, her iki ülke de, nüfus açısından saflaşmaya doğru gitmişlerdi. Ve tüm bu sürecin sonunda, mübadele ile de yaklaşık olarak 1.200.000 Rum, Anadolu'dan; 400.000 kadar Müslüman da Yunanistan'dan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç, sadece bu durumu yaşayan mübadiller açısından değil, her iki ülkenin toplumsal dengesi açısından da büyük dönüşümlere, değişimlere neden olmuştu.

Gelen mübadillere verilmesi gereken giden mübadillerin malları, Antalya örneğinde olduğu gibi, daha mübadiller gelmeden yerel güçlü kişiler ya da iç göçlerle buralara gelenler tarafından ele geçiriliyordu. Örneğin, Rumların Antalya'yı terk ettiği Ekim 1922 ile Müslüman mübadillerin Antalya'ya geldiği Mart 1924 yılları

[147] Hasan Çetin, "Büyük Mübadele ve Bursa", **Toplumsal Tarih**, Cilt 18, Sayı 107, 2002, s.39-40.

[148] Çetin, **a.g.m**., s 40.

arasında Rumlara ait evler, dükkânlar, mağazalar gibi tüm gayrimenkuller mübadiller gelmeden yağmalanmış, mübadiller geldiğinde ise oturulamayacak durumda evlerle karşılaşmışlardır.[149]

Hasan Çetin, Rumların yoğun yaşadığı yerleşkelerden olan Bursa'nın mübadele sonrası durumunu şöyle açıklamaktadır;

> "1924 yılında büyük mübadele sonucu Bursa yöresinden giden 120.000 Ermeni ve Rum'un yerine ancak 40.000 göçmen iskan edilmiştir. İmparatorluk döneminde şehrin yaklaşık dörtte biri oranında olan azınlık nüfusu Cumhuriyet ile birlikte düşük bir orana gerilemiştir. Cumhuriyet döneminde Bursa, artık eskiden Rumların ve Ermenilerin yoğun bulundukları Bursa Merkez, Mudanya ve Gemlik kazaları başta olmak üzere, yerli Müslüman kesimden oluşmaktadır. Bu, önemli bir saptamadır, çünkü Bursa, İstanbul ve İzmir ve çevresinden sonra, belki de imparatorluğun en heterojen yeriydi. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından nüfus mübadelesinin gerçekleşmesi sonucu, Bursa'da ve Anadolu'nun azınlık nüfusu bulunan diğer taraflarında, ekonomik ve kültürel ayrıcalıklara dayanarak varlığını sürdüren Hıristiyan nüfus yerine, ulusal bir devletin vatandaşı olarak, ülkece eşit haklara sahip, ayrıcalıksız, Müslüman bir nüfus yaşamaya başlamış ve sosyal ilişkiler de bu temel üzerine şekillenmeye başlamıştır."[150]

Fügen İlter, *Belleten*'de ki çalışmasında, başka bir Rum yerleşkesi olan Kaya Köy ile ilgili olarak, Rumların 1922'de Kaya Köyü (Levisi) bırakıp gitmelerinden bu yana, köyün terk edilmiş bir halde kaldığını ifade etmektedir. Kaya Köy'ün, mübadele öncesinde konumu itibariyle çok bereketli toprakları bulunduğunu aktaran yazar, Türklerle Rumların dostça birlikte yaşadıklarını ve Kaya Köy'ün nimetlerini de birlikte paylaştıklarını aktarmaktadır. Mübadele ile Rumların buradan zorla, sevgiyle, ağlaşarak, kucaklaşarak ayrıldıklarını söylemektedir. Yazar, Rumların yerlerine getirilen Selanik göçmenlerinin, buraya uyum sağlayamadıklarını ve bu nedenle fazla kalamayarak başka yerlere göçtüklerini, bu nedenle Kaya Köy'ün terk edilmiş bir yere dönüşmesi sürecinin de başlamış olduğunu belirtmektedir. Yazarın

[149] Evren Dayar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Antalya", **Toplumsal Tarih**, Sayı 285, 2017, s.44-50.

[150] Çetin, **a.g.m**., s.38.

da ifade ettiği gibi, Kaya Köy, Rumların gidişi ve buraya yerleşmek istemeyen Selanik göçmenlerinin de başka yerlere dağılmaları sonucu, terk edilmiştir. Günümüzde hala, çok büyük bir alana yayılı olan bu köy, boş, tahrip edilmiş, yağmalanmış evleri ve kilise, okul gibi toplumsal kurumları ile Fethiye'de bulunmaktadır. Köy tamamen ıssız olup, hiçbir yerleşme kalmamıştır.[151]

Mümtaz Peker ise *Belleten*'deki çalışmasında, mübadelenin kaçınılmazlığının ispatı için Dr. Nansen'in mübalede ile ilgili raporuna atıf yapılmaktadır. Yazar, Lozan'da Türk heyetinin de azınlıklar konusundaki tutumunun net olduğunu ve nüfus mübadelesinin kesinlikle yapılmasını istediklerini aktarmaktadır.[152] Yazar'a göre, neticeleri ne olursa olsun, bu iki halkın birlikte yaşaması mümkün olmadığından, gelecekte yaşanabilecekler açısından mübadele yapılmalıydı. 1920'li yılların koşullarında sürekli dış destek alan ve belli bir çerçevede bir arada kalan alt kimlikli etnik cemaatin, üst kimliğin söylemini sürekli olarak kabul etmesinin hiçte kolay olmadığını ifade eden yazar, yeni devletin tekrar bu sorunlardan dolayı yeni arayışlara girmesini beklemenin mantıklı olmadığını, Misak-ı Milli'nin sınırlarının TBMM tarafından bir macera arayışına girilmeksizin tespit edildiğini ve hatta Milli Mücadele liderlerinin çoğunun doğum yerleri olan yerleri dahi sınırları içine almamış olmalarının bu durumu daha iyi açıkladığını ifade etmektedir.[153] Dolayısıyla, yeni kurulan devletin bu politikasının çok doğru ve iki halk açısından da yararlı olduğunu düşünmektedir.

Diğer tarafta ise, Lozan Antlaşması'nın mübadele hükmü içerisinde, sadece gidecek olanların değil, kalacak olanların da kaderi tayin edilmiş ve diğer devletin sınırları içerisinde kalanlar "rehin" olarak bırakılmıştı. Nitekim ilerleyen yıllarda yürütülen politikalar, bu rehin olma durumunun ispatı niteliğindedir. Neticede,

[151] Fügen İlter, "Bırakılmış Bir Akdeniz Yerleşmesi: Kaya Köy (Levisi) ve Kiliseleri", **Belleten**, Cilt 55, Sayı 213, 1991, s.473-474.

[152] Mümtaz Peker, "Lozan Konferansı'nda Nüfus Tartışmaları", **Belleten**, Cilt 69, Sayı 256, 2005, s.3-4.

[153] Peker, **a.g.m**., s.5-17.

İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumları ile Batı Trakya Müslümanları mübadele dışında tutularak, resmen azınlık statüsüne alınmak suretiyle, ötekileştirilmişlerdir.[154]

3.4.2. Ege Adaları Meselesi ve Adaların Kaybedilmesinin Türk Tarih Yazımına Etkisi

Osmanlı Devleti, Anadolu ile coğrafi bağlantısından ötürü, güvenlik gerekçesi ile Ege Adaları'nı hâkimiyeti altına almış, kimi zaman hâkimiyet el değiştirmiş olsa da, adalar yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalmıştır. 19. ve 20.yy'da yaşanan gelişmeler ile birlikte, nüfusunun büyük çoğunluğu, bazılarında ise hepsi Rum olan bu adalarda, halk, Yunan bağımsızlığı sonrasında, kendi bağımsızlıkları ve Yunanistan'a ilhak edilmeleri için mücadele vermiş ve Ege Adaları önemli olaylara sahne olmuştur.

Ege Adaları bir sorun olarak Lozan'a taşınmış ve Türkiye halefi olduğu Osmanlı Devleti ile aynı gerekçeler ile Ege Adaları'nın Türkiye'nin hâkimiyetinde kalmasını talep etmiştir. Türkiye, gerekçe olarak ise Yunanistan'ın emperyalist amaçlarla giriştiğini ifade ettiği son Türk-Yunan savaşını göstermiştir. Neticede, Türkiye'nin güvenlik kaygıları gerekçesi ile Imroz(Imbros), Bozcaada(Tenedos),Türkiye'ye; geri kalan tüm adalar ise Yunanistan'a verilmiştir. Türkiye bu karara itiraz etmiş, adaların, Türkiye'ye bırakılmaması durumunda bile dünya barışı için Yunanistan'a verilmemesi, adaların silahsızlandırılması suretiyle, burada bağımsız ve tarafsız bir yapının kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Yunanistan ise uzun süredir egemenliğinde bulunan adaların birçoğunda nüfusun tamamen Rumlardan oluştuğunu ve İzmir'in işgalinde ordunun adalardan değil direk Atina'dan yola çıktığını ifade etmiş ve herhangi bir tehdidin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak, Yunanistan'a verilen adaların birçoğu silahsızlandırılmış ve yeterli ölçüde güvenlik kuvvetinin bulunması kararlaştırılmış,

[154] Aytek Soner Alpan, "Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan ve Türkiye'de Azınlıklar", **Toplumsal Tarih**, Sayı 238, 2013, s.52.

Türkiye'ye verilen adalar da ise silahsızlandırma yerine, halkının mübadele dışında tutulması kararlaştırılarak özel bir yönetim öngörülmüştür.[155]

M. Turhan Tan'a göre, Rodos ve 12 Adalar, Anadolu'dan kopmuş adalar olup, Osmanlı topraklarına çok yakın olduklarından Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olmalıydılar. Nitekim böyle de olmuş, yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalmışlardır. Yazara göre, Lozan Antlaşması ile kaybedilen adaların Türk hâkimiyetinde olması bir gerekliliktir. Çünkü Ege Adaları'nı kazanmak için "Türklerin ataları" büyük bir yiğitlikle savaşmışlardır. Adaların kaybedilmesi büyük bir haksızlıktır.[156] Kanuni Sultan Süleyman'ın adaların Tük hâkimiyetine geçmesi ile birlikte mağlup kumandana çok nazik davrandığına dair bir anektot aktaran yazar, sultanın şu ifadesine yer vermektedir;

> "Bu Hıristiyanı, ihtiyarlığında yurdundan cüda ettiğimden dolayı müteessif olmuyor değilim."[157]

Herhangi bir kaynak söz konusu olmadığından, yazarın bu bilgiye nasıl ulaştığını bilemiyoruz. Fakat yazardan aktarılan alıntıda, sultanın, ada kumandanını yurdundan ettiği için duyduğu üzüntü dikkat çekici bir husustur. Yazar, bu tavrın Sultanın centilmenliğinden ve Türk saygınlığından ileri geldiğini düşünmektedir. Adaların fethi ise yazara göre şüphesiz meşru bir durumdur. Kanuni'nin fethedilen diğer eyaletlerden farklı olarak Rodos ve 12 Ada'ya özel bir sistem uyguladığı, idari, mali ve hatta adli birtakım imtiyazlar tanıdığı ise aktarılan diğer hususlardır.[158] Adalar tebaasına tam bir din ve dil serbestliği tanındığını da ifade eden yazar, bu nedenle adalarda kullanılan yerel dil ve hatta bazen devlet kurumları ve Bab-ı ali ile ilişkilerde kullanılan dilin Yunanca olduğunu ifade etmektedir. Adalarda, imparatorluğun diğer yerlerinde uygulanan iskân politikalarının da uygulanmadığını,

---

[155] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler" içinde Türk Dış Politikası: **Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.328-2329.

[156] M. Turhan Tan, "On iki Adaları Nasıl Aldık, Nasıl Kaybettik?", **Tarih Dünyası**, Sayı 3, 1965, s.307.

[157] Tan**, a.g.m**., s.308.

[158] Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, Cilt 29, Sayı 113, 1965, s.78-80.

Müslümanların nüfusunun, her daim gayrimüslim tebaanın nüfusu içerisinde önemsiz miktarlarda kalmış olduğunu, Müslüman halkın ise buralara yerleşmeyi tercih etmediklerini, neticede adalar nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Rum-Ortodoks tebaanın oluşturduğunu belirtmektedir.[159] Yazarın, adanın Osmanlı Devleti tarafından alınmasından önceki ve Osmanlı yönetimi sırasındaki tebaasının Rum Ortodoks olduğunu, adanın yönetiminin bu nedenle diğer hâkimiyet alanı içerisindeki yerlerden farklı olduğunu kabul ettiğini görmekteyiz. Fakat yazar, adanın fethini gerekli ve haklı gördüğünden, bu durumu tümüyle Sultan Süleyman'ın bir lütfu olarak değerlendirmekte, adalarda 19.yy ile birlikte gelişen bağımsızlık hareketlerini hainlik ve vefasızlık, adaların elden çıkmasını ise büyük bir talihsizlik olarak nitelendirmektedir.

Şerafettin Turan'a göre de, bu imtiyazlar ve haklar Kanuni tarafından verilmiş müsaadelerden öte değildir. Kanuni, yüzyıllardır şövalyelerin uyguladığı yöntemi sürdürerek, ada halkını yeni yönetime ısındırmaya çalışmaktan başka bir gaye gütmemiştir. Bu atmosferde adalardaki Rumlar, din, dil, kültür, gelenek ve göreneklerini koruyabilmişler ve gelecek nesillere taşıyabilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve büyük devletlerin imparatorluk üzerindeki taleplerini bilerek, bu ortamdan yararlanmak suretiyle önce ayaklanmalar, isyanlar çıkarmışlar, sonra da Yunanistan ile birleşme emellerini gerçekleştirmek üzere mücadele etmişlerdir.[160] Yazara göre, Kanuni'nin imtiyazlarına hainlikle karşılık verdiğini düşündüğü adanın binlerce yıllık yerli halkı Rumlara, eğer bu imtiyazlar verilmemiş olup, Osmanlı toplumuna, kültürüne, sosyal ve dini yapısına entegre edilselerdi, bu yaşananlar gerçekleşmemiş olacaktı. Yani Rumlar eğer asimile edilmiş olsalardı, böyle bir toplumsal yapı gelişmeyecek, kendi yapılarını aynı biçimde sürdürmeleri mümkün olmayacak ve adaların kaybedilmesi söz konusu olmayacaktı. Fakat aynı yazar, adalarda ya da Rumların yoğun bulunduğu Anadolu ve Balkan topraklarında, Müslümanlara yönelik bir baskıyı ya da asimilasyonu asla

[159] Turan, **a.g.m**., s.81.

[160] Turan, **a.g.m**., s.82.

kabul edilir bulmamaktadır. Anlaşılacağı üzere iki durum arasındaki çelişki büyüktür.

Yukarıda aktarılan yazarların bakış açısı ile benzer bir biçimde, Fevziye A. Tansel'de, Namık Kemal'in, Ege Adaları'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmaması için verdiği mücadeleyi, mektuplar ve diğer belgeler ile açıkladığını ifade ettiği çalışmasında, Namık Kemal'in, Sakız ve Midilli gibi adalarda Rum nüfusun Müslüman nüfustan çok fazla olduğu konusunda devleti uyardığını belirterek, bu durumun aksine çevrilmediği sürece buralarda Rum nüfus çoğunlukta olduğundan, dünya devletlerine adaların Yunan tabiiyetinde olduğunun ispat edebileceğini ve askerlik, vergi gibi hususlarda da muafiyet talep edilebileceğini söylediğini aktarmaktadır.[161] Namık Kemal'e göre, adada görevli devlet yetkilileri ile Rumlar geçinememektedirler. Rumlar muhtariyet istemekte ve bu nedenle asayişsizlik yaratmaktadırlar. Midilli despotu ile bu yetkililer ve özellikle de Mutasarrıf Agâh Efendi düşmandır. Adada Yunanlılık iddiasında bulunan nüfuslu ve zengin kişilerin, askerlik vergisinin temini için hapse atılmaları, bu düşmanlığı daha da geliştirmiştir. Bu süreçte, Yunan bandrolünün adaya uğramasından destek alan despot, halk arasında nümayişi ilerletip, halkı isyana teşvik etmiştir.[162] Yazar'a göre, Namık Kemal'in uyarılarını devlet dikkate almış olsaydı, bu yaşananlar yaşanmayacak, adalar kaybedilmemiş olacaktı.

Oldukça coşkulu bir milliyetçi söylemi olan Cemal Kutay'ın, yayınlanmış yazıların büyük bir çoğunluğunu kendi çalışmalarının oluşturduğu, *Tarih Konuşuyor* dergisindeki *"İtalya ve Yunanistan'ın Tehdidine 924 Harb Oyunları İle Nasıl Cevap Vermiştik?"* adlı çalışmasında, İtalya ve Yunanistan'ın, İtalya'da faşistler iktidara geldikten sonra, Lozan'a aykırı olarak 12 Adalar ile ilgili gizli anlaşmalara giriştiklerini ve bunu duyan Mustafa Kemal'in İzmir'de kumandanları toplayarak, gerekmesi durumunda yeni bir Milli Mücadele planının çizileceği üzerine toplantı yaptığından söz etmektedir. Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra, Türkiye'nin artık sulh

[161] Fevziye A. Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", **Belleten**, Cilt 23, Sayı 91, 1959, s.487-490.

[162] Tansel, **a.g.m**., 497-498.

arayışları içerisinde olduğu, fakat ülkenin güvenliğini tehdit edecek bir duruma karşı ise her daim teyakkuzda olduğu da iddia edilmektedir.[163] Fakat yazarın diğer çalışmalarına benzer biçimde, bu çalışmasında da, ileri sürdüğü iddialara ilişkin hiçbir kaynak ya da belge, mevcut değildir.

Sonuç olarak, milliyetçi bakış açısına sahip yazarlar, 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesini facia olarak tanımlamaktadırlar. Bu durumun Türkler açısından hep bir kanayan yara olarak kalacağı ve büyük bir hata olduğu düşünülmektedir. Örneğin, M. Turhan Tan, adaların kaybedilmesini milliyetçi tezlerin temel dayanaklarından biri olan, dış güçlere bağlayarak açıklamaya çalışmaktadır. Adalar halkının "Türk ve gayri Türk olarak 16. ve 17. yy'lar içerisinde anavatana sadık kalarak, tam bir Türk bağlılığı içinde yaşadıklarını fakat 1768'de bir Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesiyle her şeyin değiştiğini" ifade etmektedir. Rusların propaganda faaliyetleri sonucu, adanın "gayri Türk" olarak tanımladığı halkının, ayaklanmaya başladığını ve Rusların kışkırtıcı politikalarının kurbanı olduklarını söylemektedir.[164] Yazarın aktardığı, adaların kaybedilişine ilişkin olarak ifade ettiği şu cümle oldukça çarpıcı ve düşünmeye değerdir;

> "Her şeyin aslına ricat edeceğini ve haksızlıkların ise er veya geç tamir olunacağını unutmayalım."

3.4.3. Lozan ile Türkiye Sınırları İçerisinde Kalan Adalar "Gökçeada ve Bozcaada"

Mübadele ile 130 bin Müslüman Batı Trakya'da, 110 bin civarında Rum'da İstanbul'da kaldı. 1912'den beri Yunanistan'ın hâkimiyeti altında olan Bozcaada (Tenedos) ve Gökçeada (Imbroz), Lozan Antlaşması'yla Türkiye'ye verilince, adaların Bozcaada'da çoğu, Gökçeada'da tamamı Rum asıllı ahalisi mübadele kapsamı dışında bırakıldı. Gökçeada, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve yeni Türkiye Devleti'nde, Bozcaada'dan bile farklı olarak, tamamını Rumların oluşturduğu bir

[163] Cemal Kutay, "İtalya ve Yunanistan'ın Tehdidine 924 Harb Oyunları İle Nasıl Cevap Vermiştik?", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 3, Sayı 13, 1965, s.1021-1022.

[164] Tan, **a.g.m**., s.308.

nüfus yapısına sahipti. Yani hemen her yerde görülen çok kültürlü birlikte yaşam üzerine kurulu yapı, Gökçeada için söylenemez.

Yerli nüfusunun tamamının Rum- Ortodoks olduğu bir bölge olması nedeniyle (devlet görevlileri, aileleri vs. hariç tutularak) Lozan Antlaşması gereği, adanın Türkiye'ye verilmesi ile adalar özel bir statüye sahip olmuştur. Fakat bu özel statü ve özerk yapı, antlaşmada belirtildiği şekliyle hiçbir zaman uygulanmamıştır. Türkiye, gerek güvenlik gerekçeleri gerekse diğer başka sebepler öne sürülerek antlaşma hükümlerini ihlal etme yoluna gitmiştir. Bu durumun asıl nedeni ise, Yunanistan tarafının Batı Trakya Türkleri ile ilgili tutumları ve özellikle de Kıbrıs meselesi olmuştur. Her iki taraf da, esasen kendi vatandaşlarına dair yükümlülükleri söz konusu iken, bunları yerine getirmemişler, binlerce yıldır aynı topraklarda yaşayan, bu yerlerin asıl sahibi halklar azınlık ilan edilerek yabancılaştırılmak istenmiştir.

Altan Araslı, Türklerin fethettikleri yerleri millileştirmek konusunda zafiyet gösterdiklerini, kültürünü aşılayamadığını düşünmektedir. Yazara göre, oysa ki uygar bir toplumun en temel meselesi, hakimiyetine aldığı yerlerde gelecek nesli, kendi kültürel yapısına ve geleneklerine entegre yetiştirmek olmalıdır. Yazar, bu tezinin devamında ise Gökçeada ile ilgili fikirlerini aktarmaktadır;

> "Bir ada ki, 517 yıllık Türk'tür. O ada ki bugün hala nüfus çoğunluğu, toprak üstünlüğü, ticari hayatı elinde bulundurma, söz sahibi olma yönüyle Rum'undur. Oraya bizim diyebilir miyiz? Adını bile Gökçeada desen kimse bilmez de İmroz desen herkes bilir…"[165]

Yazar, Gökçeada'nın Türklere ait olduğunu ve hâkimiyet altında olan bir adada, Rumların bu denli söz sahibi olmasının akla yatkın olmadığını ifade ederken, dünyanın hiçbir yerinde böyle bir uygulamayla karşılaşmanın mümkün olmayacağını söylemektedir. Yazar eğer dünya çapında bir araştırma yapmış olsa idi, özerk yönetimlerle, eyalet tipi yönetim biçimleriyle ya da birbirinden farklı yüzlerce uygulamayla karşılaşmış olacaktı. Üstelik bir kara parçasının tek başına idari ya da

[165] Altan Araslı, "Gökçeada", **Hayat Tarih**, Cilt 1, Sayı 3, 1974, s.74.

askeri denetimi yeterli değildir. Aksi halde bomboş kara parçalarını yönetmek, devletler için tercih nedeni olurdu. İçindeki insan unsurunu reddetmek üzerinden meşruluk sağlamayı ve binlerce insanı topyekun asimile etmeyi tavsiye etmek, insani değerleri görmezden gelen bir tavırdır.

Yine Altan Araslı'ya göre, devlet özellikle Gökçeada'ya çok fazla yatırım yapmış, buna rağmen 1963'e kadar adanın hemen hemen tamamı Rum kalmıştır. Yazar'a göre devletin buraya yatırım yapması mantıksızdır. Adada ticaret, bürokrasi ve her şeyin Rumların elinde olduğunu, kültürlerine dair her şeyi açıkça icra ettiklerini, Yunanistan ile bağlarını asla koparmadıklarını, adada bulunan az sayıda Türk'ten kaymakamın bile, Rumlar kadar rahat koşullarda yaşamadığını ifade ederek şiddetle eleştirmektedir.[166]

Öncelikle devlet, Gökçeada'da diğer yerlerde olduğu gibi sosyal devlet görevinin gereği olarak yatırımlar yapmak zorundadır ve bu devletin bir lütfu değil, görevidir. Bu iki ada, Türkiye Devleti tarafından başta güvenlik gerekçesi olmak üzere birçok başka sebeple, içerisindeki halkının neredeyse tamamının Rum olduğu bilinerek talep edilmiştir. Lozan'da ise bu iki ada Türkiye Devleti'ne özerk yönetim koşuluyla verilmiştir. Devlet anlaşma hükümlerini uygulamamış, üstelik yatırım amacıyla değil, ada Rumlarını kaçırmak için, adaya açık cezaevi, devlete ait çalıştırılmayan kamu işletmeleri ya da binaları yapmış, Rumların arazilerini ise istimlak ederek devlet arazisi haline getirmiştir. Ayrıca buradaki Rum halkın Yunanistan ile ilişkisi organik bir ilişki olup, akrabaları ve sevdikleri Yunanistan'da yaşamakta ya da dilleri, kültürleri Yunanistan'da sürdürülmektedir. Bu iki unsurun birbirinden kopuk olmasını beklemek gerçekçi değildir.

Milliyetçi ideolojiden bağımsız tarihçiler, Lozan ile adalara verilmiş olan statüyü, adada yaşayan insanların hem mübadele sonrası yaşadıklarını hem de devletin buralarda uyguladığı politikaların halkın üzerinde yarattığı olumsuz etkileri önemsemektedirler. Çünkü mübadele sonrası kalanlar için yaşam, eski şekliyle değil, büyük bir zorlukla devam etmiştir. Rum halk, ayakta kalmak ve yaşamak için çok

[166] Araslı, **a.g.m**.,s.77-78.

büyük acılar çekmiş, ölenler olmuş, özellikle 1964'ten sonra evleri basılmış, yağmalanmış ve işgal edilmiştir. Burada yaşamı mübadele öncesi ve sonrası olarak ayırmak mümkündür.

Devletin uyguladığı politikalar kapsamında köyün varlıkları kamulaştırılmış, artık kullanılmayan bu varlıklar zarar görmüş ve verimliliğini yitirmiştir. Zaten ekilebilir arazinin büyük bir kısmı Milli Savunma Bakanlığı tarafından kamulaştırılarak, istimlak edilmiştir. Ada halkı büyük oranda tarımsal üretimle geçimini sağladığından, halkın bir kısmı başka ülkelere çalışmak için göç etmek zorunda kalmıştır. Ve bunların arasında önemli bir kısım ise, göçün doğası gereği de bir daha adalarına geri dönememişlerdir. Eğitime ulaşmak çok zorlaşmış, eğitim alanlar ise Rum oldukları için iş bulamamışlardır. Bu nedenle önemli ölçüde genç nüfus Türkiye dışında okumak zorunda kalmıştır. İlerleyen süreçte adadaki okullar da kapatılmış, eğitim yaşında çocukları olanların adada kalması imkânsızlaşmıştır.[167]

Adada yaşamanın kendi içinde bir alışkanlığı gerektirdiği ve adalı olmanın ayrı bir durum olduğu herkesçe bilinmektedir. Nitekim Gökçeadalıların adada 8000 yıllık bir geçmişleri vardır. Devlet, iskân politikası kapsamında, adayı Türkleştirmek için, Karadeniz Bölgesi'nden 45 aile getirtmiştir. Fakat bu ailelerin hemen hemen hepsi, ada koşullarına adapte olamayarak geri dönmüşlerdir.[168]

1964 yılında gençlik tarafından başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş", kampanyasının hedeflerinden Rum okullarının, Lozan Antlaşması ile sağlanmış ayrıcalıkları devlet tarafından kaldırılmış, Rum öğretmenlere Türkçe sınavı şartı getirilmiş, 502 sayılı yasa ile de eğitim Türkçeleştirilmiştir. Rumca öğretim yapan ilk ve ortaöğretim kurumlarının kaldırılmasının ardından, adadaki Rum İlkokulu da kapanmıştır. Okulların kapanması ile eğitim yaşında çocukları bulunan, dinamik, orta yaş nüfus adayı terk etmeye başlamıştır.[169]

---

[167] Güliz Erginsoy, "İmroz Gliki'den Gökçeada Bademli'ye- I: Badem Gibi Tatlı", **Toplumsal Tarih**, Cilt 8, Sayı 48, 1997, s.21-22.

[168] Güliz Erginsoy, "İmroz Gliki'den Gökçeada Bademli'ye-II: Badem Gibi Tatlı", **Toplumsal Tarih**, Cilt 9, Sayı 49, 1998, s.18.

[169] Erginsoy, **a.g.m**., s.19-20.

Kıbrıs olaylarının etkisi adada da çok fazla hissedilmiş, 1964'te çıkan kararname ile 16 Mart'ta, Yunanistan uyrukluların sınır dışı edilmesine karar verilmiştir. Fakat çeşitli gerekçelerle yüzyıllardır bu topraklarda yaşayan gayrimüslimlerin bir kısmının, devletin de izni ve bilgisiyle tabiiyet değiştirdikleri herkesçe bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, bir evde bir Yunan uyruklu baba ve Türk uyruklu anne ve çocukların bulunması mümkündü. Bu sınır dışı edilme kararı, tümünün ülkeden gitmesi ile sonuçlanmış oluyordu. Bu da göç ettirmek adına yürütülen etkili bir politika olarak kullanılmıştır.

Güliz Erginsoy, 1965'te artık hükümetin elinde Türk Yunan ilişkilerinde kullanmak üzere bir koz kalmadığını, çünkü Yunanistan uyrukluların tamamının gittiğini ifade etmektedir. Gidenlerin arazilerinin büyük çoğunluğu kamulaştırılmış, yerlerine de ülkenin başka yerlerinden gelen aileler yerleştirilmiştir. Okul binaları dahi kamulaştırılmıştır. 1973'te adaya Türkiye'nin çeşitli yerlerinden büyük bir toplu göç gerçekleşmiş, ada yaşamını hiç bilmeyen birçok aile buraya getirilmiştir. Adada, çok büyük topraklar, askeri alan olarak Milli Savunma Bakanlığı tarafından kamulaştırılarak, ada halkının elinden alınmıştır. Aslında bu Türkleştirme çalışmalarının tamamı, Kıbrıs olayları ile ilintili olup, ada halkına mütekabiliyet uygulanmıştır.[170]

Lozan Antlaşması tamamen devre dışı bırakılmıştı. Çünkü antlaşmaya göre, Gökçeada ve Bozcaada'daki meclislerin, cemaat tarafından seçimle kurulması gerekiyordu. Fakat bu hükümlerin hiçbiri uygulanmamıştır. Süregelen politik uygulamaların ve sınır dışı edilmelerin geçici olmadığını gören ve sürekli tehdit altında olan Türk uyruklu Rumlar da göç etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim 1975'li yıllarda Yunanlı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, İstanbul'da yaşayan Rumların büyük bir çoğunluğunun Türkiye'yi terk etme niyetinde oldukları görülmektedir.[171]

[170] Erginsoy, **a.g.m**., s.22.

[171] Erginsoy, **a.g.m**., s.21-23.

Özetle, adada tüm yaşam dramatik bir değişikliğe uğramıştır. Türk- Yunan ilişkileri çerçevesinde yaşanan tüm gelişmelerden, Rum halk ziyadesiyle etkilenmiştir. Malları kamulaştırılarak ekonomik faaliyetleri otomatik bir biçimde engellenmiş, yarı açık ceza evi nedeniyle güvenlik ve asayiş sorunları ve beraberinde korku gündeme gelmiştir. Okulları kapatılmış ve yeni neslin eğitim alma ihtimali ortadan kalkmıştır. Yunan uyrukluların sınır dışı edilmeleri, Türk uyruklu ailelerini de beraberlerinde getirmeleri ile sonuçlanmış, devletin iskân politikaları ve Türkleştirme kampanyaları neticesinde de Rumlar için adada kalmak imkânsız hale getirilmiştir. Nitekim öyle de olmuş, yaşlı nüfus dışında adada kimse kalmamış, onlara yönelik ise cinayet olayları dahi yaşanmıştır. Gidenlerin ev ve mal mülkleri yağma edilmiş ya da işgale uğramıştır. Adada yaşam ise nostaljik bir hatıraya dönüşmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE KIBRIS SORUNU

4.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkış Sebeplerine İlişkin Türk Tarih Yazımının Değerlendirmeleri

İzzet Öztoprak *Belleten*'deki çalışmasında, Kıbrıs meselesinin altında yatan en önemli sebeplerden birinin ekonomi olduğunu ileri sürmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Kıbrıs'ın ekonomik açıdan oldukça sıkıntılı durumda olduğunu belirten yazar, bunun sebebi olarak İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin savaş tazminatı olarak, Kıbrıs'ın gelirinin büyük bir kısmını almasını göstermektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nden kalma bir borcun hala ödeniyor olması, halk tarafından kabul edilmemekteydi. Bu durum, ada halkını İngilizlere karşı birleştirmiş ve Kition piskoposu tarafından halk, İngilizlere vergi ödememeye ve adadan İngilizleri çıkarmaya çağırılmıştır.[172]

21 Ekim günü başlayan isyanın ilk kıvılcımı, bu çağrı üzerine meclisin manifesto yayınlayarak direnişi başlatmış olmasıdır. Bu manifesto ile tek yolun ulusal bağımsızlık ve anavatan Yunanistan ile birleşmek olduğu, hiçbir başka devletin himayesi ya da yükünün altına girilmek zorunda olunmadığı söylenmekteydi. "Yabancı tiranlar canavarca güç ve şiddet kurallarına başvursalar dahi, bu iğrenç İngiliz işgali ve yönetimi" adadan atılmalıydı. Sonunda işgal başlamış ve tüm Kıbrıs'a yayılmıştı.[173]

Türkiye, ilk önceleri, bu meselede tarafsızlığını net bir şekilde korumuş ve dışarıda kalmayı tercih etmiştir. 1930 yılı aynı zamanda 1954'e kadar sürecek olan Türk-Yunan dostluğu dönemini de kapsıyordu. Türk basını, adaların Yunanistan ile birleşme talebinin devam ettiğini ve Enosisçi dalgaların yayıldığını iddia eden

[172] İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", **Belleten**, Cilt 62, Sayı 233, 1998, s.213.

[173] Öztoprak, **a.g.m**., s.214-224.

haberler yapıyordu fakat basının bu tavrı da toplumda büyük bir karşıtlık geliştirmiyordu.[174]

İzzet Öztoprak, Kıbrıslı Rumların 1930 yılının Mayıs ayında Yunanistan'ın bağımsızlığı kutlamaları kapsamında, İngiltere'ye imzalı dilekçeler sunarak Yunanistan'a bağlanma isteklerini dile getirdiklerini, fakat İngiltere'nin bu duruma sıcak bakmadığını ileri sürmektedir. Yazara göre, Rumlar, Enosisçi düşüncelerinin tatbikini talep etmişler fakat tam anlamıyla istedikleri desteği alamamışlardır. Metropolitin ısrarla adanın %80'inin Rum olduğunu ve Yunanistan ile birleşmek istediklerini bildirdiğini ifade eden yazar, meclisin Türk üyesinin ise bu duruma şiddetle karşı çıktığını belirtmektedir. 1930 seçimlerinde Kıbrıs'ta Yunanistan'la birleşme taraftarları galip gelmişlerdir. İngiltere, hiçbir uluslararası yasanın benzerlik içermediği gerekçesiyle, bir ülkenin başka bir ülkeyle birleşmesini onaylayamayacağını ve İngiliz Parlamentosu'ndan böyle bir kararın çıkmasının zor olduğunu söyleyerek, Kıbrıslıların ortak katılımlı bir yönetim ve yaşam belirlemeleri getirdiğini ifade etmiştir. İzzet Öztoprak, 1930 yılları boyunca Enosisçi faaliyetlerin ve Rumların birleşme isteklerinin hızla devam ettiğini, okullarda tüm eğitim ve müfredatın, Yunanistan'daki ile aynı uygulandığını, her yerde kraliçenin ve kralın resimleri ile Yunanistan haritalarının olduğunu söylemektedir. Bu faaliyetlerin Yunanistan destekli olduğunu iddia eden yazar, odak noktasının ise Yunan Kilisesi olduğunu ileri sürmektedir.[175]

4.2. Milliyetçi Türk Tarih Yazımında "Bilindik Düşmanın Geri Dönüşü"

Milliyetçi tarih yazımı açısından, Kıbrıs meselesi ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ipler tamamen kopmuştur. Kıbrıs, hitabın en sertleştiği, düşman söylemenin en hararetlendiği, toplumsal karşıtlık ve nefretin en üst seviyeye ulaştığı meseledir. Tüm milliyetçi tezlerin Kıbrıs meselesi konusunda tutumu tartışmasız aynı iken, bu algıya muhalif tarihçilerin, Kıbrıs meselesine yaklaşımının daha farklı

[174] Öztoprak, **a.g.m**., s.231.233.

[175] Öztoprak, **a.g.m**., s.210-213.

olduğu görülmektedir. Milliyetçi bakış açısından bağımsız ve buna muhalif literatürde, Türk tarih yazımındaki genel algının dışında bir söylemin var olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, çalışma kapsamında incelenen *Toplumsal Tarih* dergisinin, daha çok Kıbrıs'ta yaşanan olayların Türkiye'de yarattığı nefret ortamı, azınlıklara yönelik olay ve politikalar, yaşananların sosyolojik etkileri üzerinde durduğunu söylemek mümkündür.

Kıbrıs'ta yaşanan mücadele Rumlar ve İngilizler arasındaydı. Rumlar açısından, vergiler yoluyla halkı sömüren, emperyalist İngiltere'nin adadan çekilmesi gerekmekteydi. İngiltere bu politik ortamı çok iyi yöneterek meseleyi "ebedi düşmanların" arasında yürütülmeye mahkûm etmeyi başardı. EOKA'nın eylemleri ile de kaos iyice büyüdü ve özellikle Türkiye'de yaşayan Rumlar açısından felaketle sonuçlanan olaylara neden oldu. Kıbrıs'ta yaşanan her olayın bedelini Türkiye'de yaşayan azınlıklar ödedi. Bir nevi kendi yurtlarında esir muamelesi gördüler. Sonuç itibariyle mübadeleden sonra, Rum cemaatin neredeyse tamamının Türkiye'den çıkıp, Türkiye'de Rum varlığının son bulmasına giden süreci hızlandıran en önemli gelişmeler Kıbrıs meselesi nedeniyle yaşanmış oldu. Bugün yaklaşık 2000 civarında ve genel olarak yaşlı nüfusu ile Rum Cemaat, neredeyse yok olmuştur demek mümkündür.

1955 yılına kadar, Kıbrıs meselesi, Türk ve Yunan hükümetleri arasında çok ciddi bir sorun oluşturmamıştır. Menderes hükümeti, dönemin uluslararası ilişkileri çerçevesinde bir Kıbrıs sürtüşmesinin içinde olmak istememiştir. Fakat bu dönemde kamuoyunda ve Türk basınında meseleye ilgi yükselmeye başlamış, Hürriyet Gazetesi sayesinde ise milli dava haline bürünmüştür. Kıbrıs ile ilgili çeşitli dernekler kurulmuş, üniversite gençliği meseleye ilgi ile yaklaşmış, gösteriler düzenlemişlerdir. 1955 yılının 30 Haziran'ından itibaren hükümetin de politikası tamamen değişmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs meselesi, Türk kamuoyunda milli bir dava haline gelmiştir.[176]

[176] Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", **Toplumsal Tarih**, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.28.

Cemal Kutay'a göre, Kıbrıs meselesinde yine bir Kuvay-ı Milliye ruhuna ve Misak-ı Milliye ihtiyaç vardı. Türk vatandaşlarını neredeyse tüm çalışmalarında yeterince milli duygular taşımadıkları için eleştiren yazar, bu durumu derin bir hüzün ve kaygı ile karşılamaktadır.[177]Yazara göre, ortada Kıbrıs meselesi değil, "yüzlerce yıldır Türklere hainliği farz bilmiş, hedeflerine ulaşmak adına tüm dünyayı ayağa kaldırmış, dün Megalo İdea'cı, bugün ise Enonsis'çi Rumlar" vardır. Cemal Kutay'ın ifadelerinden asıl meselesinin Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs'ta yaşananlar değil, Rumlara karşı sürdürülen tarihi düşmanlık olduğunu görmekteyiz.[178]

4.3. Milliyetçi Tarihçilere Göre Kıbrıs'ta Yönetim Nasıl Olmalıdır?

Cemal Kutay'a göre, Kıbrıs Türk ve Rum bölgeleri olmak üzere ikiye ayrılarak yönetilmeli, bu iki bölge arasında ise tampon bölge olarak uluslararası bir alan kurulmalıdır. Yazar, müstakil bir Kıbrıs içerisinde Türk nüfusunun durumunu tarif edilemez bir hata olarak görmektedir. Yazara göre, böylesi bir durum, Rumların Enosis hayalinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Her şeye rağmen böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda, yaşanacak feci olaylarda Türkiye'nin müdahalesi zorunlu olacaktır diyen Cemal Kutay, her şeyin en başa döneceğini ve bu müstakil devletin iki taraf içinde bir çözüm teşkil etmeyeceğini düşünmektedir.[179] Yazar'ın görüşleri, diğer milliyetçi tarihçiler ve devletin politikalarıyla aynı istikamettedir. Fakat devamlı bir biçimde Rumların tarihsel düşmanlığı ön kabulü ile geçmiş olaylar üzerinden Kıbrıs meselesini açıklamaya çalışarak, okuyucu kitlesinin zihninde Rumlara yönelik nefreti ve düşmanlığı güncel tutmaya çalışmaktadır.

Cemal Kutay, kaynağı belirsiz istatistiklerine göre, Kıbrıs'ta 1878'de dahi 211.000 kişilik nüfusun 153.000'inin Müslüman olduğunu, gerisinin ise Rum ve diğer mensubiyetlerden olduğunu ileri sürmektedir. Adada, İngiliz mandasına rağmen Türk bayrağının ve Türk nüfusunun etkin olduğunu söyleyen yazar, çok sonraları Yunan bayrağının görünmeye başladığını ifade etmektedir. Yazarın "bu

[177] Cemal Kutay, "Makarios'a Teşekkür!", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 2, Sayı 9, 1964, s.682-683.

[178] Cemal Kutay, "Neye Yarar", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 2, Sayı 8, 1964, s.669.

[179] Cemal Kutay, "Kıbrıs Davası, Adnan Menderes ve İlk Günler", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 1, Sayı 1, 1964, s.73.

istatistikleri ortaya koysak meşruluğumuz ispat olunacaktır fakat bizler gereksiz işler ile meşgulüz" gibi bir açıklaması da bulunmaktadır.[180] Yukarıda da sözü edildiği üzere, yazarın belirttiği rakamsal verilere ilişkin bir kaynak söz konusu olmadığından, bu verilerin nereden geldiği bilinmemektedir.

Sedat Simavi'ye göre ise, Kıbrıs meselesi sadece Türkiye ve İngiltere arasında halledilmesi gereken bir meseledir. Rumların, adada çoğunlukta olduklarını iddia ederek bu duruma karşı çıkmaları anlamsızdır. Çünkü yazara göre, Türkler adayı İngilizlere emaneten terk etmişlerdir. Ada İngiliz kontrolü altında bulunduğu esnada, İngilizler adanın kapılarını Rumlara açmışlar ve Rumlar adaya dolmuşlardır. Azınlık durumunda olan Rumlar çoğunluk durumuna geçmişlerdir. Yazar, bu durumun Türkler için hiçbir önemi olmadığını, adanın "asıl sahibi" Türklerin eline tekrar geçeceğini, Türklerin tekrar çoğunluk olacağını ifade ederken, aşağıdaki alıntıda verilecek olan tehditkâr cümleleri kullanmaktadır.

> "Hem bütün bu münakaşalara ne lüzum var? Bu münakaşalar insanı nereye götürür biliyor musun? Adada kan çıkar ve sizin bugün gerile gerile çoğunluk dediğiniz şey, derhal azınlığa iniverir. Umarım ırkdaşlarına ve dindaşlarına kıymak istemezsin. Makarios efendi sizin din adamı olduğunuzu rivayet ediyorlar. Şayet öyle iseniz, dindaşlarınıza kötülük değil, uysallık ve iyilik tavsiye ediniz. Yoksa tuttuğunuz yol kötüdür. Bu yol dindaşlarınızı felakete sevk edebileceği gibi, sizi de ipe kadar götürür. Gelin beni dinleyin, bu işten vazgeçin. Yoksa şahsi ihtirasınızı tatmin hevesi ile bugün bütün Ortodoksluk kilisesinin başına bir bela açmanız işten bile değildir."[181]

4.4. Türk Tarihinin Kara İki Günü "6-7 Eylül"

6-7 Eylül, toplumda yaratılmış karşıtlık ve nefret söyleminin zafer kazandığı fakat Türk demokrasinin, deyim yerindeyse sınıfta kaldığı iki gündür. Milliyetçi tarihçiler, 6-7 Eylül olayları süresince yaşananlar ya da bu olayların sonuçları ile ilgili sessizliğini korumakta, daha doğru ifade ile konuyla çok fazla ilgilenmemektedirler. Toplumsal olaylara ilişkin eleştirel bakış açısı geliştirmek ve

[180] Cemal Kutay, **a.g.m**., s.681.

[181] Sedat Simavi, "Makariosa Cevap", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 9, 1965, s.391.

sorgulamak, yaşananlardan ders çıkarmak ile daha çok, bu algıya muhalif yazarlar ilgilenmektedir. Aslında çalışmanın hemen hemen tamamında bu tablo net bir biçimde görülmektedir. Milliyetçi bakış açısına muhalif, eleştirel tarihçiler, 6-7 Eylül'e gelen süreci, yaşananları ve sonuçlarını sorgulamış, milliyetçi tarihçiler ise ya yok saymış ya da CHP ve DP ekseninde yaşanan karşıtlıkla ilişkilendirerek ve birbirlerini suçlayarak, politik menfaatlerini gözetmişlerdir.

4.4.1. 6-7 Eylül Olaylarını Hazırlayan Süreç

Lozan Antlaşması ile birlikte Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarının, azınlık statüsü ile ülkelerinde kalmalarına müsaade edilmişti. Rumlar, Osmanlı'da olduğu gibi tebaa değil, artık vatandaştılar. Fakat anlaşma hükümlerine rağmen sürekli olarak değişen Türk-Yunan ilişkilerinde politik bir araç olarak kullanıldılar. Bu durumun en çarpıcı örneği ise, Demokrat Parti'nin izlemiş olduğu politikaların bir sonucu olan 6/7 Eylül 1955 olaylarıdır.[182]

Toplumsal Tarih dergisindeki yazısında Ekin Karaca'ya göre, 6-7 olaylarının nedeni Kıbrıs meselesidir. Fakat Kıbrıs'ta Rumlar, aslen İngiltere ile karşı karşıyadır. Çünkü Rumlar, İngiltere'yi işgalci olarak görüyorlardı. Ve bağımsızlık mücadeleleri İngiltere'ye karşı idi. Türkiye ise aynı dönemde adanın İngiltere'de kalması gerektiğini savunuyor ve bu yönde politikalar uyguluyordu. Kaldı ki 1950'de dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Kıbrıs sorunu diye bir şey yoktur, çünkü bu ada Büyük Britanya'nın kontrolü ve yönetimi altındadır şeklinde bir açıklamada bulunmuş, devamında ise bu durumun değişmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Türkiye'nin bu tavrı, işgalci İngiltere'yi desteklemesi ve her hangi bir sağlıklı politika yürütmemesi, EOKA'nın terör oklarını adada yaşayan Türk asıllı Kıbrıslılara çevirmesine neden olmuştur.[183]

Bu olaylar sonrasında hükümetin açıklamalarına ve uyarılarına rağmen, Hürriyet Gazetesi Kıbrıs'ı gündeme taşıyarak etkili bir kampanya başlatmıştır. Her gün yaşananları ve Kıbrıs meselesini birinci sayfadan vermiş, Türkiye Makarios ve

[182] Arzu Kılıçdere, "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", **Toplumsal Tarih**, Cilt 13, Sayı 74, 2000, s.34.

[183] Ekin Karaca, "6-7 Eylül Olayları ve Türk Basınının Tavrı", **Toplumsal Tarih**, Sayı 142, 2005, s.28.

Grivas ile Hürriyet Gazetesi aracılığıyla tanışmıştır. 1955 yılına gelindiğinde Türkiye, Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmeye başlamıştır. Yine aynı yıl Türk basını, patrikhaneye ve İstanbul Rumlarına yönelik karalama kampanyaları başlatmış, patrikhane tarafından Kıbrıs Rumlarına destek için İstanbullu Rumlardan para toplandığı iddia edilmiştir. Aynı dönemde EOKA saldırıları sürdüğünden, adadaki Türkler için can güvenliğinden söz etmek mümkün değildi. Türkiye, İngiltere'ye nota vererek cinayetlere karşı sessiz kalmayacağını bildirmiş, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı Londra'da konferansa davet etmiştir.[184]

Ekin Karaca 6-7 Eylül olaylarının sorumlularını ve sebeplerini şöyle açıklamaktadır;

> "Olaylar tamamen DP hükümeti ve MİT tarafından tasarlanmış, bu tasarı çerçevesinde halk başta basın aracılığıyla olmak üzere camiler yoluyla ve devlet destekli dernek ve topluluklar tarafından olaylara fark ettirilmeden hazırlanmıştı. Şüphesiz bu hazırlıkların ve yaratılan provakasyonun temelinde Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına duyulan tepki yatmaktadır. Bu çerçevede Yunanistan'a dünya kamuoyu önünde gözdağı verilmek istenmiştir. Fakat Türkiye hükümetinin Anayasa ve diğer yasaların güvencesi altında bulunması gereken kendi vatandaşları aleyhine komplo hazırlayarak, onları koz olarak kullanmayı düşünmesi dahi büyük bir suçtur."[185]

Fener Rum Patrikhane'sinin, Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak tarafsızlığını açıklaması ve suskunluğu milliyetçiler tarafından kesinlikle kabul edilmemekte, patrikhanenin bu tavrı Kıbrıs Rumlarına ve Makarios'a destek olarak görülmekteydi. Milliyetçilerin deyimiyle, "arkasında Rusya olan kızıl papaz Makarios'u", patrikhanenin desteklediği söylenerek, bir taraftan anti komünizm propagandası yapılmakta diğer taraftan ise patrikhane karşıtlığı yaratılmaya çalışılmaktaydı. Foti Benlisoy'a göre Makarios, geleneksel öteki olan Rum ve Papaz olma statüsüne, bir de modern ötekiyi yani kızıllığı ekleyen ideal bir öteki figürüydü. Ve milliyetçi algıyı beslemesi açısından çok iyi bir örnekti. Sovyetlerin, Ortodoks birliği kurma

[184] Karaca, **a.g.m**., s.28.

[185] Karaca, **a.g.m**.,s.33.

yönündeki çabaları olduğu iddiası zaten sürekli gündemde tutuluyordu. Basında, Patrikhane'nin Kıbrıs Rumlarını desteklemek için İstanbullu Rumlardan para topladığı iddiaları da yer almıştı. Papazların ellerinde makbuzlarla kapı kapı para topladıkları ve bu paraları Yunanistan'a kaçırdıkları bile iddia edilmişti. Neticede Patrikhane ve İstanbul Rumları suçlamaların hedefi haline gelmişlerdi. Patrikhane, hemen bir açıklama yapmak suretiyle durumu yalanlamış ve böyle bir durumun kesinlikle gerçekleşmediğini beyan etmişti. Fakat Hürriyet başta olmak üzere basın, Patrikhane'nin açıklamalarından ikna olmamıştı. Yapılan bu tahrikler sokakta da karşılığını bulmuş ve basında çıkan haberlere göre Patrik, Eminönü'nde yuhalanmış ve sataşmalara maruz kalmıştı.[186]

Foti Benlisoy'a göre, aynı şekilde Rum basını da suçlamaların odağına alınmış, Kıbrıs ile ilgili Türk görüşünü açıkça desteklemedikleri gerekçesiyle hedefe konulmuş ve saldırılara maruz kalmıştır. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti bu politikalarda etkin rol oynamış, Rum basını ihanet imalarıyla suçlanarak, sürekli Türk-Yunan ilişkilerinin önemine vurgu yapılarak, Türk milli görüşünü açıkça desteklememekle suçlanmıştır.[187]

Bu arada, adada Rumların Türkleri katledeceği dedikoduları tepkileri birden arttırmış, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ise açıklamaları ile sokaktaki tansiyonu fazlasıyla etkilemiştir. Cemiyet İstanbul'da çok fazla Rum'un olduğunu sürekli olarak tehdit vari bir biçimde ifade etmekten ise hiçbir zaman çekinmemiştir. Muhtelif yerlerde de Rumlarla Türklerin arasında sokak gerginlikleri yaşanmakta ve en önemlisi de Rumlar artık kendilerini güvende hissetmemekteydiler. Londra Konferansı'nın başlamasıyla gerginlik en üst düzeye çıkmış, Rumların yaşadıkları yerlerde polis önlemler almaya başlamıştı. Çeşitli yerlerde kavga, saldırı, dayak olayları yaşanmakta ve bunların haberleri basına yansımaktaydı. Linç etme girişimleri, Rumca konuşan ya da şarkı söyleyenlere yönelik saldırılar, Türklere hakaret adı

[186] Benlisoy, **a.g.m**., s.29-33.

[187] Benlisoy, **a.g.m**., s.33-34.

altında gözaltılar gibi olaylar yaşanmakta, Rumlar artık bu tedirginlik içerisinde dükkânlarını bile açamamaktaydılar. Ortam feci bir hal almıştı.[188]

4.4.2. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ve Faaliyetleri

Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti de ENOSİS ile aynı eksende adanın bağımsızlığını hiç savunmaksızın, ırkçı bir politika izlemekteydi. Ve cemiyet devlet tarafından destekleniyor, yöneticileri ise Menderes ile yakın münasebet içerisinde bulunuyordu. Nitekim Yassıada savunmalarından, cemiyet yetkililerinin 6-7 Eylül gibi bir senaryoyu aslında 1951'lerden beri tasarladıkları ve duyurmaya çalıştıkları görülmektedir.[189]

6-7 Eylül olayları sonrası Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti bir açıklama yapmış ve bu açıklamada 9 Eylül'ü Yunanlılara milli ihtar günü olarak ilan ettiklerini ve bundan sonra kendilerini dizginlemenin imkânsız olacağını duyurmuşlardır. Ve bu tebliğ, Rumlara yönelik tehditler ve uyarılarla devam etmiştir.[190]

Dilek Güven, *Toplumsal Tarih* dergisindeki çalışmasında durumu şu sözlerle ifade etmektedir;

> "6/7 Eylül Olayları iktidardaki Demokrat Partisi, Milli Emniyet Hizmetleri (MAH), öğrenci/gençlik dernekleri, sendikalar ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin (KTC) işbirliği ile organize edilmiştir. KTC, Londra'da ki Türk Büyük Elçiliğinin telkini ile hükümet tarafından kurulmuştur." Hükümetin büyük miktarlarda para desteği söz konusudur. Bu tip dernekler Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana devlet tarafından kontrol edilmiş ve mevcut hükümetlerin politikaları ekseninde yönlendirilmişlerdir. Ve içlerinde küçümsenmeyecek kadar istihbaratçı vardır. Sendikalar için de durum benzerdir."[191]

[188] Benlisoy, **a.g.m**., s.34-37.

[189] Karaca, **a.g.m**., s.29.

[190] Karaca, **a.g.m**., s.30-31.

[191] Güven, **a.g.m**., s.44.

4.4.3. 6-7 Eylül'de Yaşanan Olaylar

Bu gelişmeler sürerken, 6 Eylül günü, Türk radyolarından Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığı haberi duyurulmuştur. Fakat bu haberin hemen arkasından, Yunan Dışişleri Bakanı bir açıklama yapmış ve *"bu olayı hakiki bir Yunanlının yaptığını zannetmiyorum"* demiştir. Yapılan tahkikatlar sonucu, bombanın İstanbul'dan diplomatik kurye ile getirilerek, konsolosluk kavası Hasan Uçar ve hukuk fakültesi öğrencisi Oktay Engin tarafından, Atatürk'ün evinin bahçesine yerleştirildiği tespit edilmiştir. Bombanın tahrip gücü düşük olduğundan evin sadece camları kırılmış, eve hiçbir zarar gelmemiştir.

Radyodan gelen haberin hemen ardından eski MİT mensubu Mithat Perin'in yayınladığı, İstanbul Ekspress gazetesi ikinci baskı yaparak, haberi tüm topluma duyurmuştur. Mevcut dönemin teknolojik koşullarına uygun olmayan biçimde, bir iki saatlik zaman zarfında gazete 290 bin basılmış ve bu baskıda Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin genel sekreteri Kamil Önal'ın "Atatürk'e el uzatanlara bunu çok pahalıya ödeteceğiz" ifadesine de yer verilmiştir.[192]

Radyodan verilen haberin etkisi ile başlayan tepkiler, gazetenin ikinci baskısı ile iyice artmış, olaylar Taksim ile aynı anda, sanki bir düğmeye basılmışçasına, İstanbul'da Rumların yaşadığı diğer semtlerde, İzmir'de ve Ankara'da aynı anda başlamıştır.

Rumlara ve eylem kontrolden çıktıkça gayrimüslimlerin tamamına ait olan evler, işyerleri, mallar ve hatta canlar yani ne varsa saldırıların hedefi haline gelmiştir. 52 farklı noktada aynı anda çıkartılan yangınlarla birlikte tarihi, ulusal, kültürel ve sanatsal varlıklar bir gecede yakılıp, kül edilmiş, her yer yıkılıp, yağmalanmıştır. Beyoğlu'nda bulunan Embros, Apoyevmatini ve Tahidromos gibi Rumca yayın yapan gazetelerin idarehaneleri ve Patriğin Tarabya'daki evi ateşe verilmiştir. Rum ve Ermeni hastanelerine saldırılarak yangınlar çıkarılmış ve gayrimüslimlerin mezarlıklarına girilerek kimi mezarlar açılıp cesetler çıkarılmıştır.

[192] Karaca, **a.g.m**., s.29.

Samatya'da bazı kiliselerde papazlar zorla sünnet edilmiş, tecavüze uğramış ve bir papaz da dövülerek öldürülmüştür.[193]

Tüm görgü tanıklarının verdikleri ortak ifadelerde, saldırganların evlere ve mala mülke zarar vermek üzere harekete geçtiği, öldürme yönünde emir almadıkları anlaşılmaktadır. Bu çapta olaylarda sadece 3 ölü, 30 yaralının var olması, olayların cana değil mala yönelik olduğunu göstermektedir. Neticede amaç korkutmak, kaçırmak ve malı ele geçirmektir. Hükümet, bu olaylar ile Yunanistan'a ve Kıbrıslı Rumlara gözdağı vermek istemiş, ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri süregelen azınlıkları kaçırtıp, ekonomiyi millileştirme ve milli burjuva sınıfı yaratma politikasına dayanarak, servete saldırı yapmak suretiyle, kazanım elde etmek istenmiştir. Diğer tarafta ise olayları komünistlerin üzerine yıkıp, toplumsal tepki yaratarak, rahatça komünizmle mücadele etmeyi hedeflemiştir. Yani bu kurgulanmış tablo ile bir anda birden fazla şey gerçekleşip, büyük bir işin üstesinden gelinmiş olacaktı.[194]

Olaylar sonrasında bile Türk basınına göre suçlu, Türkleri provoke eden gayrimüslimlerdi.[195] Türk basını halkı sükûnete davet ederken bile, olayları meşrulaştırmaya çalışır bir halde, yaşananları milli bir hareket olarak sunmuştur. Yani bu olaylar halkın haklı davasının tepki olarak su yüzüne çıkması şeklinde aktarılmıştır. Daha da tuhafı, Selanik'teki olayda herhangi bir tahribatın olmadığını radyo dahi açıklamış iken, gazeteler büyük bir tahribat senaryosunu halka anlatmaya devam etmiştir.[196]

Dilek Güven, *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınladığı, 1956 yargılamalarının soruşturma hâkimi Amiral Fahri Çoker'in, *Tarih Vakfı'na* bağışladığı arşivinden yapılmış bir derlemede, olayların başında öğrencilerin Beyoğlu'nun çeşitli yerlerinde halkı kışkırttıklarını, ardından ise ellerinde Türk bayrakları, Atatürk ve Celal

[193] Karaca, **a.g.m**., s.29-30.

[194] Karaca, **a.g.m**., s.31-32.

[195] Dilek Güven, "6-7 Eylül 1955, 50 Yıl Sonra!", **Toplumsal Tarih**, Sayı 141, 2005, s.37.

[196] Karaca, **a.g.m**., s.33-34.

Bayar'ın fotoğrafları ile halkı galeyana getiren başka insanların görüldüğünün aktarıldığını söylemektedir. Polislerin olaylara hiçbir şekilde müdahale etmediği, Müslüman halkın kendilerini korumak için ev ve işyerlerine bayrak astıkları da görülmüştür. Olayları gerçekleştirenler, kamyonlarla çeşitli yerlerden taşınan, mevcut semtlerde daha önce hiç görülmemiş, dışarıdan getirilmiş kişilerdir. Çalışma yapılan bu arşivin, Emniyet Şubesi 1. Müdürlüğü'nce Ocak 1956'da özel olarak hazırlanması nedeniyle, buradaki belgelerin bulunması oldukça zor belgeler olduğu belirtilmektedir.[197]

Olayların öncelikli hedefi Rumlar olmuş olsa da, yaşananlar azınlıklara yönelik olarak uygulanan tüm politikaların bir devamı niteliğindeydi. Yıllardır süregelen göçe zorlama, sürekli mütekabiliyete maruz bırakma, milli servet ve yerel sermaye oluşturmaya çalışma gibi hedeflerin bir parçasıydı. Fakat olaylar neticesinde tahmin edilen göç hemen gerçekleşmemiştir. Bu durumun nedenleri olarak, tahribat sonucu yaşanan ekonomik zorluklar, İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu ve Patrikhane'nin, Rumları İstanbul'da kalmaları konusunda telkin etmeleri, Yunan Hükümeti'nin yerleşim konusunda getirdiği bürokratik zorluklar ve Türk Devleti'nin azınlıkların mal varlıklarını satmaları konusunda çıkardığı engeller gösterilebilir.[198]

6-7 Eylül sonrasında gayrimüslimlere ait büyük işyerlerinin hemen hepsi Müslümanlara devredildi. Çok zarar görmüş işyerleri ise tamamen kapatılarak, bir daha açılmadılar. Bu olaylardan sonra gayrimüslimlerin artık Türkiye'de yatırım yapması olası değildi ve öyle de oldu. Olayların ardından yukarıda sözü geçen gerekçelerle hemen bir göç gerçekleşmemiş olsa da, altı ay sonra büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Türk basını bu göç olayını bile gayrimüslimlere yükleyerek, gayrimüslimlerin yabancı devletlerle ittifak yaptıkları ve tarihi sadakatsizlikleri üzerinden propaganda yapmaktan kaçınmamıştır.[199]

---

[197] Güven, **a.g.m**.,s.36-37.

[198] Dilek Güven, "Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası: 6-7 Eylül Olayları ve Failleri", **Toplumsal Tarih**, Sayı 141, 2005, s.39.

[199] Güven, **a.g.m**.,s.39-40.

Olaylarda en büyük görevi MAH üstlenmiş ve başarı ile uygulamış olsa da Yassıada'da olaylardan sorumlu sadece Demokrat Parti tutulmuş ve diğer sendikalar, MAH, sivil örgütler vs. yargılamaların dışında tutulmuştur. Suçlanan hükümet üyelerinin avukatlarının, MAH mensuplarının tanık olarak dinlenmesine ilişkin talepleri bile, mahkeme tarafından reddedilmiştir.[200]

Yaşanan olaylar sonucunda Rumların çoğu, doğdukları toprakları travmaları ile birlikte terk ettiler. Kalmayı tercih edenler ya da kalmak zorunda olanlar ise sustular. 6/7 Eylül olayları ile Türkiye demokrasisi çok kötü bir sınav verdi. Saldırıyı organize edenler ve kışkırtanlar, halkın milliyetçi duygularını sömürerek büyük bir felaketi gerçekleştirdiler. Olaylar, tertipçilerinin bile düşünemediği boyutlara ulaştı ve kimse o andan itibaren dâhil olamadı. Türkiye, yıllardır kurtulamadığı ve kurtulamayacağı bir sorumluluk yüklendi.[201]

Demokrat Parti Eski Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Arif Demirer, *Derin Tarih* dergisindeki yazısında, 6-7 olaylarının planlayıcısının Yunan derin devleti olduğunu, bunun ise Enosis'in tarihine bakılarak kolayca anlaşılabileceğini öne sürmektedir. Üstelik halkın, 6 Eylül akşamı saat 18.00'de başlayıp, 24.00'te biten olayların, iki gün sürdüğü bilgisiyle kandırıldığını düşünmektedir. Askerin ise sadece 4 saat gecikmeli olarak geldiğini ve hemen sıkıyönetim ilan edilmek suretiyle olaylara müdahale edildiğini aktarmaktadır.[202] Mehmet Arif Demirer'e göre, tüm mesele Rumların Enosisçi faaliyetleridir. Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalanması ile Kıbrıs'ta EOKA'nın faaliyetleri aynı yapı tarafından gerçekleştirilmiş olaylardır. Yazar, Adnan Menderes'in Londra gezisinden önceki demecini aktararak, Menderes'in azınlıklar konusunda ne kadar barışçıl ve ılıman bir politika izlediğini belirtmektedir.[203] Yunanistan'da küçümsenmeyecek ölçüde komünistin var olduğu ve

[200] Güven, **a.g.m**., s.46-49.

[201] Hıfzı Topuz, "6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", **Toplumsal Tarih**, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.41.

[202] Mehmet Arif Demirer, "6-7 Eylül Olaylarını Yunan Derin Devleti Planladı", **Derin Tarih**, Sayı 6, 2012,s.65.

[203] Demirer, **a.g.m**., s.67-68.

onların İstanbul'daki Rumlardan bir kısmını örgütlediği ve İstanbul Ekspress'in yazı işleri müdürünü de para ile ikna ederek bu saldırıların gerçekleştiği de yazarın iddiaları arasındadır.[204]

İzmir'de olaylarla ilgili olarak Gece Postası ve Yeni Asır gibi gazetelerin "coşku dolu kitleler", "coşkulu kalabalıklar" gibi başlıklar attığını belirten Arzu Kılıçdere ise, hükümet olayların sorumluluğunu komünistlere yükleyince bu gazetelerin de başlıklarını, "çapulcu yağması", "komünist parmağı" gibi ifadelere çevirdiğini belirtmektedir. İzmir Fuarı'ndaki Yunan pavyonunun, Yunan Konsolosluğu yetkililerinin gözleri önünde yakıldığı ve itfaiyenin asla müdahale etmediği belirtirken, görevlerini yapmak isteyen itfaiyelerin de hortumlarının kesildiği aktarılmaktadır. Konsolos ve konsolosluk personeli kaçırılarak İngiliz Konsolosluğu'na getirilmişler ve bir süre burada beklemek zorunda kalmışlardır. Rum Ortodoks Kilisesi ateşe verilmiş ve içinde bulunan papaz, hakaretler ile dövülmüştür. Buraya da polis müdahalesi olmamıştır. İzmir gazeteleri 7 kişinin ağır, 50 kişinin hafif yaralı olduğunu yazmışlardır. Yetkililer hakkında sembolik tutuklamalar dışında hiçbir soruşturma açılmamıştır. İzmir'de olayların İstanbul'dakilere oranla etkisinin daha az olmasının nedeni, İzmir'de zaten o dönemde çok küçük bir Rum grubun var olmasıdır.[205]

Selanik'te ki olayı gerçekleştirenler, Batı Trakya Türklerinden Hasan Uçar ve Oktay Engin'di. Oktay Engin bir süre tutuklu kaldıktan sonra Türkiye'ye sığınmış ve cezası kesinleştiği halde Yunan Hükümeti'nin talebine rağmen iade edilmemiştir. Dava ile ilgili tüm masrafları ve sanıkların ailelerine yapılan maddi yardımı, Türk hükümeti finanse etmiştir. Oktay Engin çeşitli kamu görevlerine atanmak suretiyle yükselmiş ve hatta 1980'li yıllarda Emniyet Genel Müdürlüğü, Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığı'na kadar da yükselmiştir.[206]

---

[204] Demirer, **a.g.m**., s.69.

[205] Kılıçdere, **a.g.m**., s.36-37.

[206] Kılıçdere, **a.g.m**., 40-41.

Hükümetin yardım yapacağını açıklaması üzerine olayların bilançosu rakamsal olarak gün yüzüne çıkmıştır. Veriler oldukça çarpıcı olup, çalışmanın kapsamı gereği verilemeyecektir. Fakat Uygur Kocabaşoğlu'nun da dediği gibi, gerçekler ne kadar acı olursa olsun, kendimizle yüzleşme adına, gerçeklerin ortaya konulması ahlaken ve vicdanen çok önemlidir.[207]

[207] Uygur Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", **Toplumsal Tarih**, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.49.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMININ FOBİSİ "FENER RUM PATRİKHANESİ VE RUM ORTODOKS DİN ADAMLARI"

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Türk tarih yazımında, Osmanlı geçmişini reddeden, İslamiyet öncesi Orta Asya tarihine yoğunlaşan bir tavır mevcuttu. Çünkü laik yeni Cumhuriyetin, ne din üzerinden bir toplumsal algı yaratmaya ne de küllerinden doğduğu fakat mücadele edip karşısında milliyetçi yeni bir ulus devlet kurduğu Osmanlı Devleti ile ilişkili olmaya niyeti yoktu. Çünkü iki durum da, geçmişle şimdinin arasında büyük bir çelişki doğuracak ve deyim yerindeyse homojenize edilmeye çalışılan toplumsal yapının fitilini ateşleyebilecekti.

1953'teki, İstanbul'un fethinin 500.yıl dönümü ile bu durum yavaş yavaş değişmeye, Osmanlı tarihi ve İslamiyet ile barış gerçekleşmeye başladı. Ulusalcılar ile Türkçü-İslamcı anlayış uzlaşmaya başlarken, tarih yazımının ötekilerinden biri olan Patrikhane, her iki tarafın da uzlaştıkları konuların başında yer aldı. Daha önceleri akademik çalışmalar yerine, patrikhane hakkında popülist milliyetçi çalışmalar yer alırken, 90'lı yıllarla birlikte konuya ilgi arttı ve incelemeler, akademik çalışmalar, sorgulamalar, tartışmalar yaşanmaya ve yeni bakış açıları üzerinden, patrikhane meselesi değerlendirilmeye başlandı.[208]

5.1. İstanbul'un Fethi ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Değişen Statüsü

İstanbul 29 Mayıs 1453'te II. Mehmet tarafından fethedildi ve Osmanlı Devleti'nin askeri usullerine göre üç gün boyunca askerlerin yağmasına müsaade edildi. Sultan Mehmet, Patrik II. Anastasios'un görevi bırakmasından beri, patriklik makamının boş olduğunu öğrenince yeni bir patriğin seçilmesi emrini verdi ve sultanın onayıyla II. Yenadios patrik olarak seçildi. 1454 yılında Sultan Mehmet,

[208] Elçin Macar, "Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarihyazımının İstanbul Rum Patrikhanesi Hakkındaki Cehaleti" içinde **Tarihi, siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.204.

Patrik Yenadios'a bir fermanla birlikte çeşitli yetkiler tanıdı. Yenadios'a patriklik asasını veren Sultan Mehmet, göndermiş olduğu bir beratla da patrikhanenin statüsünü belirledi.[209]

Bu statü ile birlikte, patriğe millet başı unvanı da verilmiş, patrik bu unvan ile birlikte Ortodoksların başı olarak kabul edilmiştir. O tarihe kadar Patrik, imparatorun emrinde bir dinsel başkan iken, bu yetki ile birlikte kendi dinsel topluluğunun dünyevi işlerinin yöneticisi konumuna getirilmiştir.[210]

Yavuz Ercan, *Belleten*'de yayınlanan çalışmasında, Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin, 1204 Latin İstilası ile İznik'e taşındığını, 1261 yılına kadar da burada kaldığını, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile birlikte Patriğin kaçtığını, bu durumda patrikhanenin resmen feshedilmiş olması gerekirken, Sultan Mehmet tarafından yeniden kurdurulup, patriklik makamına Rum halk tarafından birinin seçilmesinin emredildiğini söylemektedir. Sultanın onayı ile patriklik makamına Yenadios'un getirildiğini aktaran yazar, Mısır, Suriye, Filistin, Rusya Ortodokslarının yönetiminin de İstanbul Patrikhanesi'ne bırakıldığını aktarmaktadır. Patriklik makamı, Osmanlı Devleti'nde vezirlik makamı ile eşit statüde bulunmaktaydı.[211]

Yorgo Benlisoy ve Elçin Macar, II. Mehmet'in, Patriğe üç tuğlu Osmanlı paşası unvanı verilmesi uygulamasını başlattığını, aynı zamanda yeniçeri çorbacılarından kurulu bir muhafız birliği verildiğini, patrikhanenin tebaasını yargılama yetkisi olduğundan, bir de cezaevi kurulduğunu, ifade etmektedirler. Tarihçilerin bu durumu "devlet içinde bir devlet olma" olarak tanımladıklarını, II. Mehmet'in, patrikhaneye verdiği yetkilerle, patrikhanenin, siyasi anlamda Bizans'taki gücünün çok üzerine çıktığını belirtmektedirler. [212]

---

[209] Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004,s.38-39.

[210] Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996, s.33.

[211] Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyılda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", **Belleten**, Cilt 47, Sayı 188, 1983, s.1133.

[212] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.33.

Fatih Sultan Mehmet'in vermiş olduğu bu statü ve yetkileri, milliyetçi tarihçilerin bir kısmı Türklerin ve Müslümanların hoşgörüsü ve yüceliği ile açıklarken, diğer bir kısmı ise açık bir biçimde olmasa da örtülü ifadelerle sultanın hatası olarak görmektedirler. Aşağıdaki alıntı bu görüşü destekler niteliktedir.

> "Fatih Sultan Mehmed Gennadios'u Patrik nasbettiği zaman yaptığı iltifatlardan başka, kendisine <milletbaşı> unvanını da vermiştir. Patriklerin Rum cemaati işleriyle uğraşmaları, işte o zamandan başladı ve Patrikhane cismani salahiyet aldı. Bunun, bir hata olup olmadığı meselesi mevzuumuzun dışındadır."[213]

Bazı milliyetçi tarihçiler, Fatih Sultan Mehmet'e yönelik direkt bir eleştiride bulunmaktan çekinmiş olsalar da örtülü bir serzeniş söz konusudur. Çünkü önemli bir kesim açısından Sultan, bu hakları vermek suretiyle Türklerin başına büyük bir bela açmıştır. Aşağıdaki alıntıda da, bu tepkiyi görmek mümkündür.

> "Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra Patrik Gennadios'a bahsetmiş olduğu imtiyazlar, doğduğu andan itibaren teneffüs ettikçe büyüyen zehirli yılanlar gibi zaman geçtikçe büyüdü, genişledi ve nihayet Fener Patrikhanesi, ruhani ve cismani meclisleriyle, vekilleriyle, sefirleriyle, velhasıl bir hükümet teşkilatının icap ettirdiği bütün teferruatıyla, hilafet ve saltanat başşehrinde bir fesad ocağı mahiyetinde tam 470 sene, yani Lozan antlaşmasının imzasına kadar devam etti."[214]

Oysaki Sultan Mehmet'in vermiş olduğu statü ve yetkiler tamamen siyasaldır. Sultan Mehmet, içinde bulunduğu konjonktüre uygun davranmak suretiyle, siyasi çıkarlarını gözetmiştir. Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethi ile birlikte kendisine "Kayzer-i Rum" demesinin nedeni, hâkimiyetinin, imparatorluğundaki sayıca büyük oranlardaki Hıristiyan ahaliyi de kapsadığını, bu ahalinin de padişahı olduğunu ilan etmek istemesidir. Patrikhane ise bu Hıristiyan ahalinin etki ve yetki alanı oldukça geniş, tarihsel bir kurumuydu. Ya da Avrupa topraklarının dini otoritesi olan Papalığa karşı, Hıristiyanlığın bölünmüşlüğünün devamlılığı açısından, hâkimiyet alanı içerisinde bir Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığı önemli bir kozdu.[215] Sultan

[213] Günvar Otmanbölük, "Patrikhane'ye Dair", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 9, 1977, s.30.

[214] Otmanbölük, **a.g.m**., s.31-32.

[215] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.33-34.

Mehmet, İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ne tekrar güç temin ederek, patrikhaneye varlığını sürdürme ve yeni siyasal düzende faaliyet gösterme hakkı tanımış, Patrik de Sultan Mehmet'in meşruiyetini tanımış ve özellikle İstanbul'un fethi ile büyük çoğunluğu Güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks tebaa tarafından tanınmasını sağlamıştır.[216] Ayrıca Sultan Mehmet'in bu uygulaması kendisine has yeni bir uygulama olmayıp, başta Hz. Muhammed olmak üzere Müslüman liderlerce yüzyıllardan beri Müslümanların Hıristiyan topraklarını ele geçirmesi sonucunda uygulanmış, fıkıha dayanan uygulamalardır.[217] Kısacası kendi dönemi içerisinde değerlendirme yapılması gereken bir hususta, sonradan gelişmiş bir ulus algısı ve milliyetçi ideoloji ile bu durumu hata ya da hoşgörü olarak değerlendirmek mümkün değildir. Durumu kendi iç dinamikleri ile değerlendirmek gerçeğe ulaşmak açısından önemlidir.

Önceden beri var olan bu uygulamanın, Sultan Mehmet tarafından da aynı şekliyle uygulandığına ilişkin, Muhammed Ceyhan'ın Belleten'deki çalışmasından yapılmış bir alıntı şöyledir;

> "1516'da Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethi ile Kudüs Rum Patrikhanesi Osmanlı egemenliğine girmiş olup, tekrar Müslüman hâkimiyeti dönemi başlamıştır fakat patrikhaneye statüsü Sultan Selim'den önce Sultan Mehmet zamanında, Kudüs Rum Patriğinin, Sultan Mehmet'e gelerek Hz. Ömer'in onlara tanıdığı hakları gösteren fermanı getirmesi ve Sultan Mehmet'in aynı hakları tanıması ile verilmiştir.[218]

Paraskevas Konortas'a göre, Fatih Sultan Mehmet'in almış olduğu bu karar geniş kapsamlı bir siyaseti yansıtmaktaydı. Bir tarafta, resmi dini İslam olup, prensipte hedefi İslam inancının yayılması olan çok etnik yapılı imparatorluk idaresi vardır. Diğer tarafta, görevi Ortodoks mezhebini muhafaza etmek olan, yine çok

[216] Paraskevas Konortas, "İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15.yüzyıl ortası-16.yüzyıl sonu)", içinde **Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.43.

[217] Macar, **a.g.e**., s.48.

[218] Muhammed Ceyhan, İhsan Satış, "Kudüs Rum Patrikhanesi", **Belleten**, Cilt 79, Sayı 285, 2015, s.682-683.

etnik yapılı bir kurum ve yöneticileri vardır. Amaçları birbiriyle çelişkili olsa dahi, bu iki siyasal aktörün, 465 yıl boyunca bir arada yaşıyor olmasının altında, geçmişte atılmış çok sağlam siyasi temellerin varlığı gereklidir.[219]

Patriklik makamının statü ve yetkileri Sultan Mehmet sonrasında gelen diğer padişahlar tarafından da kabul edilerek, sürdürülmüştür. Patrikhane 1600 yılında Fener'e, bugünkü yerine taşınmış ve Rumların ileri gelenleri de patrikhane etrafında toplanmışlardır. Bu aileler çocuklarını Avrupa'ya eğitime göndererek çeşitli alanlarda eğitimler aldırıp, Avrupa dillerine hâkim hale getirmişlerdir. İmparatorluk bu çocuklara dil biliyor olmalarından ötürü bürokraside ve özellikle de tercüman olarak görev vermiştir. Eflak ve Boğdan prensleri, Divan-ı Hümayun ve Donanma-i Hümayun tercümanları bu kişiler arasından seçilmeye başlanmıştır. 1821 Yunan İhtilali'ne kadar, Fenerlilerin bu statüsü devam etmiştir. Fakat Yunan İhtilali ile birlikte kritik görevlere Rumlar getirilmemeye başlanmış, Rumların yerine Ermeniler ve Avrupa'ya gönderilen Müslüman gençler ikame edilmiştir.[220] Server R. İskit, *Tarih Konuşuyor* dergisindeki *"Yunanlıların Menşei"* adlı çalışmasında, Fenerli Rumlardan şöyle bahsetmektedir;

> "Bunlar İstanbul'da Fenerli denilen, uyanık ve dil bilir Rum ileri gelenleri vasıtasıyla bilhassa dış temaslarda menfaatlerini yürütürler, devletin Avrupalılarla temasında resmi tercümanı olan bu Fenerli Rumlar, devlet sırlarını öğrenirler ve çok kere aleyhimize ve kendi milli faydalarına kullanırlardı."[221]

Vladimir Mirmiroğlu da Osmanlı Devleti'nin, uluslararası ilişkilerinde bu Fenerli Rumların etkili olduğunu söylerken, son Boğdan Beyi Aleksandros İpsilanti'nin, Yunan bağımsızlık mücadelesi için Etnik-i Eterya'ya destek olmak suretiyle, Osmanlı Devleti'ne ihanet ettiğini, aktarmaktadır. Yazar, Tanzimat'tan sonra bu aristokrat Rumların, ülkeyi terk ettiklerini, Yunanistan ve Fransa başta olmak üzere, Avrupa'nın farklı yerlerine yerleştiklerini, belirtmektedir.[222] Yazarın

[219] Konortas, **a.g.e**.,s.28.

[220] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s. 38-39.

[221] Server R. İskit, "Yunanlıların Menşei", **Tarih Konuşuyor,** Cilt 3, Sayı 16, 1965, s.1131**.**

[222] Mirmiroğlu, **a.g.m**., s.69-70.

milliyetçi tarihçilerin sıklıkla yaptıkları hatayı tekrarlayarak, Yunan bağımsızlık mücadelesinin Ethniki Eteria tarafından yürütüldüğünü ifade ettiğini görmekteyiz.

5.2. Yunan İhtilali ve Patrikhane ile Osmanlı Devleti'nin Değişen İlişkileri

18. yüzyıl ile birlikte Rumlar içerisinde yeni bir burjuvazi sınıfı oluşmaya başlamış, Fransız İhtilali'nden ideolojik olarak etkilenen ve gelişen bu yeni burjuvazinin Osmanlı ile ilişkileri gerilmiş ve 1821 Mora İsyanı ile de ilişkiler tamamen kopmuştur.[223]

Cemal Kutay, Mora'da Yunan ayaklanması günlerinde, tam bir haçlı ruhu ile hareket edildiğini, Rusya ve Fransa gibi ülkelerin de desteği ile ayaklanmanın gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ve yazarın ifadeleriyle, Yunan isyanı sırasında öldürülen Türkler, bu Hıristiyan devletlerin yüreğine su serpmişlerdir. Haydut olarak söz ettiği Yunanlıların, bu durumdan en iyi şekilde istifade ettiklerini, Yunan isyanının baş aktörü Etnik-i Eterya'nın merkezinin ise İstanbul'daki Rum Patrikhanesi olup, şebekenin başının da Patrik Grigoryos olduğunu iddia etmektedir.[224] Cemal Kutay tüm yazılarında daha önce belirtildiği gibi Ethniki Etairia ve Filiki Etairia Cemiyetleri konusunda aynı tarihi hatayı tekrarlamaktadır.

Fener Patrikhane'sinin Mora isyanındaki etkinliği konusunda milliyetçi tarihçiler açısından hiçbir şüphe yoktur. Örneğin, Hilmi Daragenli'ye göre, Mora isyanının hazırlıkları, Fener Rum Patrikhanesi'nin manevi desteği ve Ege, Akdeniz, Karadeniz liman şehirlerinde büyük ticari faaliyetlerde bulunan Rum tacirlerinin cömertçe yaptıkları nakdi yardımlarla gerçekleşmiştir.[225]

Yorgo Benlisoy ve Elçin Macar'a göre, bu konuda genellikle Cevdet Tarihi'nden hareket eden klasik Türk tarihçilik anlayışı, Patrikhaneyi suçlu

[223] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.39.

[224] Cemal Kutay, "Patrik Grigoryos'un Çar Birinci Aleksandr'a Tavsiyesi", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 1, Sayı 1, 1964, s.66.

[225] Daragenli, **a.g.m**., s.70.

bulmaktadır. Bu anlayışa göre, Patrikhane isyancılara destek vermiş, isyancılara yazıldığı ve onları desteklediği kabul edilen bir mektup nedeniyle ise Patrik idam edilmiştir. Fakat tarihe daha uzun dönemli, bütünsel ve sınıfsal bakma çabasındaki tarihçilerde, Patrikhane'nin başlangıç dönemi için, Yunan İhtilali'ni kurum olarak desteklemediği ve kuşkuyla baktığı yönünde bir eğilim mevcuttur. Sebep olarak ise, Yunan İhtilali'nin ulusçuluğuna karşı, Patrikhane'nin dini bir kuruluş olması gösterilmektedir. Ulusçu ideoloji, içerisinde dini ideolojiyi onure eden bir algıyı bulundurmama ve gücü daha çok kendi elinde tutma ve dini kurumları bunun dışına koyma eğilimindedir. Diğer tarafta ise dini ideoloji ve onun gücü vardır. Kısacası kilise ile ulusçu ideolojinin ideolojik çatışması mevcuttur. İhtilali destekleyen ise kilise değil, Rum burjuvazisidir. Patrikhane tarafından ise, Fransız Devrimi'nin fikirleri din dışı bulunup ve sert bir şekilde eleştirilmiştir. [226]

Patrikhane güçlü olandı ve yetkilerle donatılmıştı. Her daim padişah ile beraber hareket ederdi. Çünkü bu iki unsurun çıkarları birbirleriyle örtüşmekteydi. Kaldı ki Yunan isyanının çıkması ile asılan Patrik V. Grigorios, isyancıları aforoz ederek isyana karşı tavrını göstermişti. Diğer bir taraftan, ulusalcılar, Osmanlı güdümünde gördükleri Fener Patrikhanesi'ne güvenmiyor ve bağımsız bir kilise fikrini daha isyanın en başından beri dile getiriyorlardı. Nitekim Yunanistan'da kurulan Yunanistan Kilisesi, kurulduğu tarih olan 1833'ten on yedi yıl sonra Fener Patrikhanesi tarafından tanınmıştır. Bu iki kilise arasındaki çekişme günümüze kadar da farklı dönemlerde farklı boyutlarla süregelmiştir. [227]

Osmanlı Devleti'nde, 1839 Tanzimat Fermanı ile Fatih Sultan Mehmet'ten bu yana süren sistem değişmeye başlamış ve 1856 Islahat Fermanı ile de değişiklikler yazılı hale getirilmiştir. Bugüne kadar tanınmış olan hak ve imtiyazlar eşitlik ilkesi gereği revize olmuş, statü ve yetkiler konusunda Patrikhane'nin aleyhinde düzenlemelere gidilmiştir. Cemaat yönetimlerinin düzenlenmesi kapsamında, kilisenin karşı olmasına rağmen, laikler komisyon yoluyla söz sahibi olmuştu. Osmanlıcılık düşüncesi de millet sistemini dönüştürmesi dolayısıyla, Patrikhane'nin

[226] Benlisoy, Macar, **a.g.e**.,s.39-40.

[227] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.40-41.

otoritesini temelden sarstığından, Patrikhane bu gelişmelere karşı çıkıyordu. Cemaat sistemi ile ilgili yapılan düzenlemelerin altındaki asıl amaç, dini, dünyevi alanın dışına taşımaktı ve bu durum Fener Rum Patrikhanesi'nin çıkarlarıyla uyuşmadığından, fermanlarla getirilen yeniliklere Patrikhane sıcak bakmıyordu.[228]

Patrikhanenin gücü ve yetkisi Osmanlı Devleti'nin gücü ve yetkisi ile paralel olmakla birlikte, ulusalcı algı ve Fransız Devrimi'nin beraberinde getirdiği düşünce ve hareket sistemi, bu dönem için Patrikhane'nin amaç ve çıkarları ile uyuşmamaktaydı. Nitekim yeni Türk ulus devleti ile Patrikhane arasındaki kriz, Lozan ile yetki ve sınırlar belirleninceye kadar ateşli bir biçimde sürecek ve günümüze kadar da ulusalcı algı ile tam anlamıyla bir uzlaşı gerçekleşmeyecektir.

Toplumsal Tarih dergisindeki yazısında Önder Kaya, sözünü ettiğimiz savı destekler biçimde, Patrikhane'nin, bugün Türkiye'de Türk-Müslüman halk tarafından çok da bilinmediğini, farkındalığının arttırılması için etkili olması gerektiğini ifade ederken, bu farkındalığın yaratılması adına adım atmanın hiç de kolay olmadığına dikkat çekmektedir. Bunun sebebi olarak ise tarihsel süreçte yaşananları referans göstermektedir. Çünkü özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, milliyetçiliğin yayılmaya başladığı Fransız Devrimi sonrası dönemden, yeni Türkiye'nin kuruluşuna kadar, Patrikhane, Türk tarafı açısından Yunan Megalo İdeası'nın savunucusu, misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olarak görülmüştür. Özetle, Patrikhane'nin bugün farkındalık adına her hangi bir çabası, özellikle milliyetçiler tarafından tehlike olarak görülecek ve hemen hemen her platformda tekrarlandığı üzere Patrik V. Gregorios'un akıbetinin hatırlatılmasına kadar gidilebilecektir. Oysaki özellikle Balkanlar'daki milliyetçi isyanlar ve Yunan isyanı, Patrikhane tarafından, otoritesine başkaldırı olarak görülmüş ve hatta Patrik Gregorios isyancıları aforoz etmiştir. 20.yy başlarından itibaren ise Patrikhane'de, Megali İdea yanlısı bir yapılanma ortaya çıkmıştır.[229]

[228] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.42-44.

[229] Önder Kaya, "Patrikhane'nin Vaziyeti", **Toplumsal Tarih**, Cilt 20, Sayı 124, 2004, s.60-61.

5.2.1. Patrik Grigoryos'un İdamı ve Patrikhanenin Açılmayan Orta Kapısı Üzerine Hikâyeler

Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ilk ulus devlet olan Yunanistan 1830'da kurulmuştur ve Yunan İhtilali ve bağımsızlığında, Türk milliyetçi tarih yazımı, Fener Rum Patrikhane'sini asıl azmettirici olarak görmektedir. Mora isyanına kaynak aktardıkları ve destekledikleri gerekçesiyle, Patrik V. Grigorios ve üç Metropolit, patrikhanenin orta kapısında idam edilmişlerdir. İdam edildikleri orta kapının halen kapalı olması, milliyetçi tarihçiler açısından komplo teorilerinin odak noktası haline gelmiştir. Aşağıdaki alıntı bu komplo teorilerinden birini aktarmaktadır.

> "İsa'dan sonra on ikinci yüz yılda, Roma ve Bizans kiliseleri tamamen ayrıldılar. İstanbul'da ki Fener Patrikhanesi Doğu Hıristiyanlarının, Roma'da ki Papalık Batı Hıristiyanlarının dini lideri oldu. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u alınca, yine siyasetin ta içinde olan ve dini bırakıp dünya ile uğraşan Rum Patriği Grigoryos'un boynunu vurdurmuştu. Aradan 379 sene geçti. İkinci Sultan Mahmut devrinde, Yunan isyan hareketine, devlete ihanet ederek her türlü gizli, açık yardımı yapan diğer Grigoryos'u da, Benderli Ali Paşa, Patrikhane kapısında astırdı. Bu kapı hala kapalıdır ve Ortodoks inancına göre, Ayasofya'ya Haç iade edildiği gün açılacaktır."[230]

Oysaki 1821'de Mora isyanını destekledikleri gerekçesiyle Patrik V. Grigorios idam edilip denize atılınca, cesedi bulunamadığından, idam edildiği patrikhanenin orta kapısı mezarı kabul edilerek kapatılır ve bir daha kullanılmaz. Türk tarih yazımında ise bu kapı "kin kapısı" olarak adlandırılır ve bir Türk büyüğü burada asılmadan bu kapının açılmayacağına ilişkin patrikhanede yemin edildiği ifade edilir. Fakat bu tezin doğruluğunu kanıtlayabilecek hiçbir kaynak yoktur ve Türk tarih yazımı da bu tezi kanıtlamaya yönelik bir kaynak aktarımında bulunamamıştır.[231] Aşağıdaki alıntıda başka bir yazarın benzer ifadeleri görülmektedir.

---

[230] Cemal Kutay, "Yunanistan'ın İmparatorluğumuza Son Harp İlanı", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 7, Sayı 42, 1967, s.66.

[231] Elçin Macar, "Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarihyazımının İstanbul Rum Patrikhanesi Hakkındaki Cehaleti" içinde **Tarihi, siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane**, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.210-211.

> "Patrikhane milli istiklal duygularının uyandığı 19. Yüzyılda Yunan milli uyanışının merkezi haline gelmiştir. Etniki ve Feliki Eteria gibi Yunan milli cemiyetleri ile işbirliği içerisinde, içinde bulunduğu vatana ihanet eden Patrik Gregorius 1821 tarihinde Sultan Mahmut tarafından kilisenin orta kapısında ipe çektirilmişti. Ve o zamandan beri bu kapı matem nişanesi olarak kapalı tutulmaktadır."[232]

Milliyetçi tarih yazımı, Mora isyanını ve Yunan bağımsızlığını koşulsuz biçimde Fener Rum Patrikhane'sinin marifeti olarak görmektedir. Patrik Gregorios'un asılması ise bir haine ihaneti sonucunda verilmesi gereken ceza olarak son derece meşru görülmektedir.

Hasene Yılmaz'ın *Hayat Tarih* dergisindeki çalışmasından yapılan alıntıda ise şunlar aktarılmaktadır; 1820'de Yunan İhtilali patlak vermiş ve ayaklanmaya gizlice büyük yardımlar yaptığı tespit edilen İstanbul Patrikhanesi basılmış, Patrik, patrikhanenin kapısına asılmıştır. Bu nedenle bu kapı, kendi kahramanlarına hürmeten, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyasında açılmak üzere kapatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile Yunanlılar bir ümitle kapıyı biraz aralamışlarsa da Kurtuluş Savaşı ile bir daha asla açılmamak üzere kapandığını anlamışlardır.[233]

Özetle, milliyetçi tarihçilere göre bu kapalı kapının açılması meselesi bütün Hıristiyanlık âleminin rüyasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu iddialara ilişkin Patrikhane'nin herhangi bir açıklaması, herhangi bir tanıklık ya da herhangi bir belge kısacası hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Milliyetçi tarihçiler Cevdet Tarihi'nden ya da birbirlerinden aktardıkları bu savı tekrar tekrar kullanmaktadırlar.

5.3. Türk-Yunan Savaşı ve Patrikhanenin Değişen Siyaseti

Patrikhane, Kurtuluş Savaşı dönemi boyunca hem Ankara Hükümeti ile hem de Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde çok sorunlu bir dönem geçirmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Yunanistan ile yaşanan gelişmeler ilişkileri geri

[232] Niyazi Ahmet Banoğlu, "Fener Patrikhanesi ve Arnavut Ortodoksların Çiğnenen Hakları", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 7, 1965, s.243.

[233] Hasene Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğunda İç Karışıklıklar", **Hayat Tarih**, Sayı 8, 1980, s.17-18.

dönüşsüz bir biçimde bozmuştu. Gerek İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali ve İzmir Metropoliti Hrisostomos'un Yunan askerlerini takdisi ve desteği, gerekse Venizelos karşıtı Patrik Yermenos'un görevden alınarak, yerine Venizelosçuların belirlediği kişilerin getirilmesi ile birlikte büyük bir kırılma yaşanmış ve Patrikhane için de yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle koyu bir Venizelos taraftarı Patrik Meletios Metaksis'in dönemi, Patrikhane'nin açıkça Yunanistan'ın yanında yer aldığı, Megali İdea'yı desteklediği bir dönemdir.[234] Aşağıdaki alıntı *Tarih Konuşuyor* dergisinden aktarılmış olup, İzmir'in işgali ve Metropolit Hrisostomos'a Türk tarih yazımının duyduğu tepkiyi göstermektedir.

> "İzmir'in işgalinde İzmir Metropoliti Hıristostomos, elindeki mücevherli haçla, palikaryaları takdis etmekte ve şımarık bedbaht Efzun alayına izleyecekleri kanlı yolu göstermekteydi. Şu mazlum milletin talihine bakın ki, Hıristostomos adındaki kara cübbeli papaz, sınırlarımız içinde doğmuş, öğrenimini Heybeliada Ruhban okulunda tamamlamış, gırtlağına kadar Türk'ün nimetiyle silme dolu bir kişidir. Ve dişi etekli, tavşan yürekli Efzun alayına ateşin ve kanın yolunu göstermektedir."[235]

5.4. Siyasal Bir Kurum Olarak Patrikhane ve Türk Milliyetçi Tarih Yazımının Eleştirileri

Patrikhane, Bizans döneminde de, Osmanlı döneminde de devlet işlerinde görev almış ve etkili olmuştur. Bizans döneminde imparator ile patrik her daim yan yana görülmüş ve bir takım küçük çatışmalar olsa dahi ilişkilerde görünür bir yer almamıştır. Keza Osmanlı döneminde, Ortodoks Patrikliği, Sultan Mehmet tarafından yetkilendirilerek millet sistemine göre, Ortodoks cemaatinin lideri olarak, dini işlerin yanında dünyevi işlerde de etkili ve görevli olmuştur. Osmanlı Devleti'nde vezir ile aynı statüde bulunan Patrik, devletten hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Kaldı ki, milliyetçi ideolojinin henüz bilinmediği geleneksel toplumlarda, dünyevi ve dini işler birbirine geçmiş bir biçimde ve hatta Osmanlı Devleti'nde asıl olarak dini kurallara uygun olarak yürütülürdü. Din, geleneksel

[234] Benlisoy, Macar, **a.g.e**.,s.46-47.

[235] Ziya Hanhan, "İzmir'in Kurtuluşu", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 8, Sayı 56, 1968, s.3862.

toplumlar için toplumsal yaşam biçimlerini, düzeni, adaleti, kimliği belirleyen unsurdu. Tarihsel kimliği ile Ortodoks Patrikhanesi'ni de bu misyondan ayrı düşünmek imkânsızdır. Dolayısıyla Patrikhane'nin, ulusalcı laik anlayışla değerlendirmek suretiyle, sadece dini işlerle meşgul olmasını beklemek ve dini siyasete alet etmekle suçlamak, yerinde bir tutum değildir. Milliyetçi tarih yazımının Patrikhane'nin tarihteki tüm faaliyetlerini laik bir anlayışla, dinin siyasete alet edilmesi olarak değerlendirerek eleştirmesi ve öfke üretimi rasyonel bir beklenti değildir. Aşağıdaki alıntı, bu algılama biçimini aktarması açısından önemlidir;

> "Hiçbir din, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi kadar, dini dünya işlerine alet edebilme çabası yoktur. Bu gerçeğin en tipik tecellisi, bugün bir müze olan AYASOFYA'nın mozaiklerindedir. İsimler ve şekiller, her hâkim kuvvete göre kazınmış ve yenilenmiştir."[236]

Yavuz Ercan da *Belleten*'deki çalışmasında, Fener Patrikhanesi'ni, siyasi faaliyetler ve çıkar ilişkileri içerisinde, gücü elinde tutmak isteyen, entrikalar ile diğer patrikhaneler üzerinde güç sağlamaya çalışan bir kurum olarak tanımlamakta ve Fener Patrikhanesi'nin, Kudüs Patrikhanesi, Roma Patrikhanesi ile ilişkilerine değinerek, bu dini kurumlar arasındaki tutarsızlıklara ve güç hesaplaşmalarına değinmektedir. [237]

Tarih Konuşuyor dergisindeki çalışmasında, Server R. İskit ise, Patriğin, Osmanlı Devleti'nde, bütün Rumların lideri ve devlete karşı ise dini ve milli haklarının savunucusu olduğunu, oldukça yetkili ve devlet işlerinin içinde, hatta bir nevi devlet içinde devlet tarzı bir yönetim ile cemaatinin bağımsız bir yaşam yürütmesini sağladığını söylemektedir.[238] Yazarın da ifade ettiği üzere Patrik ve Patrikhane, sadece dini işler için değil, dünyevi meselelerde, devlet işlerinde ve yönetici statüsüyle de var olmaktadır.

---

[236] Erdem Yücel, "Bizans Tarihinin İbretli Sahifeleri", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 7, Sayı 38, 1967, s.3084.

[237] Ercan, **a.g.m**., s.1132-1134.

[238] Server R. İskit, "Yunanlıların Menşei", **Tarih Konuşuyor,** Cilt 3, Sayı 16, 1965, s.1131**.**

Cemal Kutay'a göre, "Ortodoks papazı" (burada Patrik'ten söz etmektedir) için din, bir manevi hayat mevzuu değildir. Patriğin, Bizans Devleti'nin kurulmasından çok önce de politikanın içinde olduğunu söyleyen yazar, hatta politikayı bir dünya konusu yapmaktan çıkararak, inançları sömüren yol haline bizzat Patriğin soktuğunu iddia etmektedir. Yazara göre, Osmanlı Devleti'ni yıkan bizzat Patrik ve Patrikhane'dir. Buna rağmen Lozan'da, Patrikhane'nin olduğu gibi bırakılmasını dehşet verici bulmaktadır.[239]

5.5. Lozan Anlaşması'ndan Günümüze Fener Patrikhanesi'nin Statüsü, İşleyişi ve Türk Tarih Yazımında Patrikhane Algısı

Kurtuluş Savaşı ve Yunanistan'ın Küçük Asya Felaketi olarak değerlendirdiği yenilgisinin ardından, taraflar Lozan Antlaşması'nı imzalamak üzere masaya oturduklarında, Türk tarafında Patrikhaneye karşı, Kurtuluş Savaşı sürecindeki faaliyetlerinden ötürü büyük bir tepki vardı. Patrikhane'nin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde kalmasının, ekümenik olması nedeniyle zorunlu olduğunu ifade eden Yunanistan'a, Türk tarafı kesinlikle karşı çıkıyordu. Fakat İngiltere'nin net tavrı ve diğer tüm devletlerin muhalefeti nedeniyle Patrikhane'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde kalmasını Türk tarafı kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti zamanındaki tüm ayrıcalıkları kaldırılarak, sadece dini yetkilerle kısıtlanmış bir biçimde, statüsü tamamen değiştirilmek kaydı ile Patrikhane'nin İstanbul'da kalması kabul edildi. Patrik IV. Meletios sağlık nedenleri ileri sürülerek istifa ettirildi ve Aynaroz'a gitti. Türkiye Devleti, Sen Sinod'a seçileceklerin kesinlikle Türkiye vatandaşı ve Türkiye'de görevli olmaları zorunluluğunu getirdi.[240]

Toplumsal Tarih dergisinde yayınlanan çalışmasında Önder Kaya, Patrik IV. Meletios'un kendisinden önce görev yapan Patrik Vekili Doretheos ile birlikte patrikhaneyi Venizelosçu bir çizgiye soktuğunu söylemektedir. Doretheos döneminde, Rum okullarındaki Türkçe öğretimi yasaklanmış, Osmanlı Rumlarının

[239] Cemal Kutay, "Patrikhane: Lozan'dan Öncesi ve Sonrası", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 1, Sayı 6, 1964, s.465.

[240] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s.48-49-50.

her türlü vatandaşlık görevinden muafiyetleri ilan edilmiş, patrikhaneye Yunan bayrağı çekilmiş, böylelikle Osmanlı Devleti ile her türlü köprünün atılması yoluna gidilmiştir. Yine Patrikhane, gerek Paris görüşmelerine, gerekse Sevr görüşmelerine "Küçük Asya Rumlarının temsilcisi" sıfatıyla delegeler göndermiştir. Kendisi de Dorotheos gibi koyu bir Venizelos taraftarı olan IV. Meletios, 8 Aralık 1921'de patrik seçilmiş ve kısa zamanda gerçekleştirdiği icraatlar, Türk kamuoyunda ciddi tepkilere neden olmuştur. Patriğin tepkilere yol açan başlıca faaliyetleri arasında, Milli Mücadele sırasında Anadolu'da yaralanan Yunan askerleri için kilise ve evlerden para yardımı toplaması, İstanbul Rumları arasında gönüllü olarak Yunan ordusuna katılma çalışmalarına verdiği açık destek, Venizelos'a verdiği esir Rumların vekili unvanı, Rum Zapyon Lisesi'ni yaralı Yunan askerleri için bir hastane haline getirmesi, Edirne'yi ele geçiren Yunan ordusunu takdis etmesi için bölgedeki papazları seferber etmesi sayılabilir.[241]

Patrik Meletios'un Türk-Yunan savaşı sırasında yürütmüş olduğu bu politika, şahsına ve şahsında temsilen Patrikhane'ye karşı Türk kamuoyunda doğal olarak büyük bir tepki yaratmış, Patrikhane'ye yönelik sürekli bir şüphe ve mesafeye neden olmuştur.

Patrikhane konusunda şiddetli söylemlerini sürekli tekrarlamaktan kaçınmayan Cemal Kutay'a göre, Patrikhane denilen fesat ocağı, kayıtsız şartsız milli hudutlar dışına atılmalıdır. Lozan'da patrikhaneye statünün Fatih Sultan Mehmet tarafından verildiğinin hatırlatıldığını ifade eden yazar, Fatih'in verdiği bu statü ve imtiyazları Patrikhane'nin, ihanet için kullandığının tespit edildiğini, bu yapıya hala güvenmenin mümkün olamayacağını söylemektedir. Yazara göre, din ile devlet işlerinin ayrılması neticesinde hilafet tamamen ortadan kaldırılmışken, patrikhanenin, hahambaşılıkların hala kalıyor olması büyük bir aciziyet olarak görülmektedir.[242] Aşağıdaki alıntı yazarın bu düşüncelerini izah eden ifadeleridir.

[241] Önder Kaya, "Patrikhane'nin Vaziyeti", **Toplumsal Tarih**, Cilt 20, Sayı 124, 2004, s.61.

[242] Kutay,**a.g.m**., s.467-470.

"Fakat bu tılsımlı, muazzam süpürge, henüz kocaman bir mezbeleye dokunmadı: Patrikhane!... Orada hala taht var, asa var, hatta Yunan sürüleri ve leşleri için mum var, tütsü var ve dua var!...İşgal esnasında düşman duasıyla kıpırdayan o uzun sakalların, İstanbul'u alacağız diye etekleri zil çalan o siyah cübbelerin birer kuyruk gibi birbirine eklenerek hududa doğru yollandıklarını seyretmek zamanı gelmedi mi?"[243]

Tarih Dünyası dergisindeki yazısında Günvar Otmanbölük, patrikhanenin nakli meselesi gündeme gelince, Lozan'da Hıristiyan dünyasının kıyametler kopardığını ve büyük tepkiler gösterdiklerini, fakat patrikhanenin gitmesi meselesinin Yunanlıları denize dökmek kadar önemli olduğunu bilen Türk yetkililerin, haftalarca ısrarlarını sürdürdüklerini ve en sonunda Fener Patrikhanesi'nin bütün imtiyazları kaldırılarak, alelade bir kilise olarak İstanbul'da kalması hususunda anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu durumu büyük bir başarı olarak gören yazar, sebebini ise "Patrikhane denilen fesat ocağının" söndürülmüş olması olarak açıklamaktadır.[244]

Patrikhane'nin, Türkiye Devleti'nin mübadeleye tabi olduğunu ifade ettiği Terkos Metropoliti VI. Konstantinos'u patrik seçmesi ile birlikte, Türkiye Patriği Avrupa Ekspresi'ne bindirerek mübadil olarak Selanik'e yollamış, bu nedenle Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler tekrar gerilmiş ve Yunanistan bunun hem Rumları korkutmak hem de patrikhaneyi tamamen söküp atmak için yapıldığını söyleyerek, durumu Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Nitekim iki devlet anlaşarak, Patriğin istifa etmesi ve mübadele kapsamındaki metropolitlerin, mübadele dışında kabul edilmesi ile sorun çözülmüştür. [245]

1930'lu yıllar Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşama eğiliminde olduğu sakin yıllar olduğundan, Patrikhane ile ilişkiler de sakin bir biçimde seyretmiş ve Lozan Antlaşması'ndan beri başpapaz olarak tabir edilen patriklere, Atatürk tarafından

[243] Kutay, **a.g.m**., s.469.

[244] Günvar Otmanbölük, "Patrikhane'ye Dair", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 9, 1977, s.32.

[245] Benlisoy, Macar, **a.g.e**., s. 51-52.

Fener'deki Ortodoks Patriği denilmiş, Türkiye Devleti tarafından, Patrikhane'nin evrensel bir karakter kazanmasına ses çıkarılmamıştır.[246]

Soğuk Savaş dönemine gelindiğinde, Komünizm ile mücadele adı altında, ABD'nin etkisiyle, Fener Patriği olarak Patrik Athinagoras seçilmiş, kendisi Yanya'lı yapılmış ve göreve başlamıştır. Rusya, Amerika etkisi ile gelişmiş bu duruma kesinlikle karşı çıkmıştır. Kamuoyuna, Rus Kilisesi'nin Fener'i ele geçirme girişimine karşı, Athinagoras ABD'den gelmiş bir yardım gibi aktarılmıştır. Ayrıca dönemin Türk hükümetinin üst düzey yetkilileri tarafından, Patrik'ten, ekümenik olarak söz edilmiştir. 6/7 Eylül olaylarına kadar da Patrikhane ile hükümetin ilişkileri son derece iyi ilerlemiştir.[247]

5.5.1. Patrikhanenin Ekümenik Statüsü ve Türkiye'nin Tutumu

Türkiye Devleti, Patrikhane'yi, Lozan'dan önce de sonra da ve hala günümüzde de, Türk vatandaşı olan Ortodoks Rumların, dini anlamda lideri, yerel bir kilise olarak tanır. Lozan öncesinde var olan bu algı, Lozan sonrasından günümüze kadar da değişmemiştir. Keza, çok yakın tarihli Yargıtay'ın Patrikhane hususundaki kararıyla da mevcut Türk tezi, hukuki zemine oturtulmuştur. Yargıtay, 5603/2007 sayılı mahkeme kararı ile Patrikhane'nin ekümenik statüsünün tanınmadığını, tüzel kişiliği olmayan bir kurum olarak, patriklik seçiminin, dini görevleri Türkiye sınırları içerisinde icra eden Türk asıllı rahiplerle sınırlandırıldığını, açıkça hükme bağlamıştır. Yani, Türkiye, Lozan'dan bu yana Patrikhane'nin iç hukuka bağlı tüzel kişiliğini tanımamış ya da herhangi bir yasa ile bu durumun düzeltilmesini sağlamamıştır. Yargıtay kararı da bu durumu destekler niteliktedir.[248]

Baskın Oran, laik bir devletin laik bir organı olan Yargıtay'ın, Patrikhane'nin ekümenik statüsünü tartışmasının mantık dışı olduğunu, çünkü ekümenikliğin

---

[246] Benlisoy, Macar, **a.g.e**.,s.52-53.

[247] Elçin Macar, "Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu: Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi", **Toplumsal Tarih**, Cilt 12, Sayı 69, 1999, s.38-39.

[248] Alexis Alexandris, "Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi" içinde **Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane**, Der.Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.106-107.

Ortodoks ilahiyatının uhrevi bir kuralı olduğunu söylemektedir. Laik ülkelerde uhrevi olanla dünyevi olan birbirinden ayrıldığından, Türkiye Cumhuriyeti'nin Fener Patrikhanesi'nin ekümenikliğine karışması, İtalya'nın hilafet ya da halife kavramlarına karışması kadar abestir, demektedir. Türkiye dışındaki tüm devletler ve hatta papalık dâhil, Patrikhane'nin ekümenikliğini tanımaktadır. [249]

Devletin politikası ile paralel biçimde milliyetçi tarih yazımı açısından da Fener Patrikhanesi'nin ekümenikliğinin kabul edilmesi söz konusu olamayacak bir konudur. Özel olarak seçilmiş ifadeler yolu ile ekümeniklik iddiası ve Patrikhane ile Patriğin statüsü küçümsenmektedir. Örnek vermek gerekirse, Niyazi Ahmet Banoğlu'ya göre, kendini ekümenik olarak nitelendiren Patrikhane, Balkan Harbi'nden sonra ekümenik olma şansını tamamen kaybetmiş ve sadece Yunanlıların en büyük dini merkezi olarak kalmıştır. Lozan ile ise sözde siyasi ve milli faaliyetlerine son verilmiştir. Yazarın ifadeleri ile "Atatürk zamanında ancak randevu alarak bucak müdürleri ile konuşabilen Patrik efendi", 1950'den sonra hükümet ve devlet başkanları ile konuşabilecek bir mertebeye yükselmiştir. [250]

5.5.2. Fener Rum Patrikhanesine Bir Alternatif "Türk Ortodoks Patrikhanesi"

Fener Patrikhanesi'ne bağlı olan, etrafları Müslüman yerleşimleri ile çevrili, dolayısıyla Rumların etkisine daha az maruz kalmış, Karamanlı da denilen, Yunan alfabesi ile Türkçe konuşup yazan Ortodoksların, menşei konusu oldukça tartışmalıdır. Bu konuda var olan iki ana tezden biri, bunların 1071'den önce Anadolu'ya gelip, Bizans'ın etkisiyle Ortodoksluğu kabul etmiş Türkler oldukları, diğeri ise Selçuklular döneminde Türkleşen Ortodokslar oldukları şeklindedir. Kilise,

[249] Baskın Oran, "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik" içinde **Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane,** Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.142-143.

[250] Banoğlu, **a.g.m**., s.244.

Türkçe konuşup, Türkçe ibadet eden bu cemaat ile diğer dindaşları Rum Ortodoksları bir arada tutan tek unsurdu.[251]

Tarih konuşuyor dergisindeki çalışmasında Nureddin Peker, Karamanlı Rumların kökenine ilişkin şunları söylemektedir;

> "Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerden olup, Müslümanlığın zuhurundan Malazgirt savaşına kadar Bizanslıların zoru ile Hıristiyanlığı kabul etmiş bulunan Türk Ortodoksları, Mutlakıyet Devrinde dinen bağlı oldukları Fener Patrikhanesinin gizli olarak yürüttüğü Grek siyaseti zorlamalarına rağmen hiçbir vakit Yunanlılaşmamışlar ve Türk atalarından kalma görenek ve geleneklerini kaybetmeyerek milli varlıklarını korumuşlardır." "Türk soyadları kullanmışları, ana dillerini muhafaza etmişler, Müslüman Türk ırkdaşları ile aile gibi geçinmişler, onlara sağdıçlık, kirvelik yaparak Türk törelerine bağlı kalmışlardır. İncil ve kilise kitaplarını Türkçeye çevirmişlerdir."[252]

İlk olarak İttihatçıların iktidarında, bu grup için ayrı bir patriklik kurulması fikri gündeme gelmiş fakat İttihatçılar savaşı kaybedince bu proje o dönem için gerçekleşmemiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasındaki ortamda, Keskin'de papaz olan Panayotis ve Efthim arasındaki mücadele, Hıristiyanları bölmüş ve bu dönemde Venizelos taraftarı bir çizgiye evrilmiş olan Patrikhane, Panayotis'i desteklemiştir. Patrikhane 1918'in sonlarına doğru Efthim'e yolladığı tamimle, Türk hükümetinin emirlerine itaat edilmemesini, Ortodoks Rumların artık Osmanlı tabiiyetinde kalmalarına gerek olmadığı bildirilmiştir.[253]

Elçin Macar, Efthim'in ilerlemesi ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin gelişimi sürecini şöyle aktarır; Anadolu'da Milli Mücadele'yi örgütleyen hareketin, önem verdiği bir mesele de Anadolu'daki Hıristiyanları Rum Patrikhanesi'nden koparmaktır. Nitekim Kapadokyalı Ortodoksların, Türk olduğu fikri ortaya atılmıştır.

---

[251] Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.85.

[252] Nureddin Peker, "Türk Dostu Değil, Türk Oğlu Türk Papa Efthim'in Arkasından", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 8, Sayı 52, 1968, s.3689-3690.

[253] Macar, **a.g.e**., s.86.

Bu çalışmayı öğrenen Mustafa Kemal'in çevresinde bulunanlardan, sonradan Müslüman olmuş Keskin Eşrafından Rıza Bey, Mustafa Kemal'e, Keskin'de çok zeki ve ağzı laf yapan bir papaz tanıdığını, onun başpapaz yapılmasıyla bu planın başarıya ulaşabileceğini aktarır. Mustafa Kemal'de Rıza Bey'den önce papazın ağzını aramasını sonra da ikna olması halinde derhal Ankara'ya getirmesini ister.[254]

Efthim'in, Kemalistlerin yanında yer almasına ilişkin hem kendisinin hem Türk tarafının hem de Yunan tarafının farklı fikirleri mevcuttur. Çeşitli çalışmalar, karşılıklı bir takım imtiyazlar gibi gelişmeler sonucunda, 21 Eylül 1922'de Kayseri'de "Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi" kurulur. Ayrıca o dönem sürgünde olan Anadolu Hıristiyanlarının kurtarılması ve sürgünde olan Ruhbanın geri dönebilmesi için de bu patrikhane ile iş birliklerinin var olduğu bilinmektedir. Neticede, hükümetin projesi olarak Papa Efthim tarafından bu kilise kurulmuş ve Fener Rum Patrikhanesi'nin sınır dışı edilmesi için kullanılmak üzere, üzerinde ehemmiyetle durulmuştur.

Günvar Otmanbölük *Tarih Dünyası* dergisindeki Türk Ortodoks Patrikhanesi ile ilgili yazısında Papa Efthim'den şöyle bahsetmektedir;

> "Türk dostu Papa Eftim, Fener darbesi ile Patrikhaneye girmiştir. Papa Eftim, Orta Anadolu Rumlarının Türk- Ortodoks olduklarını söylemektedir. İtilaf devletlerinin İstanbul'dan çekilmesi ile paniğe kapılan Patrikhane, sürekli toplantılar yapıyor ve daha önce aforoz ettiği Papa Eftim'den şefaat diliyorlardı. Kendisini patrikhanenin temsilcisi olarak seçmişlerdir. Fakat ilk günlerde kendisine gösterilen bu güler yüz, yerini tenkidlere bırakmış ve hareketleri zorbalık olarak görülmeye başlanmıştır. Bu sürecin sonunda kendisinin temsilciliği alınmış ve kendiside bu tip bir görevi reddettiğini beyan etmiştir."[255]

Papa Efthim'in, Büyük Taaruz öncesinde Büyük Millet Meclisi duvarı üzerinden halka hitabına yer veren Nureddin Peker, Efthim'in, Patrikhane'nin

[254] Macar, **a.g.e**., 87.

[255] Günvar Otmanbölük, "Patrikhane'ye Dair", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 9, 1977, s.33.

ihanetinden söz ettiğini ve Türk Ortodokslarının mal ve canları ile Milli Mücadele'ye katıldıklarını söylediğini, ifade etmektedir.[256]

Yazar, Papa Efthim'in, dini siyasete alet eden Fener Patrikhanesi ile 65 yıl boyunca mücadele ettiğini ileri sürmekte, Fener Patrikhanesi'nin, Türk Ortodoksları Yunanlaştırmak için birçok girişimde bulunduğunu, okullar açıp bu okullara Yunanistan'dan Megalo İdea taraftarı öğretmenler getirttiğini ve bazı yerlerde de etkili oldukları için Türk Ortodokslarının Yunanlı eğilimi gösterdiklerini söylemektedir.[257]Rumların amacının, Rum dilini konuşan bir nesil meydana getirmek olduğunu, Papa Efthim'in ise her daim kendi cemaatini Fener Patrikhanesi'ne karşı uyardığını ve birlik olmaya çağırdığını ileri sürmektedir.[258] Milliyetçi bakış açısına sahip tarihçiler açısından Efthim'in Türklüğü ve milliyetçiliği, vatana bağlılığı konusunda hiçbir şüphe söz konusu değildir.

Nurettin Peker, Fener Patrikhanesi'nin, dünya devletlerine, *"canavar, zalim Kemalistlerin zulmünden biz Hıristiyanları kurtarmaya geliniz! Ankara'daki zehirli yuvalarını yıkmak için acele ediniz!"*[259] şeklindeki çağrısına, Efthim'in, hemen cevap vererek, Ankara Hükümeti'nin Hıristiyanlara çok iyi davrandığını, aslında Fener Patrikhanesi'nin dini siyasete alet ettiğini ve bunu Anadolu'ya gelerek görebileceklerini söylediğini belirtmiştir. Yazar, gelen gazetecilerin, Hıristiyanların Ankara Hükümeti'nce öldürülmesi söylentilerine ilişkin sorusuna, Efthim'in, öldürülen kişilerin vatana ihanet ve hainlik gerekçesi ile İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak, suçlu bulunmaları halinde öldürüldüklerini ve bunların sadece Hıristiyan değil, Müslümanlardan da olabildiğini aktardığını ve Anadolu'da bir Hürriyet Davası yürütüldüğünü, Müslüman ve Hıristiyan meselesi gibi bir meselenin olmadığını söylediğini ifade etmektedir. [260]

---

[256] Peker, **a.g.m**.,s.3689.

[257] Peker, **a.g.m**., s.3690.

[258] Peker**, a.g.m**., s.3690-3691.

[259] Peker, **a.g.m**., s. 3691.

[260] Peker, **a.g.m**., 3691-3692.

Milli hükümet tarafından Türk Ortodoksları tanınmış ve Papa Eftim Ankara'ya gelmiş, savaş tamamen bitip, Yunanlılar çekilinceye kadar da Mustafa Kemal'in emrinde çalışmıştır. Nurettin Peker, Papa Efthim'in, Türk-Yunan dostluğunun kurulmasının ardından Galata'daki Panaiya Kilisesi'ne yerleşerek dini ve insani görevlerine döndüğünü ve Türk-Yunan dostluğunu önemsemekle birlikte, Yunanlıların samimiyetine hiçbir zaman inanmadığını söylerken, Kıbrıs davasında Yunanlıların tutumlarının Papa Efthim'i haklı çıkardığını düşünmektedir.[261] Yazar, aziz dostum diye hitap ettiği Papa Efthim'in ölümünü, büyük bir kayıp olarak nitelerken, kendisinden her daim Türklüğe ve insanlığa bağlı kalan Milli Mücadele arkadaşı olarak söz etmektedir. Teselli olarak ise, oğlu II. Patriğin, bu büyük mücahidin davasına devam edeceğine olan inancını görmektedir.[262]

Milliyetçi ideoloji ekseninde, ulus devletleşme sürecine giren yapıların, en büyük ihtiyaçlarından biri, halkın dini hassasiyetleri üzerinden politika yürütmek ya da "düşmanının" söylemde güçlü olduğu alanda etkinlik kazanabilmektir. Bu da bir çeşit savaş stratejisi olup, Papa Efthim ile ulaşılmak istenen amaç da oldukça açıktır. Nitekim İstanbul Hükümeti'ne yakın Şeyhülislam'ın, Milli Mücadelecilere yönelik halka olumsuz seslenişine karşı, Ankara Hükümeti, Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi'ye, milli mücadele yanlısı bir fetva yayınlatmış ve İstanbul fetvasına karşı, Ankara fetvası ile Şeyhülislam'ın etkilediği halkı tekrar etrafında toplamaya çalışmıştır. Papa Efthim, hem Hıristiyan halkın desteğini alarak harekete meşruluk sağlamak gibi bir görev yaparken, hem de Rum Ortodoksları bölmek ve Patrikhane'nin gücünü ve etkinliğini kırmak açısından Milli Mücadele için önemli görülmüştür. Özetle, Papa Efthim aslında görevini iyi ifa ederek, Milli Mücadele ve sonrasında, Ankara Hükümeti'ne faydalı işler ortaya çıkarmış fakat sürecin sonlanması ile etkinliğini kaybederek patrikhanesi isimsel düzeyde kalmıştır. Türk Ortodoks Patrikhanesi bugün de var olmakla birlikte, Türk oldukları söylenen Karamanlı ve Kayserili cemaatinin, Ortodoks oldukları için mübadele kapsamına alınarak, Yunanistan'a yollanması ile herhangi bir etkinliği kalmamıştır.

---

[261] Peker, **a.g.m**.,s. 3692.

[262] Peker, **a.g.m**., s.3692.

5.5.3. Türk Tarih Yazımında Patrikhane Algısı

Patrikhane, Türk tarih yazımının en önemli "öteki" öğelerinden biridir. Patrikhane, her daim tehlikeli, yabancı, Yunan hayallerinin destekçisi ve takipçisi gibi sıfatlarla anılmaktadır. Türk tarih yazımı devamlı suretle, Kurtuluş Savaşı dönemine atıf yapmakta ve bugün dahi bu durumdan vazgeçmek istememektedir. Fakat milliyetçi ideolojinin tüm dünyada yükseldiği, birçok etnik grubun ayrışarak kendi ulus devletlerini kurduğu ve konjonktürel olarak da dünyanın ve dünya siyasetinin bambaşka bir seyir izlediği Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem ile tüm dönemleri bir arada tutmak suretiyle ilişkilendirerek, genel bir algı yaratmak doğru değildir. Patrikhane'nin kendi içerisinde bile tarihsel süreçte farklı dönüm noktaları yaşanmış, Yunan milliyetçiliğinin yükseldiği dönemler gibi bir takım çatışma dönemleri olmuştur. Süreçleri kendi dönemi içerisinde değerlendirerek gerçeğe ulaşmaya çalışmak tarihçilik açısından önemlidir.

Milliyetçi bakış açısına sahip tarihçilerin çalışmalarında, sürekli olarak Patrikhane'nin "iç yüzüne" ilişkin resmi vesikalardan, daha önce ortaya çıkarılamamış, ilk olarak çıkarılacak belgelerden söz edilmektedir. Fakat dikkat çeken husus, bu vesikalara dair, çalışmalarda hiçbir kaynak bulunmamasıdır. Yani ne vesikaların kendisi, ne sureti, ne de alıntı yapıldığı yer belirtilmemektedir. Metinler daha ziyade, vesikalara dayandığı ileri sürülen, kişisel düşüncelerin aktarımı biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Gizli bir rapordan yola çıkılarak yazıldığı ifade edilen çalışmalarda, bu raporların nerede olduğu bilinmemekte ya da herhangi bir kaynak aktarımı görülmemektedir. Ruslarla devamlı dostluk, Fener'in son entrikası gibi ifadelerle başlayan, 1965 yılında yazılmış çalışmalarda, dönemin konjonktürüne uygun olarak, Patrikhane, komünist rejim ve Rusya ile ilişkilendirilerek, hem patrikhane hem de komünizm karşıtlığı üzerinden propaganda yapılmaktadır. Patrikhane'nin, Ruslarla devamlı dostluğundan söz edilirken, özellikle Rusya'daki komünist rejime vurgu yapılmakta, Fener Patrikhanesi gibi dini bir kurumun, "Allaha inanmayan ülke" olarak tabir edilen Sovyet Rusya ile ilişkisi şaşkınlık ile karşılanarak, böyle bir münasebetin normal şartlarda mevcut olmaması gerekliliği ifade edilmektedir. Sen-Sinod üyelerinin, Sovyet Rusya taraftarı, komünizmi

destekleyen tutumları olduğu belirtilirken, bu yolla komünizm karşıtlığından yararlanılarak, Patrikhane tepkiye açık hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun, *Tarih Dünyası* dergisindeki çalışmasında, paylaşılan karikatürde, Patrik Meletios'un kafası bir yılanın vücuduna eklenmiş ve dili de yılandili şeklinde tasvir edilmiştir. Ve Patrik Meletios *"sıcaklarla birlikte başını kaldıran yılan"* cümlesi ile tanımlanmıştır. Patrik, Türklük aleyhinde yapmadığını bırakmayan ruhani kişi olarak gösterilerek, aynı çalışmadaki, başka bir karikatürde ise, siyah bir kargaya papaz giysileri giydirilerek, Fener Patrikhane binasının çatısında resmedilmiştir. [263]

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun yine *Tarih Dünyası* dergisinde yayınlanan "su yüzüne çıkan gerçekler" başlığıyla aktarılan başka bir çalışmasında, Fener Patrikhanesi'nin Pan-Elenist Megalo İdea taraftarı olarak, kırk yıldan beri üzeri örtülmüş asıl kimliğini Kıbrıs olayları ile açığa çıkarttığı ileri sürülmektedir.[264] Bu iddiayı destekleyen herhangi bir kaynağa ise çalışmada rastlanmamaktadır.

Yazar, milliyetçi bakış açısına sahip tarihçilerin sık başvurduğu Kurtuluş Savaşı argümanına geri dönerek, Patrikhaneye hitaben, korkutmak ya da yazarın kendi ifadeleriyle had bildirmek amacıyla şu ifadeleri kullanmaktadır;

> "Tarihin geçmiş vakalarını karıştırmıyoruz. Onları karıştırsak, sizin bir gün bu topraklarda durmanız mümkün olmaz. Patrikhane mahzenlerini polis elbiseleri, silahlar doldurarak, bir gün Türk düşmanlarına zabıta elbisesi giydirip, Türk kanı taşıyanların kanları ile İstanbul sokaklarını sulamak isteyenler de, tıpkı sizin gibi ruhani vazife yapmak için o çatı altında yaşayanlardı. Ölüm- dirim savaşımızda, bu vatan düşman çizmeleri altında inlerken Fener'in tutumunu da burada bahis konusu yapmak istemeyiz. Onların hepsini unutmuş görünüyoruz. İstiyoruz ki, artık tarihi dersler kâfi gelsin ve Patrikhane, hakiki hüviyeti ile patrikhane olsun."[265]

[263] Banoğlu**, a.g.m**., s.166.

[264] Niyazi Ahmet Banoğlu, "Fener Patrikhanesi ve Arnavut Ortodoksların Çiğnenen Hakları", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 7, 1965, s.242.

[265] Banoğlu, **a.g.m**., s.243.

Milliyetçi tarihçiler açısından, tarihsel süreçlerde yaşanan tüm olayların, Rum ihaneti olarak değerlendirilen Yunan bağımsızlığının ve Yunanistan Devleti'nin kurulmasının, tüm Yunan milliyetçiliğine dair siyasal hareketlerin, Türk-Yunan Savaşı'nın ve tüm ihanetlerin sorumlusu kesin bir biçimde Patrikhane'dir. Aşağıdaki alıntı örnek mahiyetinde olup, bu gibi yüzlerce, binlerce örneğe rastlamak mümkündür.

> "İki Grigoryos arasından yüzlerce patrik gelip geçti. Rejimler değişti. Devirler kapandı, açıldı. Görünüşte Patrikhane de değişti ve aslında kendisini bir değişiklik içinde gösterebildi. Milli mücadelede Meletios da, Hristosmos da, hiçbir şeyin değişmediğini ispat eden iki misal idiler…Şimdi aynı hakikat, Kıbrıslı Papaz Makarios'da devam ediyor."[266]

Milliyetçi tarih yazımı açısından, patrikhane ile alakalı tartışmasız konulardan biri de patrikhanenin var oluşu meselesidir. Bu bakış açısına göre, Ortodoks mezhebinin bugün varlığını sürdürebilmesi ve yok olmamasının tek nedeni, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden bu güne Ortodoks Patrikhanesi'nin korunmuş olmasıdır.

> "Amerika'da yaşayan bazı Rumlar, Türkiye'de Ortodokslara baskı yapılmak suretiyle yok edilmeye çalışılıyorlar iddiası ile Amerika Devleti'nin Hıristiyan olmasından faydalanmak suretiyle propaganda yolu ile destekçi bulmaya çalışıyorlar. Ve bazı Amerikalı yazarlar tarafından da lehlerine destek bulabiliyorlar. Fakat İstanbul'un fethinden bu yana Türk Devlet adamları Ortodoksluğu himaye etmemiş olsalardı, dünyada Ortodoksluk kalmayacak, Katoliklik ve Protestanlık içinde yok olup gidecekti."[267]

Milliyetçilerin, Türkiye'deki dini kurum ve müesseselerin kutsallığına ilişkin genel algısının tersine, milliyetçi tarihçilerin metinlerinde, Patrikhane, Patrik ve Ortodoks din adamları ve tabi ki cemaatleri olan Rumlar hakkında oldukça sert bir üslup kullanılmaktan kaçınılmadığı görülmektedir. Aşağıdaki alıntı yüzlerce

---

[266] Kutay, **a.g.m**.,s.66.

[267] Orhan Ş. Yüksel, "Ortodoksluk ve Türkler", **Hayat Tarih**, Cilt 2, Sayı 11, 1966, s.82.

örnekten bir tanesi olarak verilmiş olup, kullanılan üslubu göstermesi açısından önemlidir.

> "Her kuvvet ve her menfaat karşısında eğilmeyi, zehirli yılanlar gibi sokmak fırsatını kaçırdığı zaman, dilini çıkarıp yalvarmayı asırlardan beri talim eden Rumlar, mütarekeden beri Türk izzeti nefsini rencide eden hayasızlıklarını, mahut Patrik Meletiyos'a yükletmek ve bu suretle işin içinden sıyrılmak istediler. Irkına mahsus bütün alçaklık ve entrikacılığı nefsinde toplayan Meletiyos da, Türk milletine karşı irtikab ettiği cinayetlerin hesabını ödemekten korkarak, İstanbul'un tahliyesinden takriben iki hafta evvel-güya izinli olarak- Yunanistan'a savuşup, Aynaroz'a yerleşti."[268]

[268] Otmanbölük, **a.g.m**., s.32.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK TARİH YAZIMINDA PONTUS MESELESİ VE KARADENİZ RUMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

6.1. Pontus Meselesi ve Karadeniz Bölgesi'nde Rum Kimliği Sorunu

Bölgedeki nüfusun yapı ve özelliklerini açıklayabilmek için öncelikle 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmesiyle başlayan sürece bakmak gerekmektedir. Bu tarihten itibaren daha önce ağırlıklı Hıristiyan olan nüfus, büyük değişimler göstermeye, ihtida gibi meseleler de bu dönemle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Trabzon şehrine dair dört tahrir defterinden fetih sonrası dönemde bölgenin nüfus yapısına ilişkin bilgi alınabilmektedir.

Trabzon'un fethinden sonra Sultanın emri ile bölgeye zorla iskâna tabi tutulan Müslüman bir topluluk mevcuttur. Bunlar bölgedeki Müslüman nüfusunun %78,3'ünü oluşturmaktadır. Orta Anadolu'nun iyice yerleşmiş Türk merkezlerinden getirilmişlerdir (Amasya, Osmancık, Niksar vs.). İkinci bir kendi istekleri ile yerleşen Müslüman nüfus mevcuttur. Bunlar Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra şehre iskân ettirdiği azablar ve onların soyundan olanlardır. Bunlar da şehrin Müslüman kısmının geri kalanını oluşturmaktadırlar (%21.7). Yani şehirde %19.2 oranında Müslüman nüfus mevcuttur. Aynı tarihlerde şehrin Hıristiyan nüfusuna baktığımızda, Cemaat-ı Gebran yani Gavurlar Cemaati denilen alanda üç ayrı Hıristiyan mezhebi vardır. En büyüğü 12 mahalle ile Hıristiyanların %80.67 sini kapsayan Rum Ortodokslardır. Diğeri Ermenilerdir. Hıristiyan nüfusun %15.46'sını oluşturmaktadırlar. Ve Katolik Latinler vardır. Bunlarda, Hıristiyan nüfusun %3.87'sini oluşturmaktadırlar.[269] Bu tarihten sonra ilerleyen yıllarda şehrin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması süreci başlamıştır. Şehre gelen Müslüman ahaliden geri dönenler de olmuştur.

[269] Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi**, İstanbul, Boğaziçi Üniv. Yayınları, 1998, s.22-23.

1486-1583 yılları arasında nüfusun Müslüman ve Hıristiyan oranında değişimler gerçekleşmiştir. Bunda çeşitli nedenler etkili olmuştur. Bunlardan biri de nüfusun İslamlaştırılmasıdır ki en etkili olan da budur. Rum Ortodoks halkın isim değiştirerek Müslüman isimler alması din değiştirme hadisesini bize açıklar niteliktedir. İslamiyet'i seçen yerli Hıristiyanlar, azat edilmiş köleler, devşirme yoluyla İslamlaşmış kimseler bu değişkenliği açıklamaktadır. İslamlaştırma dalgaları fetih sırasında ve fetihten hemen sonra başlamıştır. Bu dönemde Müslüman nüfus bölgede çok az olduğundan Müslümanların baskısı ihtimalinden söz etmek mümkün değildir. Din değiştiren nüfus, başarının anahtarı olarak sultanlarının dinine bağlı olmak ilkesini benimsemiş olabilirler. 1553 yılında Trabzon'un "büyük kargaşalık" döneminde de sürgünle gitmek istemeyen bir kısım halkın da din değiştirmeyi tercih etmiş olabileceği düşünülebilir. 1523-1553 yıllarında egemenlerin dini olarak İslamiyet, saygınlık kazanmasının ardından, şehrin Müslüman nüfusunun artmasıyla da oldukça güçlenmiştir. 1583 Tahrir defterinde, Hıristiyanların %20.70'inin Müslüman olarak belirtildiği görülmektedir. Yani beş Hıristiyan ailesinden biri din değiştirmiştir. Din değiştirme sorunu ve bunun şehir üzerindeki etkisi konusu üzerinde başka bir görüş de Müslüman camilerine dönüştürülen Hıristiyan kiliseleri incelemesine bizi yöneltmektedir. 1461-1583 yıllarında şehrin en büyük üç Rum-Ortodoks kilisesi camiye dönüştürülmüştür.[270] 16.yy'da bölgede Müslüman olmak, Hıristiyan olmaktan ekonomik olarak daha avantajlıydı. Şehrin Hıristiyanları Müslümanlardan daha çok vergi veriyorlardı. Bunun da ihtida nedenlerinin belki de en önemli etkenlerinden biri olduğu sanılmaktadır.

Pontus'ta yaşayan ve Türkçe konuşan Hıristiyan-Ortodoks nüfusu aynı bölgede yaşayan Müslümanlardan ayırmak olanaksızdır. Din, bu bölgede yaşayan insanların kimliğini belirleyen en önemli unsurdu. Mübadele öncesi genel kanı Müslümanlar ve Ortodoks Rumlar arasında ciddi bir husumetin olmadığı yönündedir. Birbirlerinin dinine, kültürel yaşamına, birazda o coğrafyayı ortak olarak paylaşma zorunluluğu da olduğundan, saygılıdırlar. Hatta birbirlerinin dini etkinliklerine katılır, kültürel özellikler de tüm halka aitmişçesine benimsenirdi. Örneğin Rumlara

[270] Lowry, **a.g.e**., s.120-121.

ait olan kültürel etkinliklerden Kalandar eğlenceleri Müslümanlar tarafından da yapılırdı ve günümüze kadar gelmiştir. Atma türküler yine iki kesime de ait kültürel öğelerdir ve bugün de varlığını her iki tarafta da sürdürmektedir. Yaylacılık, yayla ortası, karnes şenliği, horon, ırgatlık (*Arğatiya*- bir işin toplu olarak yapılması geleneği), *parakath* (toplu işler için bir araya gelindiğinde işler bitince yapılan eğlenceler), düğünler, yemekler, müzik çalgıları her iki kesimde de ortak olarak bulunmaktadır.[271]Bugün yöredeki Müslüman halk, hala bu gelenekleri sosyal yaşamları içerisinde sürdürmektedirler. Bu düzen ve etkileşim, milliyetçiliğin bir sonucu olarak "öteki" algısı oluşuncaya kadar devam etmiştir. Başlangıçta öteki olarak görülen toplulukla ilişkilerde tam anlamıyla bir çatışma görülmese de, ilerleyen süreçte yaşanan sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeler, iki topluluk arasında karşılıklı büyük düşmanlıkların gelişmesine sebep olmuştur.

M. Tayyip Gökbilgin, Trabzon'un ilk fethedildiği dönemlerde, Osmanlı İmparatorluğu açısından büyük bir önem arz etmediğinden, yörenin yetkilendirilen devlet görevlileri vasıtası ile yönetildiğinden söz etmektedir. Fakat zamanla devlet merkezinin dikkatini çekmesi ile birlikte buraya önem verilmeye başlanmıştır. Bu durumun sebebi olarak ise, buranın nüfusunun tamamına yakınının gayrimüslim olması ve bu nedenle İslamileşmesi için belirli bir sürenin geçmesi gerekliliği gösterilmektedir. İslami değerleri olmayan, kültürel anlamda bambaşka bir yerin ilk başta devletin ilgisini çekmemesi de oldukça normal görülmektedir. Bu nedenle yöreye dair bilgilerin yörenin İslami karakteri kazanması ile başladığı ifade edilmektedir.[272] Özetle yazar, Müslüman nüfusun artışına paralel olarak, Hıristiyan mahallelerindeki nüfus oranındaki azalmadan bahsederken, buna rağmen Hıristiyan nüfusun bölgede çoğunluğu oluşturduğu realitesini göz ardı etmemektedir. İhtida yolu ile Müslüman olmuş hanelerin bulunduğu bilgisini aktaran yazar, bu verdiği bilgilere ek olarak, sadık olmadığını düşündüğü Rum reayanın, devlet tarafından mallarına el konulduğunu, mallarının tımara dönüştürüldüğünü, aralarında sürgüne

[271] Ömer Asan, **Pontus Kültürü**, İstanbul, Belge Yayınları, 1996, s. 176.

[272] M.Tayyip Gökbilgin, "**XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi**" Belleten, Cilt 26, Sayı 102, 1962, s.293.

gönderilenlerin de olduğunu aktarmaktadır. Yazar, bazı bölgelerde hiç Müslüman hanesi bulunmayıp, var olan Müslüman hanelerinin sonradan Müslüman olmuş yani irtida etmiş haneler olduğunu da belirtmektedir.[273]

Bu tarihlerdeki resmi kayıtlara bakıldığında, baba adı ve kendi adı Abdullah olan yüzlerce kişinin bulunduğu görülmektedir. Çünkü Allah'ın kulu anlamına gelen Abdullah ismi, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçerek, din değiştiren kişilerce çok fazla kullanılmaktadır. Yeni Müslümanlar ayrıca orijinal Türk isimleri olan Boston, Doğan, Gazi, Arslan, Pervane, Bhara gibi isimleri de kullanmaktadır.[274]

Türk tarih yazımı, bölgede yaşayan Rumların Müslümanlaştırılması sürecini, yeni Türk devletinin kurulduğu ilk yıllardan bu güne değin, kabul etmeme yönünde bir politika yürütmektedir. Bunun amacı ise homojenize bir toplum hayaliyle yola çıkan ulusalcı algının, karşısına çıkabilecek kimlik problemini temelden yok saymak istemesidir. Çünkü bu algıya göre, mübadele ile birlikte Karadeniz'de yaşayan Rumların tamamı gönderilmiş ve bölge artık etnik olarak homojen bir hale getirilmiştir. Yani bölgede Rum unsura ait herhangi bir kalıntının varlığı söz konusu değildir. Kalan halk tartışmasız Türk ve Müslümandır. Fakat Karadeniz bölgesi daha öncede belirtildiği gibi, Hıristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı, Osmanlı Devleti hakimiyeti sonrasında ise çeşitli nedenlerle ihtidaların, asimilasyonların tarih boyunca sürekli olarak devam ettiği bir coğrafyadır. Örnek vermek gerekirse, mübadele sürecinde topraklarından ayrılmamak için din değiştiren Rumların varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Bugün bile akrabalarının bir kısmı Hıristiyan olup, Yunanistan'da, kendileri ise Müslüman olup, Türkiye'de yaşayan birçok insan vardır.

Bölgede Rum kimliğini reddetmek üzerine kurulu milliyetçi algı, yeni Türk ulus devletinin kurulduğu ilk dönemlerden itibaren çeşitli politikalar yolu ile Rum kimliğini insanların belleğinden silmeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından

[273] Gökbilgin, **a.g.m**., s.297-298.

[274] Ayşegül Kuş, "**The Evaluation Of Some Claims of Western Travelers And Researchers About The Crypto-Christions in Trabzon And Its Vıcınıty in The XIX. Century**" **Belleten**, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s.539-540.

bugüne, Rumca konuşmanın yasaklanması, Rum kimliğinin ötekileştirilmesi, Rumlara ait mimarinin ve kalıntıların yok edilmesi, bölge insanının zihninde yaratılmak istenen şovenist, ırkçı algı, halkın etnik kökenini tespite yönelik sürekli bir biçimde Orta Asya coğrafyasına yapılan atıflar gibi uygulamalar ile Rum kimliğini çağrıştıracak her şey yok edilmeye çalışılmış ve etkili de olmuştur.

Bugün, Rum kimliği ile ilişkili her şeyi yasaklayan, meselesinin konuşulmasını ya da tartışılmasını dahi kabul etmeyen, kesin ve net bir politika ile bu kimliği reddeden milliyetçi devlet algısı, politik karşıtlıklar söz konusu olduğunda rahatlıkla bölgeye Pontus, bölge halkına da Rum ya da Yunanlı diyerek, kendi vatandaşını bu sefer de yıllardır inkâr ettiği bir kimlik üzerinden ötekileştirmektedir.

6.1.1. Pontus ve Kripto Hıristiyanlar

Kripto Hıristiyanlar aslında Ortodoks dinine sahip olmalarına rağmen dinini saklayıp, Müslüman bilinen ve bu şekilde yaşayan gruplardır. Pontus bölgesinde bazı yerleşim yerlerinde 20.000 civarında Kripto Hıristiyan vardı.[275] Bu rakam değişik yazarlar tarafından bazen daha çok bazen de daha az verilebilmektedir.

Bölgede Osmanlı hâkimiyeti sonrasında yöre halkının bir kısmı yıllar içerisinde İslamiyet'e gönüllü ya da zorunlu olarak dönmüşlerdir.1650'lerde din değiştirme olayı Hıristiyanlar arasında artmaya başlamıştır. Doğudaki Hıristiyan Kilisesi, Hıristiyan halkın kiliselere gitmemesine yol açan, gönüllü ve zorunlu bu İslamlaşma dalgasını durdurmak amacıyla, gizli Hıristiyanlık çözümünü ortaya çıkarmıştır.[276]

Osmanlı İmparatorluğu'nda gizli Hıristiyanlar yaklaşık 200 yıl varlıklarını korumuşlardır. Bu durum onlar için oldukça tehlikeliydi. Çünkü açığa çıktıkları takdirde, onları ölüm cezası beklemekteydi. Çünkü İslamiyet'e göre geçerli olan

[275] F.W. Hasluck, **Christianity and İslam Under the Sultans**, Vol: 2., Octagon Books, New York 1973, s.469.

[276] Yorgo Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar**, İstanbul, Belge Yayınları, 1999, s. 24.

hüküm, Hz. Muhammed'in kelamıydı ve sadık Müslümanlar İslamiyet'i terk etmeleri halinde ölümle cezalandırılırlardı.

Gizli Hıristiyanlar, Hıristiyanlık görevlerini gizli mabetlerinde yaparlardı. Mabetleri genellikle evlerinin altında ve gizli bir iç kapıdan girebilecekleri şekildeydi. Burada ikonalar ve şamdanlar bulunurdu. Ayin ve dualarını burada yaparlardı. Gizli Hıristiyanlar sosyal yaşamda aynı Müslümanlar gibiydiler. Giyimleri, evleri, yaşam şekilleri her şeyleri Müslümanlarla aynıydı.[277]

Ayşegül Kuş, *Belleten*'deki yazısında, Kripto Hıristiyanlara, yani iki yüz yıl kadar dinlerini gizleyerek Hıristiyan olup, Müslüman gibi yaşamış ahaliye ilişkin olarak batılı gezginlerin ve araştırmacıların aktarımlarına dayanan bazı bilgiler aktarmaktadır. 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra, bazı köylerdeki Müslüman oldukları bilinen ve Müslüman olarak kayıtlı olan insanların, aslında Hıristiyan olduklarını açıkladıklarını ve yabancı konsoloslukların yardımları ile meselenin uluslararası bir boyut kazandığını ifade etmektedir. Yazar bunun sebebi olarak, Islahat Fermanı ile Abdülmecid'in, tebaanın dinsel özgürlüklerini tanımasını göstermektedir. İngiltere ve diğer batılı güçlerin bu konu ile ilgili raporlar hazırladıklarını aktaran yazar, hepsinin yapılacaklara ilişkin bir ajandası olduğunu, fakat Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ajandasının bulunmadığını ileri söylemektedir.[278]

Pontus'ta ilk tanık olunan deliller, gizli Hıristiyanların şapelleridir. Bu kişiler sünnet olmuyorlar ve gizlice Rum kiliselerinde ya da evlerinin altlarındaki şapellerde ayinlerini yapıyorlardı. Tanıklar, bu insanların yarı Müslüman yarı Hıristiyan olduklarını ifade etmektedir. Müslüman gibi yaşayıp, Hıristiyan adetlerini yerine getirmeye devam ediyorlardı. Bazı yazarlar Kripto Hıristiyanları, Hıristiyanlığın avantajlarından yararlanmak isteyen, ikiyüzlü ve şüpheci olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca Kriptolar Hıristiyanlar arasında, dinlerini tamamen unutmuş ve artık

[277] R.M. Dawkins, "The Crypto-Christians of Turkey", Byzantion, **Revue International Studies Byzanties**, Berlaimont VIII, 1933, s. 252-253.

[278] Kuş, **a.g.m**., s.549-552.

Müslüman gibi yaşamayı kanıksamış "dönmelerden" de söz edilmektedir. Nihayetinde, Tanzimat ve imparatorluk sonundaki liberal atmosferde, Müslüman oldukları bilinen birçok kişi Hıristiyan olduklarını açıklamışlardır. Trabzon'da sayıca çok olmalarından ötürü mesele Trabzon üzerinden aktarılsa da imparatorluğun geneline yayılmış bir durumun varlığından söz etmek mümkündür.[279]

Tanzimat ile birlikte Kripto Hıristiyanların varlığı gerçeği ve ortaya çıkışları, Türklerin tepkisine neden olmuştu. Kripto Hıristiyanlara yönelik olarak, "çamura döndüler", bulundukları yerlerin adları verilerek "kafirliğe döndüler" gibi tepkilerle karşılaşılmaktadır. Ayşegül Kuş, Müslümanların birlikte yaşadıkları gizli Hıristiyanlardan haberdar olduklarını ileri sürmektedir. Bu grupların birlikte yaşadıklarını ve herkesin bu durumdan haberdar olduğunu söylemektedir. Bu nedenle, 1857'de Kripto Hıristiyanların ifşasının, yerel halk ya da otoriteler tarafından hayal kırıklığı yaratmadığını ifade etmektedir. Fakat dönem itibariyle yaşanan atmosfere bağlı olarak, bu durum batılı güçlerin sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda ilgilerini çekmiş ve durum değişmiştir, demektedir. [280] Fakat bu iddia oldukça tartışmalıdır. Daha doğru ifade ile hemen hemen hiçbir kaynak böylesi bir durumdan söz etmemektedir. 200 yıl kadar varlığını koruyabilmiş bir oluşum, herkes tarafından ve hatta devlet tarafından biliniyor ise, neden Müslüman gibi yaşamaya devam etmeyi tercih etmişlerdir ya da devlet bunu tahkik etmeyecek midir? Daha çok cizye vergisi ve yönetimsel sorunlardan kaçınmak üzere tercih edilmiş bir yöntemde, devletin vergiden kaçındığını bile bile binlerce kişiye örtülü bir destek sağlaması akla yatkın bir iddia değildir.

6.1.2. Pontus'ta Değişen İlişkiler ve Pontus Milliyetçiliği

Ayşegül Kuş'a göre, 19. yy ortalarına kadar Trabzon'da, çoğunlukla insanlar ulusal farkındalık içerisinde değillerdi. Yazar'a göre, ulusal farkındalık Tanzimat'tan sonra gelişmiş, bu tarihten sonra ise Yunanistan kurulmuş ve Helenizm politik ve kültürel olarak yayılmaya başlamıştı. Yunanistan, bölgedeki Ortodoks Rumları

[279] Kuş, **a.g.m**., s.554-559.

[280] Kuş, **a.g.m**., 559-560.

etkileyen bir faktör haline gelmişti. Özellikle, Yunanistan'dan bölgeye taşınan eğitim çok etkili olmuştu. Eğitimle yeni etnik grup algısı yaratılmak üzere, öğrencilerin Atina'ya yollandıklarını ifade eden yazar, döndüklerinde Yunan felsefesini ve klasik Yunanı öğrenmiş oluyorlardı, demektedir. Artık, 19. yy'da yeni elit sınıfın eğitimli ve zengin olduğunu, özellikle lider kadroların içinde öğretmenler, doktorlar, tüccarlar ve din adamları bulunduğunu, yani Pontus'ta Rum elitin, iyi eğitimli ve Fransız Devrimi'nden ve Yunan isyanından etkilenmiş, uluslararası bağlantıları güçlü bir grup olduğunu aktarmaktadır. Yazar, bölge halkının Rum kimliğini öne çıkarmasında Rusya Devleti'nin desteğinin de çok önemli olduğunu ifade etmektedir.[281] Pontus'ta tüm Rum ahalinin, Yunan Krallığının tekrar kurulacağına ve Konstantinopolis'in başkent olacağına inançlarının çok büyük olduğunu ve Karadeniz Rumlarının güçlü bir milliyetçiliğe sahip olduğunu da aktaran yazar, Filik-i Eterya örgütünün ise burada çok etkili olduğunu ve hatta bazı Müslümanların Hıristiyan olmalarına neden olduğunu ifade etmektedir. Ankara hükümetinin ise bu mevcut durumdan ve Karadeniz'de ki Yunan etkinliğinden haberdar olduğu aktarılmaktadır. [282]

Nurettin Peker, *Tarih Konuşuyor* dergisindeki yazısında, Milli Mücadele esnasında Pontus'ta faaliyet gösterdiği ifade edilen üç çeteden söz etmektedir. Bunlar, Kısabacak Yorgi, Abacı Yanko, Sarı Yani çeteleridir. Binlerce Pontusluyu kumanda eden bu çetelerin, büyük zaferden altı ay önce, izlerini kaybettirip, Yunan ordusuna katılmak üzere dağlardan yola çıktıklarını ileri süren yazar, fakat Türkler tarafından pusuya düşürülerek imha edildiklerini ifade etmektedir.[283]

[281] Ayşegül Kuş, "**The Evaluation Of Some Claims of Western Travelers And Researchers About The Crypto-Christions in Trabzon And Its Vıcınıty in The XIX. Century**" **Belleten**, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s.552-553.

[282] Kuş, **a.g.m**., 554.

[283] Nureddin Peker, "Alemdar, Son Pontusçuları Nasıl Ortadan Kaldırmıştı?", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 3, Sayı 18, 1965, s.1145.

6.2. Türk Tarih Yazımında Türk Hoşgörüsü ve Adaletine Karşılık Rum Hainliği ve Vefasızlığı Mottosu

Türk tarih yazımında, milliyetçi argümanların bir gereği olarak, tarihsel süreçlerde yaşanan gelişmelerde, Türklerin hoşgörü ve adaletine ilişkin çok fazla aktarım bulunmaktadır. Bu teze göre Türkler, tarihsel süreçlerde ve olaylarda her daim doğru olanı yapmış, adalet ve hoşgörüden asla vazgeçmemiş, ahlaka çok önem vermiş, düşmanı gibi hiçbir zaman olmamıştır. Bunun tam tersi biçimde ötekiler ve özellikle de Rumlar, ahlak ve adalete asla önem vermemiş, var olma sebepleri olan Türklere karşı her daim vefasızlık ve hainlik yapmış, her daim çıkar ve menfaatlerini düşünmüşlerdir.

Azmi Süslü, *Belleten*'deki çalışmasında, Türk milletine ilişkin olarak şunları aktarmaktadır; Yazar'a göre, tarihte hiçbir millet Türkler kadar kendi dillerinden, dinlerinden, kültürlerinden olmayan azınlıklara müsamaha göstermemiştir. Yazar, Türklerin kendilerinden daha refah seviyesi yüksek bir yaşamı azınlıklara bahşetmişlerinden söz etmektedir. Türklerin bu özelliğinin, hem İslami kültürden hem de Orta Asya'dan gelip bugüne taşınan bir durumun neticesi olduğunu ileri süren yazar, bu duruma rağmen, Rumlar tarafından ihanete uğrayıp, katledilen ve zulüm gören yine Türkler olmuştur, demektedir. Yapılan hainlikler karşısında ise devlet onları yok etmek yerine sadece iç bölgelere sevk etmiş, fakat buna rağmen bir buçuk milyon Türk, savaşlarda ve sivil saldırılarda azınlık çetelerinin soykırımına uğramıştır iddiasında bulunmaktadır.[284] Türklerin dağlara kaçtıklarını, Polathane denilen yerde Müslüman kadın ve erkeklerin başlarının kesilip, vücutlarının parçalandığını, başka belde ve köylerde de benzer durumların yaşandığını, bugün Anadolu'da, geçmişte birlikte hareket etmiş Rumlar ve Ermeniler tarafından katledilmiş, binlerce Türk'ün toplu mezarlarının bulunduğunu ve eğer bunlarla ilgili araştırmalar yapılırsa, Türklere ilişkin sözü edilen Ermeni ve Rum soykırım iddialarının anlamsız kalacağı, ileri sürülmektedir.[285]

[284] Azmi Süslü, "Rum-Ermeni-Hoybun işbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", **Belleten**, Cilt 57, Sayı 218, 1993, s.241-242.

[285] Süslü, **a.g.m**., 242-247.

Cemal Kutay, Türk-Yunan Savaşı'nın Türk zaferiyle sonuçlanması sonrası yaşanan bir olayı şöyle aktarmaktadır; Esir olan Yunan ordusu askerlerinin aç olduğunun anlaşılması üzerine Halit Bey, karargâh komutanına ikramda bulunulmasına ilişkin bir emir veriyor. Fakat aşağıdaki köye erzak için giden erler elleri boş dönüyorlar. Çünkü köylü, komutanımıza canımız feda fakat birkaç saat önce köylerimizi yakan, talan eden, bizlere her türlü zulmü yapan düşman subaylarına hiçbir şey veremeyiz, bir lokma ekmek bile veremeyiz diyorlar. Bu durum üzerine subaylara karargâhtaki yiyeceklerden ikram ediliyor. Yazar başka bir hikaye olarak ise, hasta ve yorgun durumda olan Yunan komutanına, Türk komutanın, zulüm etmeyerek tedavi ettirdiğini fakat bu komutanın belki bir saat önce kendilerini öldürmek için mücadele ettiğini ve hatta o an fırsatı olsa yine aynı düşmanlığı yapabileceğini söylüyor. Ayrıca savaşın kazanılmasında en etkili unsur olarak Türk fedakârlığı gösteriliyor. Çünkü Yunan askerleri komutanlarını dinlememiş, kaçmış, dağılmış ve hatta kimi zaman komutanları kaçmıştı. Nihayetinde Türk azmi ve fedakârlığından yoksundurlar.[286]

Erdoğan Arıpınar, Hayat Tarih Dergisi'ndeki çalışmasında, batı komşumuz Yunanistan'ın 4-5 asır boyunca Osmanlı yönetiminde kaldığını ve bu nedenle Anadolu ile birbirlerine çok benzeyen birçok özelliğinin olduğunu, Yunan dilinde birçok Türkçe kelimenin bulunduğunu, mutfağının Anadolu mutfağı ile aynı olduğunu, Türk töreleri ile Yunan törelerinin oldukça benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Osmanlıların, Yunanistan'ı ve özellikle de Atina'yı Latinlerin zulmünden ve yağmasından kurtardığına ve asırlar boyunca hiçbir dini baskı yapmadığına dikkat çekiliyor. Türk idaresinin Yunanistan'da hiçbir yeri yıkmayıp, aksine 1456-1821 arasında imar ettiği fakat Osmanlı'dan kalma yapıların Yunan Devleti tarafından yok edildiği ya da yok olmaya terk edildiği aktarılıyor. Türklerin Yunanistan'a bu katkılarına rağmen, bu düşmanlığın neden yapıldığı sorgulanırken, sadece milliyetçilerin değil, Yunanistan'da özellikle solcuların Türkiye aleyhinde

[286] Cemal Kutay, "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?" **Tarih Konuşuyor**, Cilt 2, Sayı 7, 1964, s.511-535.

propaganda yaptığı iddia ediliyor. Yunanistan'da Komünist Parti'nin Türk düşmanlığını körüklemek için tüm girişimlerde bulunduğu okuyucuya aktarılıyor.[287]

Cemal Kutay, asi, nankör, vahşi palikaryalar olarak tanımladığı Rumların, yüzyıllarca Osmanlı'da geniş hak, hukuk, müsamaha içerisinde yaşamasına rağmen, sadece asilik ve nankörlük yaptığını söylemektedir. Ve yazar, Türk milletinin gerekeni yapmadığını, ataları gibi davranmadığını, Ergenekon ruhunu, milli mücadele ruhunu yansıtamadığını ve eğer böyle giderse, Arap ülkelerinden birinin liderini temsili resim olarak göstererek, bu son müstakil Türk devletinin de tarih olacağını ve bu resimdeki acizce duruma düşeceğini ileri sürüyor.[288]

Cemal Kutay, İzmir'in işgaline ilişkin olarak hazırlamış olduğu yazısında, Rumları nankör ve hain tebaa olarak nitelendirirken, şu sözlerle tanımlamaktadır;

> "Galip devletler, Osmanlı Türklerine en büyük hakaret olarak bu alçakça vazife için asırlardır kafasını ihanet hıyanetle beslemiş olan dünkü nankör ve hain tebaayı bulmuşlardı: Yunanlıları![289]

Midhat Sertoğlu da Tarih Dünyası dergisindeki yazısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethedip, sınırlarını Orta Avrupa'ya genişlettiği sırada, burada yaşayan yeni tebaasının din ve vicdan hürriyetine, diline, örf ve adetine karışmadığını, bu sayede bu halkın kültürünün en önemli unsurlarını muhafaza ederek, milli varlığını koruduğunu, Osmanlı İmparatorluğu dağıldığında ise bir millet olarak rahatça ortaya çıkabildiğini söylemektedir.[290] Yazar, hazırlamış olduğu yazısı için "Atina'da Fuhuş Yuvası Manastır" başlığını seçmiş ve sürekli sözü edilen, Türk milletinin dine, dile ve kültüre saygısı, hoşgörüsü ve adaletli tutumu ile oldukça çelişik bir tutum sergilemiştir. Manastır, bir dini kurum olup, hangi gerekçe ile olursa

---

[287] Erdoğan Arıpınar, "Yunanistan Notları", **Hayat Tarih**, Cilt 1, Sayı 6, 1967, s.48-50.

[288] Cemal Kutay, **a.g.m.,**s.684-686.

[289] Cemal Kutay, "15 Mayıs 1919 Kara Gününde İlk Türk Şehidi ve Ardındaki Yıllar", **Tarih Konuşuyor**, Cilt 1, Sayı 4, 1964, s.282.

[290] Midhat Sertoğlu, "Atina'da Fuhuş Yuvası Olan Manastır", **Tarih Dünyası**, Cilt 2, Sayı 7, 1973, s.13-14.

olsun, bir topluluğun dini kurumuna yönelik bu denli hassasiyetten uzak bir tanımlama etik değildir.

SONUÇ

Bir siyasi tarih çalışması yaparken, araştırmacı için en zor olan şey, içerisinde bulunduğu kurumsal otoritenin, toplumun ve bu gerçeklik içinde görev almış tarihçiliğin ürettiği algıyı sorgulamak ve gerçek bilgiye ulaşmak adına mücadele etmektir. Sosyal bilimler açısından kesin bir gerçeği deneysel olarak ispata girişmek mümkün olmasa da, yaşanan olayları ön yargısız gözlerle görmek, tarihsel süreci kendi dönemi, döneminin yapısı ve kişilerinin toplumsal ilişkileri içerisinde doğru bir biçimde anlamaya çalışmak, yaratılmış olanla değil, var olmuş olanla ilgilenmek mümkün olup, doğru olanı aktarma sorumluluğu açısından da zorunludur. Toplum için en zor olan şeylerden biri ise alışkanlıkların ve zihniyetin değişip, dönüşmesidir. Toplumsal koşullar hızlı bir değişim içine giriyor olsa da alışkanlıkların ve zihniyetin onu aynı hızla takip etmediğini görmek şaşırtıcı değildir.

Seçilmiş çalışmalar üzerinden yapılan değerlendirmede, genel olarak topluma tarihi bilgiyi ve süreci aktaran sosyal bilimcilerin bazılarının tutumlarının, ne yazık ki bu hassasiyetlerden uzak, kendi politik algısı ile toplumu fanatize etmeye yönelik tutumlar olduğu görülmektedir. Bu hem topluma gerekli bilgiyi doğru bir biçimde aktarmaya çalışma sorumluluğunu görmezden gelen hem de toplumu ayrıştıran ve toplumsal karşıtlık sonucu gelişebilecek olaylara zemin hazırlayan bir tutumdur.

Geçmişle ilişki biçimlerimizi yeniden tasarlamaksızın, geçmişin yaşanmışlıklarının arkasına sığınmanın, yaşananların psiko sosyal etkilerini göz ardı etmenin, taraflara hiçbir yardımının dokunmadığını zor ve acı tecrübeler açık bir biçimde göstermiştir. Geçmişi anlamaya çalışmak, yarattığı tecrübeleri doğru okumak ve bugüne taşımak, karmaşık ve zor bir süreç de olsa denemeyi gerektirdiği muhakkaktır.

1850 ile 1950 yılları arasındaki dönemi, Avrupa'da nüfus mühendisliği asrı diye nitelendirmek mümkündür. İnsanlar kitleler halinde doğdukları büyüdükleri topraklardan zorla göç ettirilmiş, arkalarında geçmişlerini bırakmış, bazen tehcir edilmiş, yollarda büyük zorluklar yaşamış, bazense katledilmişlerdir. Osmanlı

İmparatorluğu'nun son dönemi ve yeni Türkiye Devleti'nde yaşananlar da bu tabloya benzerdir.

Fransız İhtilali'nin devamında tüm dünyada hakim ideoloji haline gelen milliyetçiliğin kendine has bir takım argümanları vardır. Bu argümanlar yeni kurulan ulus devletler için bir nevi bir el kitabı olmuştur. Bunlardan biri milliyetçi tarihçiler açısından çok önemli olan köken meselesidir. Etnik kökeni antik unsurlara bağlamaya çalışan milliyetçi Türk tarihçiliği de benzer bir yol izlemiş ve Anadolu'nun varlığı antik dönemlere kadar giden Rum unsurunu, yok saymak yolunu tercih etmiştir. Oysaki tarihsel süreçte Anadolu'da binlerce medeniyet var olmuş, Rum unsur özelinde de birbirinden farklı bileşenler, binlerce yıl bu topraklarda yaşamaya devam etmiştir. Daha da önemlisi bu yok sayma sürecine referans aktarılan antik çağlar ve arkeolojik dayanaklar oldukça ütopik biçimlerle sunulmuştur. Zamanla milliyetçi Türk tarih yazımı bu tutumundan vazgeçmeye başlamış olsa da politik ortaklığın kaçınılmaz görüldüğü hususlarda, bu parametreler tekrar sahneye çıkmıştır. Türkiye'de kültürel çoğulculuk taraftarı tarihçiler ise bu algıya muhalif tutumlarını sürdürmekten kaçınmamışlar ve bilimsel çalışmalar yolu ile topluma rasyonel bilgiyi aktarmaya çalışmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz yıllara ve kıtalararası alana yayılan hâkimiyeti ve gücü, 20. yüzyıl ile birlikte yerini elinde kalan tek toprak parçası Anadolu'ya bırakmış ve bu durum derin bir tesir yaratmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından bu güne kadar, bu korku süregelmiş ve hatta geleceğe yönelik olarak da bir tecrübe, ders ya da dikkat edilmeye devam edilmesi gereken bir unsur olarak etkinliğini sürdürmüştür. Yeniden parçalanma ve kayıp korkusu, içine çekilmeyi beraberinde getirmiş ve Türk kimliğinden başka diğer tüm unsurları reddeden bir şekle dönüşmüştür. Türkçü ideoloji, Müslümanlara etnik ayrıma tabi tutulmaksızın Türk muamelesi yapmış, gayrimüslimleri ise dini, dilsel, kültürel diğer farklılıklarını da gözeterek ötekileştirmiştir.[291]

[291] Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.48-49.

Türk tarih yazımı, Rumların geçmişte Osmanlı hâkimiyetindeki alanlarda varlığını, kültürel, sosyal, ekonomik katkılarını ya da imparatorluk içerisindeki siyasal görevlerini, 19. yy. sonrası gelişmeler ve iki halkın tecrübelerinin ürettiği karşıtlık üzerinden değerlendirmektedir. Bu sebepledir ki, milliyetçi tarih metinleri, tüm dönemlerde yaşanan gelişmeleri, bu çerçevenin yarattığı bakış açısı ile değerlendirmekte ve topluma aktarmaktadır. Fakat bu bilgiler 20.yy sonrası politik ortamının ve yeni Türk ulus devletinin siyasal ve sosyal algısının bir kopyası mahiyetindedir. Oysaki hiçbir tarihsel dönem kendinden çok sonraki bir dönem ile ve hatta kendi dönemi içindeki başka gerçeklikler göz ardı edilerek kurgulanmamalıdır. Aksi halde tarihçilik, belli bir siyasal sistemin ve ideolojinin sunumu haline gelmektedir.

Türk tarih yazımı açısından, 19. yy ve devamında yaşanan gelişmelerin, Rum-Ortodoks cemaati ile olan ilişkileri tümüyle revize ettiğini görmekteyiz. İmparatorluğun Balkan coğrafyasında yaşanan bağımsızlık mücadeleleri, imparatorluktan ayrılan yeni ulus devletlerin etkileri, bu süreçten etkilenen Müslüman unsurun durumu ve göçler, hem toplumsal hem de yönetimsel anlamda deprem etkisi yaratmıştır. Yeni ulus devletin kurulma sürecinde etkin rol almış kişilerin Balkanlı olmaları da bu nedenle tesadüf değildir.

Yunan bağımsızlık mücadelesi ve devamında Yunan ulus devletinin kuruluşu, imparatorluk içerisinde sayıca etkili Rum- Ortodoks nüfusun milliyetçi ideoloji ile tanışmaya başlamasına neden olmuşsa da bu genellikle orta sınıf burjuvazi düzeyinde gerçekleşmiştir. Etkilerinin kırsal alana yayılması ise yaşanan savaşlar neticesinde gerçekleşmiştir. Yine bu süreç, nüfusunun büyük çoğunluğunun Rum olduğu Ege Adaları ve Batı Anadolu'da kendini çok fazla hissettirmiş ve iki taraf arasındaki dengeler tamamen değişmiştir. Fakat milliyetçi tarihçilerin gözden kaçırdığı husus şudur ki, dönemin hâkim ideolojisi ve pre-modern devletlerin çözülme süreci, bu etkiyi kaçınılmaz kılmıştır.

Milliyetçiliği, Türk milliyetçiliği ve diğer milliyetçilikler olarak tasnif eden ve Türk milliyetçiliğini yüceltirken, diğer milliyetçilikleri şiddetle reddedip,

lanetleyen anlayış çelişkilidir. Türk tarih yazımında hemen her metinde, her alanda bu tutumu görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçi tarih yazımının ileri sürdüğü gibi gayrimüslim azınlıkların ihaneti yüzünden değil, imparatorluğun pre-modern bir toplum olup, modernite öncesi bir toplumun varlığını sürdürmesinin mümkün olmamasından dolayı yıkılmıştır. Fransız İhtilali gerçekleşmiş, demokrasi, hak, hukuk, parlamento gibi kavramlar ortaya çıkmış ve sistem artık bireylerin siyasal katılım talep ettiği bir yöne evrilmiştir. Özetle geleneksel bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim milliyetçilikler sonucu yıkılmadığı ortadadır. Bu milliyetçilikler var olmasaydı da bu yapıda bir devletin dağılması gerçekleşmek zorundaydı.

Milliyetçiliğin iyi bir şey mi yoksa kötü bir şey olduğu noktasında Türk tarih yazımının içinde bulunduğu durum oldukça çelişkilidir. Milliyetçi bir yapının kendisine karşı gelişen başka bir milliyetçiliğin kötü, kendisi tarafından uygulanan milliyetçiliğin ise iyi olması gibi bir durumda tutarlılıktan söz etmek mümkün değildir. Çünkü tüm milliyetçilikler doğası gereği karşılıklı olarak yapılmaktadır. Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına dışarıdan bir etki ile yayılmış, herkes bu ideolojiyi öğrenmeye başlamıştır. Milliyetçilik ideolojisi, ortaya çıktığı dönem için söylemek gerekirse, eğitimle öğrenilebilen bir ideolojiydi. Bugün için bunu söylemek ise mümkün değildir. Bu nedenle milliyetçi ideoloji eğitimli kesim tarafından öğrenilebilmekteydi. Bunlar doktor, öğretmen, avukat gibi mesleklere sahip, misyoner okullarında, Batı tipi eğitim veren okullarda ya da Batı'da okumuş kişilerdi. Örneğin, Mustafa Kemal Atatürk, Batı tipi eğitim veren askeri okul mezunudur.

Sosyal yaşama bakıldığında ise bu süreçte Rumların toplum içerisindeki ikincil rolünü fark etmesi durumu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Çünkü Rumlar, Müslümanlar ile aynı statüye ve aynı haklara sahip değildirler. Örneğin, evlerini bir Müslümanın evinden yüksek yapamaz, kürk giyemez, ata binemez, silah taşıyamaz; daha fazla vergi verir, siyaset yapamaz, üst devlet kadrolarında Hıristiyan kimliği ile var olamazlardı. Mahkemede bir Müslümana karşı şahitlikleri kabul edilmezdi. Yani,

Türk milliyetçi tarihçilerinin aktardığı mükemmel, adil ve kesintisiz sistem aslında söz konusu değildi. Milliyetçi ideolojinin ortaya çıkmadığı dönemlerde de bu uygulamalara yönelik birçok tepkisel hareket gerçekleşmiş, fakat Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçiliğin yarattığı ideolojik zemin söz konusu olmamıştır. Milliyetçi ideoloji bu zemini sağlamış ve Rumlara bu koşullara itiraz etme donanımı kazandırmıştır.

Türk milliyetçiliği, parçalanan bir imparatorluktan geriye kalan Müslümanların üzerinden inşa edilmiştir. Ortak bağ Müslümanlıktır. Bunun en önemli sebebi ise, Türk milliyetçiliğinin ortak öğesi denilebilecek unsurların yok denilebilecek kadar az oluşudur. Ortak dil, din ya da ortak kültür gibi öğeler mevcut olmayıp, bunlar üzerinden bir kimlik inşası ve milliyetçilik kurgulamak mümkün değildi. Bu gibi ortak unsurların pek fazla olmadığı zayıf milliyetçilikler, kendisini ortaklık üzerinden inşa edemediğinden ötürü, öteki üzerinden inşa etmektedirler. Türk tarih yazımı da, Rumlar, Ermeniler ve gayrimüslim unsurların hainliği, Yunanistan'ın düşmanlığı, "Patrikhanenin kalleşliği" gibi unsurlar üzerinden inşa edilmiştir.

Türkiye'de Rumlarla kurulan ilişkilerde mütekabiliyet esas kabul edilmiştir. Oysaki haksız yasa ve kurallar, her iki tarafta yaşayan halklar için de vatandaşlık esasına uygun değildir. Fakat ne yazık ki bu durum aksine icra edilmiş ve dönemin politikaları üzerinden insanlar, mütekabiliyet neticesinde haksız uygulamalara ve hatta dönem dönem psikolojik ve fiziki şiddetle sonuçlanan olaylara maruz kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, kendi bağımsızlık mücadelesini veren, birçok milliyetçiliğin çatıştığı bir coğrafya olma deneyimini yaşamış, bu nedenle burada gelişen Türk milliyetçiliği, çok öfkeli ve tehdit altında olma kaygısı içinde oldukça korku dolu bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türk'e kendisinden başka kimsenin dost olamayacağı, gayrimüslimlerin Türk ulusunu yok edeceği gibi savlar üzerinden bu korku biçimlendirilmiştir. Bu korkuların somutlaştığı ve bir dayanağının olduğunu gösteren dönem ise Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı ve İzmir'in işgalidir. Bu işgal, *Megali İdea*'nın başarısı ve hayata geçişi ile aynı anlama

gelmekteydi. Neticede İzmir'in işgali ile Türk Müslüman unsur için bir dönüm noktası gerçekleşmiş, etkisi ise tüm imparatorluğa yayılmıştır. Türk milliyetçiliği korku ve öfke dolu bir biçimde Anadolu'nun korunması inancıyla "Anadoluculuk"ta birleşmiştir.[292] İzmir'in işgali Batı Anadolu'daki dengeleri tamamıyla değiştirmiş ve bu etki, imparatorluğun her tarafına yayılmıştır. Daha önce cılız seviyede seyreden örgütlenme çabaları, işgal ile birlikte büyümüş, güçlenmiş ve kurumsallaşmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yola çıkılmış olunmuştur.

Anadolu'ya çekilmiş bu örgütlü hareket, gelişen korkunun etkisiyle katı bir Türkleştirme politikası uygulamış, göçler, sürgünler birbirini izlemiştir. Nitekim bu süreçler Lozan Antlaşması'yla sonuçlanmış, mübadele ve kadim yurttaşlara azınlık statüsü verilmesi gibi olayların yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve azınlıklara yasalar önünde eşit yurttaşlık hakkı tanınmış olsa da bu eşitliğin pratikte bir karşılığı olmamıştır. Sevr sendromu, Rumların ikinci sınıf vatandaşlığı, ötekiliği ve düşmanlığı algısını hızlı ve şiddetli bir biçimde beslemiş ve ayrışma net bir biçimde derhal gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gayrimüslimlerin ve çalışmanın özelinde Rumların tarihini incelemek ve anlamaya çalışmak için ilk olarak bu unsurların imparatorluğun meşru birer tebaası olduğu gerçeğini kesinlikle göz ardı etmememiz gereklidir. Dinleri, devletin dininden farklı olsa da imparatorluğun tebaasıydılar ve bunun meşruluğu o dönem için tartışılması söz konusu bir durum değildi.[293] Bu nedenle milliyetçi algı ile değerlendirmek suretiyle, bu unsurların meşruluğunu tartışmak ve bu sorgulamayı tarih yoluyla topluma aktarmak doğru değildir. Elbette imparatorluktaki bu unsurların Müslümanlar ile tam bir eşitliğinden söz etmek ya da cemaatin kendi içyapısındaki farklılaşmaları görmezden gelmek mümkün değildir. Fakat meşruluk tartışması üzerinden tarih yazmak ve algı planlamak hatalı ve oldukça sakıncalı bir tutumdur. İmparatorluğun Rum unsurunu bir bütün şeklinde

[292] Halil Berktay, **İstanbul Rumları: Bugün ve Yarın**, yay.haz. Foti Benlisoy 'v.d.', İstanbul, İstos Yayınları, 2012, s.253.

[293] Ayşe Özil, Anadolu Rumları: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek**, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s.185.

tanımlamak da benzer bir hatadır. Çünkü Rum tanımlaması imparatorluk içerisinde çok geniş bir kavrama karşılık gelmekte ve milliyetçi tarihçilerin görmezden gelme politikalarının bir sonucu olan bu davranış, bu kadar kompleks bir yapıyı tek bir tanım ile sunmak üzerinden bir algı oluşturulmasını sağlamaktadır. Fakat eğer böyle olsa idi, mübadele sürecinde imparatorluğun Türkçe konuşup, Rumca alfabe ile yazan ve Hıristiyan Ortodoks dinine mensup tebaasının ne yapılması gerektiği konusu ciddi bir tartışmaya sebep olmazdı.

Türk tarih yazımının Rum Cemaati ile alakalı sorunlu alanlarından belki de en önemlisi Fener Rum Patrikhanesi'dir. Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden 20. yy'ın çalkantılı dönemlerine kadar ki süreçte Patrikhane'nin statüsü ve bu statü sonucu edinilmiş olan yönetimsel ve sosyal güç, Türk milliyetçi tarihçiliği açısından asla kabul edilir bulunmamaktadır. Açık bir biçimde ifade edilmemiş olsa da, metinlerden net bir biçimde algılanan şudur ki, bu bahşedilen statü vefasızlık ve hainlikle sonuçlanmış olduğundan, böyle bir statü verilmemiş ve Türk Müslüman kimliği homojenize bir biçimde güçlendirilmiş olsaydı, Ortodoksluk tarihten silinip gitmiş olacağından, bu yaşanan trajediler de yaşanmamış olacaktı. Fakat yine belirtmek gerekecektir ki, bu algı 19.yy sonrası yayılan milliyetçi ideolojinin etkisiyle oluşmuş yeni tarih anlayışının ürettiği bir algıdır ve İstanbul'un fethine karşılık gelen dönem içerisinde böyle bir algı ile hareket etmenin ya da dönemin siyasal ortamının buna müsaade etmesinin mümkün olduğunu söylemek gerçekçi değildir. Kaldı ki Sultan Mehmet dönemine uygun bir biçimde, siyasal menfaatlerini gözetmek suretiyle bir karar vermiştir.

Patrikhane'nin siyasallığı meselesi de Türk milliyetçi tarih yazımı içerisinde kabul edilemez durumlardan biridir. Fakat yine bu algı milliyetçilik sonrası gelişen laik siyasal algının bir yorumudur. Osmanlı Devleti gerçeğinde yönetim dini cemaatler üzerinden şekillenmekte ve Rum Ortodoks cemaati açısından da siyasal statü Patrikhane'nin elinde bulunmaktaydı. Yani Patrikhane sadece din işleri ile ilgilenen bir kiliseden ibaret değildi. Cemaatinin hukuki, sosyal, siyasal, kültürel kısacası tüm ilişkilerinde etkin yönetici bir üst kurumdu ve imparatorluk açısından da bu statüsü meşru ve etkindi. Devlet düzeyinde, Patrik üst düzeyde temsile sahipti.

Yani bu dönem için sistem laik olmadığından, Patrikhane'den de laikliğe uygun bir tavır beklenemezdi.

Patrikhane'nin bir nifak merkezi, ihanet adresi gibi gösterilmesi ve Patrikhane meselesi söz konusu olduğunda çok ağır, bilimsel bir çalışmaya uygun olmayan ifadelerden kaçınılmaması da ne yazık ki çok sık rastlanan bir durumdur. Ortodoks Hıristiyanlar için kutsal olan, yüzbinlerce kişinin saygı ve aidiyet duyduğu bir kurum ve kurumu temsilen Patrik'e yönelik, medeni eleştiri düzeyinden uzak, küfür, ağır hakaret ve sürekli hedef gösterme yoluyla şiddete teşvik üzerine kurulu bir tarihçilik kabul edilebilir görülmemelidir.

Aslında Patrikhane'nin tüm tarihsel süreçte tercih ettiği yol, dönemin konjonktürüne, kurum ve cemaatinin kendi menfaatlerine uygun ve paraleldir. Örneklendirmek gerekirse, İstanbul'un fethi ile birlikte Patrikhane de Sultan Mehmet gibi kendi konumunu ve menfaatlerini gözetmiş, dönemin yapısına ve içinde bulunduğu koşullara uygun bir biçimde pozisyonunu belirlemiştir. Ve bu durum milliyetçi ideolojinin yerleşmeye başladığı tarihlere kadar bu şekliyle devam etmiştir. Milliyetçi ideolojinin etkinliği ve Yunan İhtilali ile birlikte Patrikhane, milliyetçi tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine, laik Yunan devrimcileri ile karşı karşıya gelmiş, Patrikhane'nin statüsünü ve dini gücünü muhafaza etmeye çalışmıştır. Yeni Yunan ulus devletinin laik ve milliyetçi çizgisi, Patrikhane'nin tarihsel statüsünü ve sosyal, siyasi, ekonomik işlevini alt üst edecek bir etkiye sahip olduğundan, yeni Türkiye Devleti'nde de yaşandığı şekliyle, dini müesseseler ile laik Cumhuriyetçiler karşı karşıya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ortamı ve konjonktürü dolayısıyla, tüm grupların imparatorluklardan ayrılarak kaderini belirlediği bir dönemde, aynı biçimde Patrikhane de çizgisini değiştirmiş ve yine kendi pozisyonunu belirleyerek, İzmir'in işgali, Türk-Yunan Savaşı süreçlerinde Rumların bağımsızlığına yönelik politikalara meyletmiştir. Belirtildiği üzere, bu durum da çok sıra dışı, hiç görülmemiş bir örnek değil, dönemin siyasi yapısına uygun bir seçimdir. Patrikhane ile ilgili asıl kırılma ise bu süreçte yaşanmıştır.

Milliyetçi tarihçiler, Patrikhane'ye dair tüm metinleri, içerisinde bulundukları dönemin tesiri ile yazmışlar ve öncesi ya da sonrası olmasına dikkat etmeksizin tarihi

kendi içinde bulundukları algıyla değerlendirip, aktarmışlardır. 1600'lü yıllarda yaşamış bir Patrik ve kurumunun politikaları ile 1800'lü 1900'lü yıllarda yaşamış olanların politikaları aynı biçimde değerlendirilip, bir lanet senaryosu organize edilmiştir. Burada önemli olan tarihi kendi dönemi içerisinde objektif bir biçimde değerlendirme sorumluluğunu yerine getirmek konusunda titiz davranmaktır.

Türk ulus devletinin Patrikhane ile ilgili olarak içinde bulunduğu en önemli çelişkilerden biri, Patrikhane'nin ekümenikliğinin şiddetle reddedilmesi meselesidir. Laik bir devletin, yüzbinlerce mensubu olan Ortodoksluk mezhebinin, dini önderi olarak kabul ettiği ve statü tanımladığı bir kurumun ekümenikliğini, kendisi ile hiçbir alakası bulunmamasına rağmen ısrarla kabul etmemesi ve bu yönde bir politikayı sürdürüyor olması anlaşılabilir değildir. Ekümeniklik, dini bir husustur ve Hıristiyan Ortodoks dini açısından tüm dünya için anlamlıdır. Yine başka bir çelişki de ruhban yetiştirilmesi ile ilgilidir. Heybeliada Ruhban Okulu milli kaygılar ile kapatılmıştır fakat laik bir devletin, bir dinin ruhbanının yetişmesi ile alakalı olması oldukça tezattır. Laik devlet tabii ki din adamı yetiştiremez ya da yetiştirmemesi gereklidir. Fakat Hıristiyanlık gibi ibadet için ruhbana ihtiyaç olan bir dinde, bu sorumluluk, devlet gözetimi ve denetiminde, her cemaatin kendi ruhbanını yetiştirmesi için bizzat kendisine verilmelidir. Tüm dünyada laik devletlerde uygulanan uygulama da bu şekildedir.[294]

Patrikhane'ye yönelik politikalar ve Ruhban okulunun açılmasına ilişkin olarak Türkiye'de, farklı algılar oluşmuş ve AB'ne üyelik ile ilgili Türk Devleti'nin girişimlerinin yoğunlaştığı yıllarda bu mesele konuşulur olmuş ve çözüme ilişkin bir atmosfer yaratılmıştır. Fakat bugün gelinen noktada, AB'ye üyelik ile ilgili meseleler rafa kaldırılmış ve siyasal atmosfer değişmiş olduğundan, mevcut sorun da üzeri örtülü bir biçimde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye'de, geçmişten bugüne, Ruhban okulunun açılmasının ve patrikhane ile ilişkilerin iyileştirilmesinin, Türk dış politikasını ve ülke çıkarlarını olumlu manada etkileyeceği yönünde fikir geliştirenler; daha ilkesel bir biçimde insan

[294] Elçin Macar ve Mehmet Ali Gökaçtı, **Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2009, s.33.

hakları, özgürlükler ve demokrasi kavramlarından yola çıkarak hareket edenler; milliyetçi eğilimi olup, okulunun açılmasının olumsuzluklara neden olacağını düşünen İslami kesim; okulun açılmasını hiç de sorun etmeyen, İslam dininin pratiğine atıf yapan diğer İslami kesim; hala Patrikhane'yi ve Ruhban Okulu'nu patlamaya hazır bir bomba ve fesad yuvası olarak görenler milliyetçiler olmak üzere çeşitli ideolojik topluluklar ve bu toplulukların tarih yazımı yolu ile topluma sirayet etmeye çalışan algıları, Patrikhane'ye yönelik siyasetin taraflarını oluşturmaktadırlar.

Türk Yunan Savaşı sonrası imzalanan Lozan Antlaşması, iki halkın da kaderini tayin etmiştir. Antlaşma sonrası hiçbir şey eskisi gibi olmamış ve her iki taraf da, gelecekteki süreçlerde yaşanan olaylar göstermiştir ki, antlaşma hükümlerinin bazı hususlarına uygun davranmamışlardır. Örneğin, antlaşma ile birlikte Batı Trakya'da, İstanbul, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos'da(Bozcaada) azınlık statüsü verilmiş yerleşik halkın mübadele dışında tutularak kalmasına izin verilmiş, bu gruplara din, dil, eğitim özgürlüğü, vakıflar yoluyla dini mülklerini yönetme, kişisel ve ailevi meselelerini kendi geleneklerine göre çözümleme hakkı tanınmıştır. Fakat bu hususlardaki tutumları belirleyen sadece iki devletin içinde bulunduğu dönemdeki siyasal ilişkileri olmuştur. İlişkilerin seyrine göre, azınlık statüsü verilmiş ve ötekileştirilmiş yerleşik halklar, mütekabiliyete maruz bırakılmış ve bir nevi koz olarak görülmüştür. Türk-Yunan ilişkilerinin bahar havasında sürdüğü 1930 yılı başlarından 1950'li yıllara kadar, azınlıklar ile ilgili düzenlemeler ve yaşam standartları iyi seyrederken, 1954 sonrası Kıbrıs Meselesi ile birlikte her şey tersine dönmüş, azınlıklara yönelik felaketle sonuçlanan 6-7 Eylül olayları, sınır dışı edilmeler, Varlık Vergisi uygulamaları gibi birçok trajedi yaşanmıştır.

Yine milliyetçi bakış açısına sahip tarihçiler tarafından Kıbrıs sürecinde, Lozan öncesi ve sonrasında siyasetten uzak durması net ve şiddetli bir biçimde tavsiye edilen Patrikhane'ye, Kıbrıs meselesindeki tarafsızlığı nedeniyle büyük tepki gösterilmiştir. Patrikhane'nin, Türkiye'nin yanında olduğuna ilişkin net tavrını göstermesi konusunda açık direktifler verilmiştir. Özetle, Patrikhane Türkiye ile Yunanistan arasındaki politik karşıtlığın mağduru olmuştur. 1964-1965 yıllarında ise Kıbrıs sürecinin yarattığı gerilim Patrikhane'ye iyice sirayet etmiş, metropolitler

deport edilmiş, Türk basınında Patrikhane karşıtı kampanyalar yürütülmüş, Büyükada Rum Yetimhanesi kapatılmıştır. 1971'de ise patrik adaylarının ve diğer ruhbanın yetiştiği Heybeliada Ruhban Okulu kapatılmıştır.

Kıbrıs meselesi karşılıklılık üzerine bir politika yaratmış ve içerideki gayrimüslim Rum azınlığa yönelik bir rehine durumu oluşturmuştur. İki taraf da ellerinde bulunan tüm kozları kullanmaktan kaçınmamışlardır. Fakat daha önce de bahsedildiği gibi, 2002 yılı ile birlikte Türkiye'de devletin Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda yürüttüğü politika çerçevesinde, Hıristiyan dünya ile ilişkilerde revizyona gidilmiştir. Ve bu olumlu ortamdan Patrikhane ile ilişkiler de etkilenmiş ve dini özgürlüğün sembolü olarak Ruhban Okulu'nun tekrar açılması dahi gündeme taşınmış ve konuşulmaya başlanmıştır. 2010 yılında ise Sümela Manastırında ayin gerçekleştirilmiştir.[295]

Lozan sonrası nüfus mübadelesi ile ilgili, gözden kaçmaması gereken bir hususa geri dönüş yapmak gerekirse, Lozan antlaşması gibi halkların kaderini tayin eden bir mutabakatın ardından yaşanan zorunlu mübadelenin yarattığı ortamın psiko-sosyal neticeleri ile Türk milliyetçi tarih yazımı neredeyse hiç ilgilenmemiştir. Bu ortamın yarattığı travmatik durum ile ilgili olarak, milliyetçi öğelerden uzak kalmaya çalışan tarihçiler, 1980'li yıllardan sonra oldukça detaylı çalışmalar yapmışlar ve bu durumu karşılaştırmalı olarak sorgulamışlardır. 1990'lı yıllara değin, bu konu ile ilgili çalışmalar yapılması ülkenin politik ortamında mümkün olmamış, özellikle Müslüman muhacirler ile alakalı sessizliğin muhafazası, siyasal anlamda etkili bir tavsiye konusu olmuştur. Neticede bu tavsiye etkili olmuş, Yunanistan'a giden mübadiller, binlerce anı, sözlü tarih çalışması ve benzeri kaynak oluşturmuş iken, Türkiye'de 1990'lı yıllar sonrasına kadar sessizlik ve mübadeleden memnuniyet gerekliliğiyle, geçmişi hafızadan silme politikası hüküm sürmüştür. 1990'lı yıllar ile birlikte, daha önce de söz edildiği gibi, milliyetçi algıya muhalif tarihçiler tarafından

[295] Argyro Pıttıdou, "Perceptions of The Rum Orthodox Patriarchate ın The Turkish Press: 2005-2011", İstanbul Bilgi University Social Sciences Institute, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s.25-40.

detaylı çalışmalar, çeviriler ve akademik araştırmalar yapılmış ve bu döneme ilişkin önemli bir literatür oluşturulmuştur.

Çalışma boyunca sürdürülen araştırmalarda, ekonominin Türkleştirilmesi politikalarına, 6/7 Eylül gibi travmatik olaylara, Varlık Vergisi gibi hak ve hukuktan yoksun uygulamalara, Rum vatandaşların dönemin politik atmosferine uygun olarak sürekli göç ettirilmelerine ilişkin değerlendirmelere, 1964 göçü ile Türkiye sınırları içerisinde Rum varlığının neredeyse sonunu getiren uygulamalara ilişkin konulara, milliyetçi tarihçilerin çalışmalarında rastlamanın mümkün olmadığı görülmüştür. Bu tip çalışmaları eleştirel, olayların psiko-sosyal boyutları ile ilgili, objektif olana ulaşmak adına çaba gösteren, milliyetçi argümanlardan uzak kalmaya özen gösteren tarihçilerin yapmış oldukları görülmektedir.

Ne yazık ki, 6/7 Eylül'e giden süreci de yukarıda sözü edilen sessiz politik algı etkili bir biçimde hazırlamış ve Rum karşıtlığı üzerine yaratılan politik ortam ziyadesiyle etkili olmuştur. Kıbrıs süreci ve sürecin yarattığı koşullarda yaşananlar, Rum cemaat içerisinde büyük bir güvensizlik algısı yaratmış ve meselenin mal mülk boyutunu aşıp cana yöneldiğini algılayan insanlar açısından, gitme fikri zorunluluk halini almıştır. Cemaatin giderek azalmasında bu olayların büyük bir etkisi olmuştur. Sürekli olarak bir yabancı veya misafir gibi görülen, buna rağmen vatana bağlılığını sürekli olarak ifade etmesi gereken Rumlar, artık ülkelerine güven duymadığından, bu güvensizlik duygusu onların ülkeyi terk etmelerine neden olmuştur.[296] Özetle, Türkiye, Rum azınlık konusunda, sadece Rum azınlıktan kurtulmak üzerine kurulu bir politika yürütmüştür. Bu politikanın bir sonucu olarak, çok sayıda Rum, kendi topraklarından kısa sürede gönderilmiş ya da göçe zorlanmıştır. 6/7 Eylül olayları, Varlık Vergisi uygulamaları, 1964 yılı hukuki düzenlemeleri bu politikaların birer uygulamasıdır.

Türk tarih yazımında "Rum cemaati" ile ilgili olarak milliyetçi tarihçilerin ilgilendikleri ve topluma aktardıkları meselelerin neredeyse birbiriyle aynı olduğunu görmekteyiz. Spesifik bir takım farklı hususlar görülüyor olsa da hemen hemen

[296] Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", **Toplumsal Tarih**, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.37.

hepsi, benzer hususlara değinmiş ve aynı açıdan değerlendirmişlerdir. Şunu da söylemek mümkündür ki birbirinden çok farklı siyasal görüşler olmakla birlikte, Rum Cemaati özelinde bu görüşlerin birbirine çok benzeyen gruplar oluşturduğunu görmekteyiz. Örneğin, liberal muhafazakâr bakış açısı ile milliyetçi bakış açısı ya da İslamcı milliyetçi bakış açısı hemen hemen aynı görüşü temsil edebilmektedir. İdeolojik yaklaşımların çeşitliliği göz önüne alındığında bu benzeşme dikkate değerdir.

Kostas Gavroglou'nun da dediği gibi, son yirmi yılda bilinç düzeyinde, sosyal ve siyasal algıda yaşanan önemli değişimler, akademik ilişkiler, her iki ülkede yaşayan entelektüellerin ve duyarlı yurttaşların demokratik ve anti-milliyetçi çabaları, çıkar ve ön yargılara karşı verilen mücadele, bir takım olumlu sonuçlar vermiştir. Birlikte hareketin mümkün olduğu, çözümsüzlük üzerine kurulmuş olmayan, sadece kendi haklılığı üzerinden politika yürütmeyen bir yol mümkün görülmektedir.[297]

Artık sosyal Darvinizm'in şiddetle yaşandığı bir dönemde olmayıp, demokrasi, evrensellik gibi kavramlar etrafında toplanmak, acıları, travmaları, bunların yaşandığı dönemleri arkada bırakarak, bu olayların koşulsuz tekrarına inanmamak gereklidir. Uzlaşı ve diyaloğun ön plana çıkarılması ve milliyetçi, ulusalcı algılara sahip gruplar tarafından da benimsenmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Ancak, ne yazık ki günümüzde, ulusal bütünleşme ve ekonomik kalkınmanın modernleştirici etkisiyle etnik kimliklerin zayıflayacağı yönündeki görüşü yalanlar biçimde etnik hareketler, bireyleri siyasal faaliyette bulunma yönünde aktif bir biçimde harekete geçirmektedir. Aynı şekilde milliyetçi ideoloji, yeni dönemin koşullarına uygun bir forma girmek suretiyle, tekrar var olmakta ve geçmiş formdan bağımsız olmaksızın, yeni formda etkinliğini sürdürmektedir. Bugün, din adı altında yaratılan cinayetlerin bazı toplumsal kesimlerce dünyanın her yerinde meşruluk alanı bulabiliyor olmasının asıl kaynağı da etnik kimliklerin mücadelesinin devam

[297] Kostas Gavroglou, "İstanbul Rumları: Geleceğin İzini Sürerken" içinde **İstanbul Rumları Bugün ve Yarın**, yay.haz.Foti Benlisoy 'v.d.', İstanbul, İstos Yayınları, 2012, s.252.

ettiğinin somut bir göstergesidir. “Biz” kavramını oluşturan unsurlar, değişen konjonktüre bağlı bir biçimde bazen yer değiştirerek, bazen kapsamını genişleterek, bazense kendisini etkilediğini düşündüğü unsurları içerisine almak suretiyle tekrar tekrar var olmaktadır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Tarih Dünyası

Tarih Konuşuyor

Hayat Tarih

Derin Tarih

Belleten

Toplumsal Tarih

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Adıyeke, Ayşe N.: "18.Yüzyılda Girit'te Cizye Uygulaması ve Toplumsal Etkileri", Belleten, Cilt 81, Sayı 290, 2017, s.135-158.

Adıyeke, A.Nükhet, Adıyeke Nuri: "Kapıda İşaret Hamamda Çıngırak", Toplumsal Tarih, Sayı 136, 2005, s.92-97.

Adanır, Fikret, Kaıser, Hılmar: "Göç, Sürgün ve Ulusun İnşası", Toplumsal Tarih, Sayı 186, 2009, s.18-25.

Akkaya, Yüksel: "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun: 1929 Bunalımı İşsizlik ve Bir Kanun", Toplumsal Tarih, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s.42-51.

Alpan, Aytek S.: "Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan ve Türkiye'de Azınlıklar", Toplumsal Tarih, Sayı 238, 2013, s.52-56.

A.R.: "Osmanlı İdaresinde Kiliseler ve Hıristiyanlar", Hayat Tarih, Sayı 8, 1980, s.87-88.

Araslı, Altan: "Gökçeada", Hayat Tarih, Cilt 1, Sayı 3, 1974, s.72-78.

Arıkan, Zeki: "Küçük Asya Felaketi ve İzmir", Toplumsal Tarih, Cilt 9, Sayı 53, 1998, s.56-60.

Arıkan, Zeki: "1909 Ayvalık Hadisesi", Belleten, Cilt 75, Sayı 272, 2011, s. 159-189.

Arıpınar, Erdoğan: "Yunanistan Notları", Hayat Tarih, Cilt 1, Sayı 6, 1967, s.47-50.

Banoğlu, Niyazi A.: "Fener Patrikhanesi ve Arnavut Ortodoksların Çiğnenen Hakları", Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 7, 1965, s.242-245.

Banoğlu, Niyazi A.: "Tek Rum Kümesi Kalmamalı İdi", Tarih Dünyası, Sayı 1, 1965, s.160.

Bayazoğlu, Ümit: "Minareler Şehri Selanik Cebren Helenleştirilmiştir", Derin Tarih, Sayı 23, 2014, s.106-113.

Baykan, İ. Göksel: "İzmir'in İşgalinde Gerçek Kahraman Hasan Tahsin Değil, Süleyman Fethi Bey'dir", Derin Tarih, Sayı 38, Mayıs 2015, s.50-56.

Benlisoy, Foti: "19.Yüzyılda İstanbul'da Etnik Azınlıklar", Toplumsal Tarih, Cilt 9, Sayı 53, 1998, s.61-64.

Benlisoy, Foti: "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", Toplumsal Tarih, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.28-37.

Benlisoy, Stefo: "Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumi Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi", Toplumsal Tarih, Sayı 250, 2014, s.38-45.

Borak, Sadi: "Kaşot Metropolitinin Gizli Raporu: Yunan Mezalimi", Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 9, 1969, s.60-61.

Boura, Katerina: "II. Meşrutiyet Döneminde Mebus Seçimleri: Rum Mebuslar(1908- 1918)", Çev. Yorgo Benlisoy, Toplumsal Tarih, Cilt 10, Sayı 56, 1998, s. 22-28.

Budak, Mustafa: "Lozan'ı Normalleştirmeliyiz", Derin Tarih, Sayı 4, 2012,s.34-38.

Ceyhan, Muhammed, Satış, İhsan: "Kudüs Rum Patrikhanesi", Belleten, Cilt 79, Sayı 285, 2015, s.675-711.

Çetin, Hasan: "Büyük Mübadele ve Bursa", Toplumsal Tarih, Cilt 18, Sayı 107, 2002, s.38-40.

Çetinkaya, Y. Doğan: "İttihat ve Terakki'ye Muhalif Serbesti Gazetesinin Penceresinden İstanbul'da 1908 Seçimleri", Toplumsal Tarih, Cilt 15, Sayı 89, 2001, s.15-23.

Daragenli, Hilmi: "Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu", Hayat Tarih, Cilt 2, Sayı 12, 1973, s.68-73.

Daregenli, Hilmi: "Yunanistan Devleti'nin Kuruluşu 2", Hayat Tarih, Cilt 1, Sayı 1, 1974, s.77-82.

Dayar, Evren: "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Antalya", Toplumsal Tarih, Sayı 285, 2017, s.44-50.

Delibaşı, Melek: "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", Belleten, Cilt 51, Sayı 199, 1987, s.75-106.

Demirer, Mehmet A.: "6-7 Eylül Olaylarını Yunan Derin Devleti Planladı", Derin Tarih, Sayı 6, 2012,s.64-69.

Eldem, Edhem: "30 Eylül 1922 İzmir Yangını", Toplumsal Tarih, Sayı 266, 2016, s.5.

Ercan, Yavuz: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", Belleten, Cilt 55, Sayı 213, 1991, s.371-391.

Ercan, Yavuz: "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", Belleten, Cilt 47, Sayı 188, 1983, s. 1119-1149.

Ergeneli, Hilmi A.: "1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar", Belleten, Cilt 48, Sayı 189-190, 1984, s.167-244.

Erginsoy, Güliz: "İmroz Gliki'den Gökçeada Bademli'ye- I: Badem Gibi Tatlı", Toplumsal Tarih, Cilt 8, Sayı 48, 1997, s.16-23.

Erginsoy, Güliz: "İmroz Gliki'den Gökçeada Bademli'ye-II: Badem Gibi Tatlı", Toplumsal Tarih, Cilt 9, Sayı 49, 1998, s.16-23.

Erksan, Ercan: "İzmir'i Nasıl Yaktılar, Nasıl Kaçtılar?", Tarih Dünyası, Cilt 1, Sayı 2, 1950, s.118-122.

Erol, Emre: "Makedonya Sorununun Batı Anadolu'ya Sıçrayışı ve 1914 Rum Tehciri", Toplumsal Tarih, Sayı 252, 2014,s.58-65.

Erol, Emre: "Eski Foça'nın Kara Haziran'ı", Toplumsal Tarih, Sayı 248, 2014, s.86-90.
İstanbul, Say Yayınları, 2015, s. 7-20

Gökbilgin, M.Tayyip: "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi" Belleten, Cilt 26, Sayı 102, 1962, s.293-339.

Güven, Dilek: "6-7 Eylül 1955, 50 Yıl Sonra!", Toplumsal Tarih, Sayı 141, 2005, s.36-37.

Güven, Dilek: "Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası: 6-7 Eylül Olayları ve Failleri", Toplumsal Tarih, Sayı 141, 2005, s.38-49.

Hanhan, Ziya: "İzmir'in Kurtuluşu", Tarih Konuşuyor, Cilt 8, Sayı 56, 1968, s.3861-3864.

İlgen, Abdulkadir: "Batı Anadolu'nun Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme Sancıları ve Gayrimüslim Tebaanın Rolü (1876-1908)", Belleten, Cilt 71, Sayı 260, 2007, s.99-159.

İlter, Fügen: "Bırakılmış Bir Akdeniz Yerleşmesi: Kaya Köy (Levisi) ve Kiliseleri", Belleten, Cilt 55, Sayı 213, 1991, s.473-499.

İnalcık, Halil: "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", Belleten, Cilt 28, Sayı 112, 1964, s.623-691.

İskit, Server R.: "Yüzyıllar Boyunca Türkleri Uğraştıran Vefasız Millet: Yunanlılar", Tarih Konuşuyor, Cilt 3, Sayı 16, 1965, s. 1330-1334.

İskit, Server R.: "Yunanlıların Menşei", Tarih Konuşuyor, Cilt 3, Sayı 16, 1965, s.1131.

Karaca, Ekin: "6-7 Eylül Olayları ve Türk Basınının Tavrı", Toplumsal Tarih, Sayı 142, 2005, s.35.

Karaca, Ekin: "6-7 Eylül Olayları ve Türk Basınının Tavrı", Toplumsal Tarih, Sayı 142, 2005, s.28-36.

Karal, Enver Z.: "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Belleten, Cilt 28, Sayı 112, 1964, s.581-603.

Kaya, Önder: "Patrikhane'nin Vaziyeti", Toplumsal Tarih, Cilt 20, Sayı 124, 2004, s.60-63.

Kechriotis, Vangelis: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Karamanlı Rum Ortodoks Diasporası: İzmir Mebusu Emmanouil Emmanouilidis", Toplumsal Tarih, Sayı 251, 2014,s.38-43.

Keyder, Çağlar: "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçişte Kayıp Burjuvazi Aranıyor", Toplumsal Tarih, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s.4-11.

Kılıçdere, Arzu: "İzmir'de 6/7 Eylül Olayları", Toplumsal Tarih, Cilt 13, Sayı 74, 2000, s.34-41.

Kocabaşoğlu, Uygur: "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", Toplumsal Tarih, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.45-49.

Kuş, Ayşegül: "The Evaluation Of Some Claims of Western Travelers And Researchers About The Crypto-Christions in Trabzon And Its Vıcınıty in The XIX. Century" Belleten, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s.531-568.

Kuşbaşı, E. Sencer: "Oğlum!..Bunları Bileceksin!", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 3, 1964, s.229-234.

Kutay, Cemal: "İtalya ve Yunanistan'ın Tehdidine 924 Harb Oyunları İle Nasıl Cevap Vermiştik?", Tarih Konuşuyor, Cilt 3, Sayı 13, 1965, s.1021-1027.

Kutay, Cemal: "Patrik Grigoryos'un Çar Birinci Aleksandr'a Tavsiyesi", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 1, 1964, s.66-70.

Kutay, Cemal: "Makarios'a Teşekkür!", Tarih Konuşuyor, Cilt 2, Sayı 9, 1964, s.677-687.

Kutay, Cemal: "Patrikhane: Lozan'dan Öncesi ve Sonrası", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 6, 1964, s.465-470.

Kutay, Cemal: "Lozan'ın Kangrenleşen Boşlukları", Tarih Dünyası, Cilt 1, Sayı 4, 1964, s.313-314-323.

Kutay, Cemal: "Lozan Antlaşmasını Mecliste Kimler Niçin Reddetmişlerdi?", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 5, 1964, s.357-369.

Kutay, Cemal: "Neye Yarar", Tarih Konuşuyor, Cilt 2, Sayı 8, 1964, s.669.

Kutay, Cemal: "Kıbrıs Davası, Adnan Menderes ve İlk Günler", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 1, 1964, s.71-76.

Kutay, Cemal: "Yunan Başkumandanı Trikopis Nerede, Kime, Nasıl Teslim Oldu?" Tarih Konuşuyor, Cilt 2, Sayı 7, 1964, s.509-535.

Kutay, Cemal: "15 Mayıs 1919 Kara Gününde İlk Türk Şehidi ve Ardındaki Yıllar", Tarih Konuşuyor, Cilt 1, Sayı 4, 1964, s.282-296.

Kutay, Cemal: "Yunanistan'ın İmparatorluğumuza Son Harp ilanı", Tarih Konuşuyor, Cilt 7, Sayı 42, 1967, s.3240-3243.

Kütükoğlu, Mübahat S.: "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", Belleten, Cilt 63, Sayı 238, 1999, s.755-782.

Macar, Elçin: "Ayşe Özil İle Anadolu Rumları Üzerine", Toplumsal Tarih, Sayı 272, 2016, s.74.

Macar, Elçin: "Fener Patrikhanesi'nde Soğuk Savaş Operasyonu: Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi", Toplumsal Tarih, Cilt 12, Sayı 69, 1999, s.36-39.

Mersinli, Cemal: "Roma-Rum Kelimeleri", Belleten, Cilt 5, Sayı 17, 1941, s.159-161.

Mirmiroğlu, Vladimir: "Osmanlı İmparatorluğunda Fenerli Aristokrat Rumlar", Tarih Dünyası, Sayı 7, 1981, s.69-70.

Nedkoff Boris C.: "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" içinde çev. Şinasi Altundağ, Belleten, Cilt 8, Sayı 32, 1944, s. 599-651.

Noyan, Bahri S.: "90 Yıl Önce Atina'daki Askeri Ataşemiz Kurmay Yarbay Seyfullah Beyin Adalar Denizi Üzerine Lahiyası", Hayat Tarih, Sayı 10, 1979, s.17-25.

Orhunlu, Cengiz: "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, Cilt 37, Sayı 148, 1973, s.485-495.

Otmanbölük, Günvar: "Patrikhane'ye Dair", Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 9, 1977, s.29-34.

Öner, Onur: "Osmanlı'nın Çok Dilli Vilayeti Yanya", Derin Tarih, Sayı 6, 2012, s.108-110.

Özgen, Muzaffer: "Mondros Mütarekesinden İşgale Kadar İzmir", Tarih Konuşuyor, Cilt 4, Sayı 24, 1966, s.2012-2013.

Özmakas, Yavuz: "Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri", Toplumsal Tarih, Cilt 13, Sayı 77, 2000, s.33-39.

Öztoprak, İzzet: "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", Belleten, Cilt 62, Sayı 233, 1998, s.207-237.

Peker, Mümtaz: "Lozan Konferansı'nda Nüfus Tartışmaları", Belleten, Cilt 69, Sayı 256, 2005, s.1-29.

Peker, Nureddin: "Alemdar, Son Pontusçuları Nasıl Ortadan Kaldırmıştı?", Tarih Konuşuyor, Cilt 3, Sayı 18, 1965, s.1145-1148.

Peker, Nureddin: "Türk Dostu Değil, Türk Oğlu Türk Papa Efthim'in Arkasından", Tarih Konuşuyor, Cilt 8, Sayı 52, 1968, s.3689-3692.

Pirali, Sadettin: "Yunan ve Rum Kelimelerinin Menşei", Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 9, 1954, s. 389-391.

Rado, Şevket: "Şu Yunanlı Denen Komşu", Hayat Tarih, Sayı 6, 1981, s.4-5.

Semizoğlu, Nabi: "Batıda Grek İken, Bizde Niye Yunan?", Derin Tarih, Sayı 36, 2015, s.5.

Serçe, Erkan, Yetkin, Sabri: "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları I", Toplumsal Tarih, Cilt 12, Sayı 68, 1999, s. 24-29.

Serçe Erkan, Yetkin Sabri: "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları- II", Toplumsal Tarih, Cilt 12, Sayı 69, 1999, s.40-45.

Sonyel, Salahi R.: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protege) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı", Belleten, Cilt 55, Sayı 213, 1991, s.359-371.

Salahi R. Sonyel: "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" Belleten, Cilt 62, Sayı 233, 1998, s.107-137.

Sertoğlu, Midhat: "Atina'da Fuhuş Yuvası Olan Manastır", Tarih Dünyası, Cilt 2, Sayı 7, 1973, s.13-14.

Sertoğlu,Midhat: "1897 Türk-Yunan Savaşı", Hayat Tarih, Cilt 2, Sayı 9, 1974, s.34-38.

Simavi, Sedat: "Makariosa Cevap", Tarih Dünyası, Cilt2, Sayı 9, 1965, s.391.

Sürgevil, Sabri: "İzmir Karaburun'da Yunan İşgali: Bir Dönemin Tanıkları", Toplumsal Tarih, Cilt 11, Sayı 65, 1999, s.49-53.

Süslü, Azmi: "Rum-Ermeni-Hoybun işbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", Belleten, Cilt 57, Sayı 218, 1993, s.241-267.

Stone, Norman: "Yunanistan Bir Lanetle Doğdu", Çev. Hüseyin Aksu, Derin Tarih, Sayı 1, 2012, s.2-4.

Tan, M. Turhan: "On iki Adaları Nasıl Aldık, Nasıl Kaybettik?", Tarih Dünyası, Sayı 3, 1965, s.307-310.

Tansel, Fevziye A.: "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", Belleten, Cilt 33, Sayı 91, 1959, s.479-512.

Toker, Tarhan: "İzmir'in İşgali", Tarih Dünyası, Cilt 3, Sayı 28-29, 1952, s.1149-1154.

Toprak, Zafer: "Balkan Harbi, İntikam ve Ötekileştirme Süreci", Toplumsal Tarih, Sayı 228, 2012, s.42-53.

Topuz, Hıfzı: "6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", Toplumsal Tarih, Cilt 14, Sayı 81, 2000, s.39-41.

Tukin, Cemal: "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları", Belleten, Cilt 9, Sayı 34, 1945, s.163-206.

Turan, Şerafettin: "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", Belleten, Cilt 29, Sayı 113, 1965, s.77-121.

Yazman, M. Şevki: "O Mutlu Eylül 1922", Tarih Konuşuyor, Cilt 4, Sayı 20, 1965, s.1629-1632.

Yılmaz, Hasene: "Osmanlı İmparatorluğunda İç Karışıklıklar", Hayat Tarih, Sayı 8, 1980, s.17-18.

Yücel, Erdem: "Bizans Tarihinin İbretli Sahifeleri", Tarih Konuşuyor, Cilt 7, Sayı 38, 1967, s.3084-3086.

Yüksel, Orhan Ş.: "Rumeli'yi Neden Kaybettik?", Tarih Dünyası, Cilt 1, Sayı 3, 1972, s.37-68.

Yüksel, Orhan Ş.: "Ortodoksluk ve Türkler", Hayat Tarih, Cilt 2, Sayı 11, 1966, s.82-85.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Alexandris, Alexis: "Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi", Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane, Der.Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Anagnostopulu, Athanasia: "Göçmen Yerleşiminin Toplumsal ve Kültürel Etkileri", Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Müfide Pekin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Andreadis, Yorgo: Gizli Din Taşıyanlar, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

Asan, Ömer: Pontus Kültürü, İstanbul, Belge Yayınları, 1996.

Ateş, Toktamış: Türk Devrim Tarihi, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Balta, Evangelia: "Mübadillerin Tarihi ve Yunan Tarihyazımındaki Yeri", Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Müfide Pekin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Benlisoy, Yorgo, Macar, Elçin: Fener Patrikhanesi, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996.

Berktay, Halil: İstanbul Rumları: Bugün ve Yarın, yay.haz. Foti Benlisoy 'v.d.', İstanbul, İstos Yayınları, 2012.

Berktay, Halil: "Kabahatin Çoğu Senin, Canım Kardeşim…", Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Müfide Pekin,

İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Clogg, Rıchard: Yunanistan'ın Kısa Tarihi, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2015, s.24-55.

Copeaux, Etienne: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Çetinkaya, Y. Doğan: Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Dawkins, R.M.: "The Crypto-Christians of Turkey", Byzantion, Revue International Studies Byzanties, Berlaimont VIII, 1933, s. 252-253.

Ersanlı, Büşra: İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.

Fırat, Melek: "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne

Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Gavroglou, Kostas: "İstanbul Rumları: Geleceğin İzini Sürerken", İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, yay.haz.Foti Benlisoy 'v.d.', İstanbul, İstos Yayınları, 2012.

Georgelin, Herve: Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe, İstanbul, Bir Zamanlar Yayıncılık, 2008.

Hasluck,F.W.: Christianity and İslam Under the Sultans, Vol: 2., Octagon Books, New York 1973, s.469.

Hırschon, Renee: "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar", Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Hırschon, Renee: "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış", Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Konortas, Paraskevas: "İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15.yüzyıl ortası-16.yüzyıl sonu)", Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Lowry, Heath W.: Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, İstanbul, Boğaziçi Üniv. Yayınları, 1998.

Macar, Elçin: "Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarih yazımının İstanbul Rum Patrikhanesi Hakkındaki Cehaleti", Tarihi, siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Macar, Elçin: Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Macar, Elçin, Gökaçtı M. Ali: Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler, İstanbul, Tesev Yayınları, 2009.

Oran, Baskın: Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Oran, Baskın: "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik" içinde Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane, Der. Cengiz Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Özil, Ayşe: Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016.

Pıttıdou, Argyro: "Perceptions of The Rum Orthodox Patriarchate ın The Turkish Press: 2005-2011", İstanbul Bilgi University Social Sciences Institute, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s.1-122.

Zürcher, Erik J.: “Demokrasi Mühendisliği ve Modern Türkiye’nin Doğuşu”, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma, Der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.